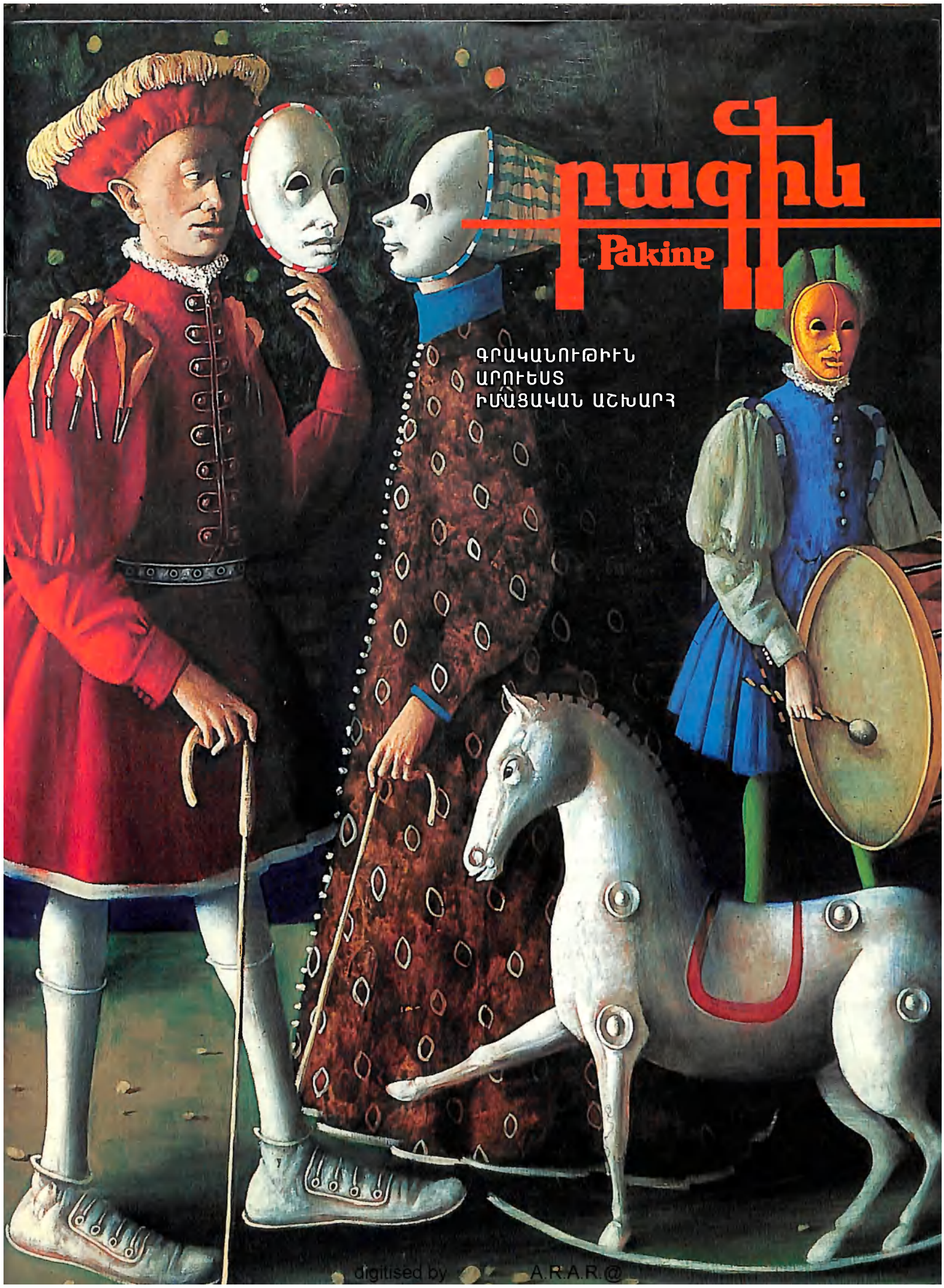

digitised by A.R.A.R.@

Վարիչ խմբագիր՝
Յակոբ Պալեան

Օգնական խմբագիր
Սոնիա Քիլէճեան

Ձեւաւորում՝
Studio VIKEN - Paris

Էջադրում՝
Զարեհ Զէօրէքճեանի

Կողքի նկար՝
«Nocturnal Dialogue»
Վահրամ Դաւթեանի©

Հասցէ՝
Պուրճ Համուա,
«Շաղկոյեան» կեդրոն
Բ.յարկ
e-mail :
pakin@namag.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համակգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համակգայինի
Գրատարած,
Շաղկոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ.Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համակգայինի
Կեդրոնական
Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2004

Խարիսխ 1
Բարի Եկար 1998 2
(Զահրաաի անտիպներր խմբագրութեան արամադրեց՝ Պրն. Կարօ Աբրահամեան)
Զահրաա

Նորէն Թափառում 10
Ն.Սարաֆեան

Տարաբնոյթ Թափառում 11
Քակուած Քերթուած 12
Յարութ Վարդանեան

Պատմութիւններ 16
Պատմութիւններ 18
Ընկարուած 20
Որոշում 21
Մարուշ Երամեան

Սիրոյ Քերականութիւն 22
Հրաւէր Հին Աստուածներուն 22
Մարգարէին Խօսքը 23
Վահագն Գարագաշեան

Յիշողութեան Ջորիները 27
Անաւարտ Ուղեւորութիւն 29
Սարգիս Կիրակոսեան

Հոմլէս 31
Հո՛գի՛՛ 32
Ծնունդ 33
Ս.Դ. Գրիգորեան

Ճամբուս Վրայ 34
Յ.Կարեւորեան

Սակարան 36
Մեծարգոյ 36
Time Zone 37
Էլօ Հերկելեան

Հօրեղբայրս՝ Միհրանը 38
Ապաս Մուհամմէտ
(արաբերէնէ թարգմանեց՝ Միհրան Մինասեան)

Ապատ Անկում 47
Պրունս Քրեպսի

Բանաստեղծ՝ Ահարոն Տատուրեանի Անտիպ Նամակները Սարգիս Սելեանին 50
Մ. Մինասեան

Աղէտին Լռութիւնը՝ Յակոբ Մնձուրիի մօտ 59
Դոկտ. Հիլաա Գալֆայեան-Փանոսեան

Մարմին եւ Մեքենայ. Ժամանակակից Արուեստը Յետխորհրդային Հայաստանի մէջ 65
Նապարէթ Կարոյեան

Զրոյց՝ Դաւիթ Երեւանցի Բաբայանի հետ 73
Յ. Պալեան

Նոր Գիրքեր 78

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆԻ ԱՅՍ ԹԻՒՈՎ...

Գիր եւ գրականութիւն կոչուած են հոլովոյթի մէջ եղող ազգի ոգեկանութիւնը շաղելու, հինի եւ նորի, աւանդականի եւ նորարարականի բախումով եւ փոխլրացումով: Այս թիւով, ԲԱԳԻՆԻ աշխատակիցները իրենց առագաստները բացած են այս զգացողութեամբ: Երէցներ եւ երիտասարդներ, ստեղծագործելու եւ վկայելու տենչով, կը խօսին: Նաեւ օտարներ՝ թարգմանական գրականութեան ճամբով: Էջեր ժողովրդական արուեստը, արուեստը ընդհանրապէս եւ արուեստագէտը հասկնալու. բանաստեղծութիւն, արձակ, գրոյց:

Ստեղծագործական արկածախնդրութիւնը բարոյախօսութեամբ եւ ամօթխածութեամբ թեւաթափ չ'ըլլար: Այս վերաբերումին արտայայտութիւնն են մեր աշխատակիցներու խորացման եւ ինքնաճանաչման փորձերը, որոնց առանցքին կը գտնուի մարդը, իր բռնկումներով եւ մղձաւանջով: Տակաւին կարելի չէ խօսիլ գրական դպրոցի մը մասին, քանի որ արտադրողները յաճախ իրարմէ աշխարհագրականօրէն հեռու են, չեն անցած կազմաւորման նոյն ճանապարհներէն, ընթացիկ առումով օտար են իրարու: Բայց կայ հասարակաց գիծ մը, անցեալի եւ ներկայի բախման կէտին վրայ՝ թրթռալու յարափոփոխ արժէքներու մերօրեայ միգամածին մէջ: Զարմացնող է բանաստեղծելու վարակիչ ցանկութիւնը, խորհուրդներով ինքգինք հասկնալու եւ հասկցուելու միտումը:

Ընթերցողը, եւ փափաքելի պիտի ըլլար որ հայ մարդը ընդհանրապէս, հետեւէին եւ մասնակցէին այս փորձին, որ կը վերաբերի նաեւ իրենց, քանի որ գրողը, բանաստեղծը, արուեստագէտը, մտաւորականը, կը վերծանեն ժամանակի եւ տարածութեան մէջ ծլող եւ ծաղկող ապրումները, տուայտանքները, զգացականէն մինչեւ բնազանցական:

Այս արկածախնդրութիւնը խոստում մըն է, ինքնահաստատում ըլլալէ առաջ:

Նոր Տարուան սեմին, ԲԱԳԻՆ կը մաղթէ բոլորիդ յաջողութիւն եւ երջանկութիւն, յուսալով որ ձեզմով վառ կը մնայ ԲԱԳԻՆԻ ԿՐԱԿԸ...:

Դեկտեմբեր 2004

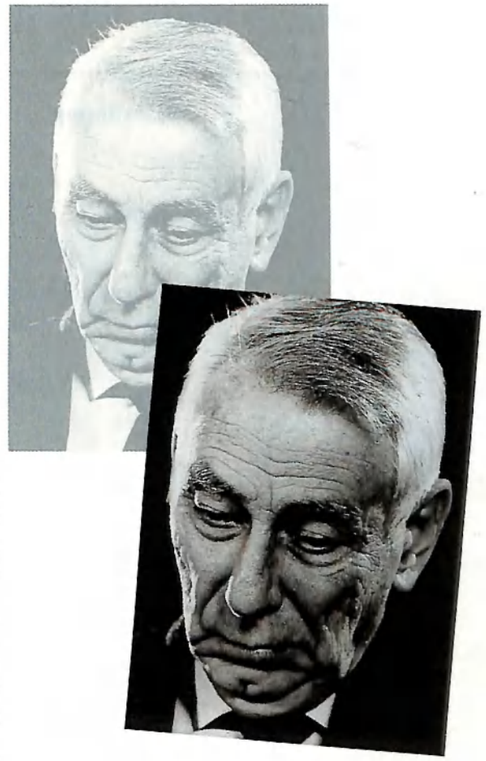

ԽԱՐԻՍԽ

Ճափոնական հովահարի
պէս կը փչէր
ու ծովում
մերկութիւնը կը բափանցէր
մորքէն ներս

Մարմինս հով
մարմինս ծով
կ'ամբարէր

Խարիսխ նետած նաւ մը - հեռուն -
ալիքներուն
իր մենութիւնը կը պապմէր
- իր եւ մեր -
Մեր մենութեան ծովում մէջ
հովը խարիսխ կը նետէր

ԶԱՀՐԱՍ

ԲԱՐԻ ԵԿԱՐ 1998

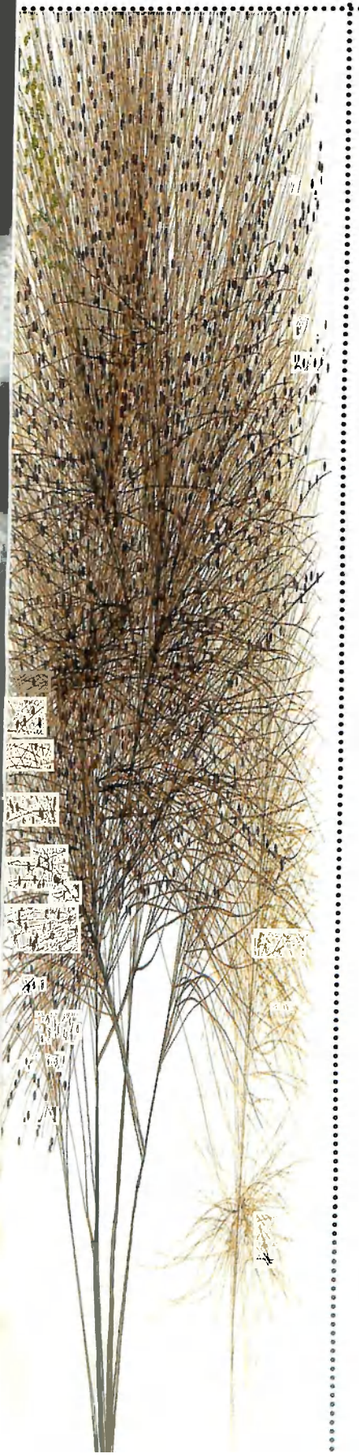

Յունուար

ԱՆԴՈՒԼ

Կերթայ գոհին -
գոհը դժգոհ
իսկ ինքը գոհ եւ կու գայ

Ու դժգոհին -
դժգոհը գոհ
ինքը դժգոհ կը դառնայ

Խենք սէրերու ճօճանակն է
սեւ սէրերէն վառ սէրերու
վառ սէրերէն սեւ սէրերու
միջեւ անդուլ կը ճօճի
Մերթ սիրավառ - մերթ սեւահար
ինք կու լայ ինք կը հրճուի

Ճօճանակ է - պէտք է ճօճի
- կը ճօճի

Փետրուար

ԱՆԼՈՒՐՋ

Օր - հպպիտի օր
հպպիտի գարի
Լրջանալ փորձեմ
մոմդ կը մարի

Մի հարց գար գէրը
վերջին ծիծաղին -
Ո՞վ կ՚ըսէ - առի -

Ահա թէ օրը օր է հպպիտի
հպպիտի գարի
Որպէսզի մնայ լրջութիւնն առանց
դէմքի
նկարի

Գուցէ վերջինն է
եւ սակայն նորէն
օրը կ՚երկարի

Մարտ

«ԵՍ»Ի ՄԸ ԵՐԳԸ

Ես քար եմ
ու չեմ
չեմ սիրեր խօսիլ
ոչ ալ մտիկ ընել-
Երբ շատ ենք - մեզի
քարակոյտ կ՚ըսեն

Ես ծառ եմ
ու չեմ
չեմ սիրեր սողալ
ոչ ալ արմատ փոխել -
Երբ շատ ենք - մեզի
ծառաստան կ՚ըսեն

Ես լար եմ
ու չեմ
չեմ սիրեր փրթիլ
ոչ ալ ողբաչայն
թրթռալ օդին -
Երբ շատ ենք - մեզի
բազմալար կ՚ըսեն

Ես սար եմ
ու չեմ
չեմ սիրեր սոնքալ
ոչ ալ խոնարհիլ -
Երբ շատ ենք - մեզի
լեռնաշղթայ կ՚ըսեն

Ծառերն անպտուղ
Ճամբան քարուքանդ
Սպորոտն էք դուք
Փրթած լարերով

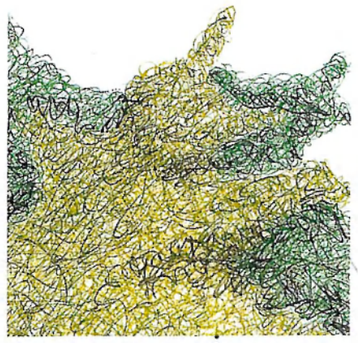

digitised by A.R.A.R.@

Ապրիլ

ԴԵՂԱԳԻՐ ԲԱՌ ԿԵՐՏԵԼՈՒ

«Սէր»ով շինուած
Սիրով շինուած
երկու բառ
Սիրենին - որ ծառ սիրոյ -
Սիրոյ երկիր - Սիրաապան

Հին օրերու նման նորէն դեզերինք
Մայր մայր - որոնց երկայնքին
Սիրենիներ են բուսեր
Ու պողոտան սիրաապանի վերածեր

Բայց մենք օտար
պաղ աչքերով
Խանդակորոյս պաղ սիրտերով
կ՚անցնինք շտապ -
ճամբու վերջին
Բառ կերտելու դեղագիրը
- անպէտ բուղբ -
Կը ճմռթենք - կը նետենք

Միրամարգ մը աչք կը քթէ
Հեռուն - սիրոյ մարգարէն

Մայիս

ՀԻՄԱ

Հին օրերու այն ինքնաբուխ
այն անկեղծ
Զահրապին,
Ժառանգին վրայ նստած
Հիմա օրերս կ՚անցնեմ
բառ որսալով
բառ շարելով
Բայց միշտ դժգոհ ես ինչմէ

Հին օրերու այդ կենսայորդ
այդ բարեմիտ
Զահրապին
Թողած գունեղ ժառանգին
Տոկոսներովը կ՚ապրիմ

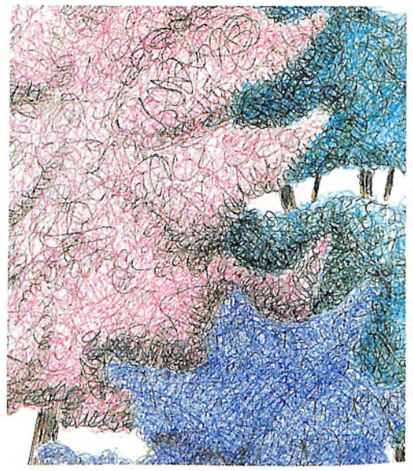

Յունիս

ՁՈՒԿԵՐԸ

Անոնք հազիւ սորվեցան փիլիսոփայել
Որ է հաւապալ թէ կարելի է
Հոն ուր հով չկայ հողմաղաց դառնալ

Հազիւ սերտեցին անոնք ծրագրել
Թէ կարելի է կուրօրէն փորձել
Հոն ուր լոյս չկայ լուսաբաց բանալ

Տակն ու վրայ կ՚ըլլար պատմութիւնն ամբողջ
Եթէ գիտնային թէ կարելի է
Հոն ուր գող չկայ գաղտաաց ըլլալ

Ի վերջոյ հազիւ կրցան համոզուիլ
Թէ կարելի չէ ամենեւին
Հոն ուր բեմ չկայ բեմբասաց դառնալ

Տարակոյսի մէջ ապրեցան անոնք
Ու չընմբռնեցին թէ կարելի է
Հոն ուր ծով չկայ ծովագնաց դառնալ

Յուլիս

ԱՆՏԵՂԻ

Ինչու ոչ թէ հոս
Հապա ինչու հոն

Եթէ ոչ այնքան
Հոս ալ ապտղեր կան
Հեռու - ցանուցիր
Մէկ ապտղին լոյսը մինչեւ որ հասնի
միւս ապտղի լոյսին
ապտղը կը յանգի

Միտքն է հողմավար
Կը գարուբերի - կ՚երթայ հոս ու հոն
Թէ մէկ հոգի երբ երկու ապտղ որսայ
Հազար մէկ հոգի կ՚որսայ քանի ապտղ
- երեքի կանոն -
Սակայն ինչո՞ւ հոն

digitised by A.R.A.R.@

Օգոստոս

ՆՈՐԷՆ ԱԼ

Ըսելու համար թէ ծովը ծով է եւ թէ հովը հով
Ինչու լեզուս վրայ չ՝երթար
ծովերուն ծով
հովերուն հով
ըսելու
Ծովը նախկին կապոյտը չէ
որ կը սփռէ աչքերուս
Հովը նախկին թովչանքը չէ
որ կը բերէ այգերուս
Ըսելու համար թէ ջուրը ջուր է եւ թէ հուրը հուր
Ինչու լեզուս վրայ չ՝երթար
ջուրերուն ջուր
հուրերուն հուր
ըսելու
Ջուրը նախկին բիւրեղը չէ
որ կը հոսի պարելէն
Հուրը նախկին ծիրանին չէ
որ կ՝արծարծի վառելէն
Ըսելու համար թէ ծառը ծառ է եւ թէ քարը քար
Ինչու լեզուս վրայ չ՝երթար
ծառերուն ծառ
քարերուն քար
ըսելու
Ծառը նախկին կանանչը չէ
որ գարնան հետ կ՝ընդլայնի
Քարը նախկին քանդակը չէ
որ ապառաժն էր վայրի
- Ըսելու համար թէ ծովը ծով չէ - թէ հովը հով չէ
Ինչու լեզուս վրայ չ՝երթար նորէն ալ

Սեպտեմբեր

ԱՆՏԱՐԲԵՐ

Քաղաք է սա - շէնք ալ ունի
զէնք ալ ունի
մեծ քաղաք է վերջապէս
Մինչդեռ ես
իր բարձրադիր շէնքերուն
մահ տարածող զէնքերուն
բովէն կ՝անցնիմ
պարիսներու բեռը շալկած
անտարբեր
Չեմ հարցներ
Այդ շէնքերը ինչպէս ոտքի կը կենան
Այդ զէնքերը ինչու կրակ
եւ ինչու մահ կը սպառնան -
Իմ հաւաքուած պարիսներուս
Քեռան տակ
Ինչպէս քալելը կը խորհիմ հիմա ես

Մեծ քաղաք է - օրէնք ունի վերջապէս
Բայց իմ գործիս չի գար անսալ
ոչ օրէնքին
ոչ ալ տեսնել շուրը շէնքին
կամ մահացու հուրը զէնքին -
ես հիմա
պարիսներուս բեռը շալկած
կը կորսուիմ քաղաքին մէջ
յամրաքայլ -
Շէնքը ֆեզի - բարով նստիք
Զէնքը ֆեզի - բայց կոնակէս մի զարնէք

Հոկտեմբեր

ՏԱՂ ԱՂՔ ՄՏՆԵԼՈՒ

Ինչպէս ամէն սիրուածի
Սիրածիս ալ
մէկը մուտքի
մէկը ելքի
աչքը երկու դուռ ունի
Մուտքի դուռը ամրափակ է
- իսկ ես ճարպիկ
- վարպետորդի -
Հազար խաղով
Հազար տաղով
- հազար նազի դիմանալով -
Հեղ մը որ ներս սպրդիմ
Առաջին գործ

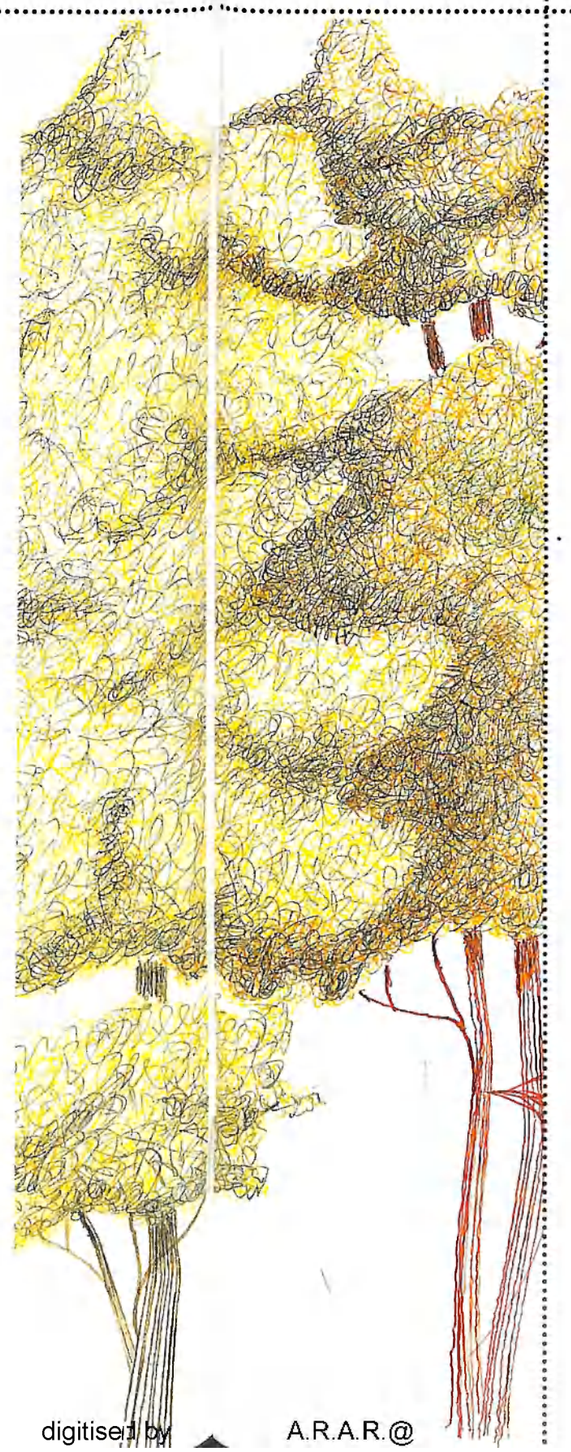

digitised by A.R.A.R.@

Ելքի դուռը կը կղպեմ
ու կղպանքի բանալին
Սիրածիս
Աչքերուն չափ խորունկ ծովը կը նետեմ

Աչքը երկու դուռ ունի
- մուտքի դուռը ամրափակ
Ելքի դուռը կոնակի վրայ
բաց է միշտ -

Նոյեմբեր

ՃԱԽԱՐԱԿՆԵՐԸ

Նոյն իմաստը ունէր ամէն բան
Ամէն բան անիմաստ էր քանի որ
Միայն թէ ոմանք մայրամուտը կը դիտէին
Ու թռչող թռչունները հարց կու տային
թէ ինչու
Այսքան կարմիր է հորիզոնը այսօր

Իրարու համամիտ էին բոլորն ալ
Մէջտեղը հարց մը չկար քանի որ
Գիշերը կ'իջնէր տակաւ
ու թռչունները քուն կը մտնէին
- Ամէն ոք պատրաստ էր իր պորտը ինք կտրելու
Բայց վերածնիլ փորձող չկար
Լոկ ճախարակները կը պարպուէին
Ձիրեանք բանտարկող դերձաններէն

Դեկտեմբեր

ԴԷՊԻ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ

Երբ զգաց թէ մէկ ոտքը փոսն է
Ու դուռ դրացի
չըսին բացէ ի բաց
բայց զգացուցին
թէ հող կը հոտի այլեւս -
Իր կեանքին հաշուեկշիռը ըրաւ
- երբ ըրաւ

Համոզում գոյացուց թէ անմեղ էր
Ոչ մէկ չարիք գործած էր ասոր կամ անոր
Եւ կարելի չափով
անտէր կատուներ կերակրելէ զատ
երբեմն աղօթած էր
աշխարհի խաղաղութեան համար -
- վստահ պիտի դրախտ երթար ուղղակի
Ու հոն - ինչպէս հոս - պիտի ընկողմանէր
շոճիի մը շուքին
Նապաստակ աղջիկներ
Իրեն սառն Քոքա Քոլա
տար - տար համպուրկեր
պիտի մատուցակէին -
Այդպէս ալ եղաւ - թէ ոչ - չեմ գիտեր-
Երկար ատենէ լուր չկայ իրմէ

Զաշրաս

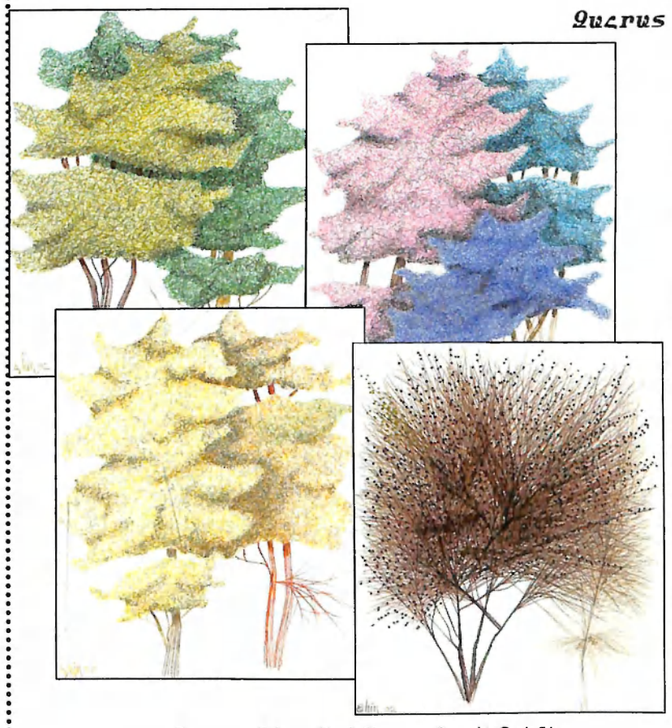

«Տարուան եղանակները». Գործ Օշինի

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԷՆ ԹԱՓԱՌՈՒՄ

Գիշեր, անչրեւ, խոզ մը կ՚արծի պանիքիս:
Վարը մառան մը կ՚եռայ շէկ փրիմուսին:
Թմբուկ մը օդը կ՚ելիէ: Սրինգն է շոգի:
Դափ ու ծափեր բոցին վրայ կը յորդին:

Հեռուներէն, պըտուտակը պըտուկին
Կը փրցրնէ սիրտս՝ ըսպունգի մը նման:
Անկողինս է աղջիկ դեւի, ես Փերկինը,
Քեզ կը լքեմ, Փարիզ, պառաւ, ջատուկ մա՛յր:

Անչրեւը զիս կ՚առաջնորդէ Արքային:
Անչրեւը՝ սեւ հայելի մութ մայթերուն:
Մութին մէջ մեղմ վայրէջ: Զիսպերրս կ՚այրին:
Անչրե՛ւ, վազենք, բանի գարունս է եռուն:

Նիկողոս Սարաֆեան

(1902-1972)
«ԱՆՋՐՊԵՏԻ ՄԸ ԳՐԱՒՈՒՄԸ»

փրիմուս՝ վառարանի տեսակ
Փերկինը՝ «Peer Gynt», Իփսենեան թափառական տիպար

«Թափառում» Գործ՝ Յակոբ Անանիկեանի

ՏԱՐԱԲՆՈՅԹ ԹԱՓԱՌՈՒՄ

«ՆՈՐԷՆ ԹԱՓԱՌՈՒՄ»,Ն.Ս.
Նիկողոս Սարաֆեանի (1902-1972)
ծննդեան՝ 100 մահուան՝ 30ամեակին

Գիշեր, կարկուտ: Վերնատան «Շարա»ս կը լափէ:
Վարը, «Հիքլէր» մը շապրնկերս կը կոփէ:
Հրասոյլս, տակը ծովուն, կը քարանայ:
Երակիս մէջ պարանիաղաց, տաւուլ - զուռնայ:

Քարահոկրաֆին չի կոեր կուրծքիս կարի մեքենան:

Կը լքեմ քեզ հի՜ն Հալէպ, ճմոքկուած մա՛յր,
Վազէ՛ իմ սիրտ, փրցուի՛ր շիւի նման,
Ղլաւուզով ճամբայ բա՛ց պողպատ ֆմբան գէջ:
Մութը վերմակ սաւանը՝ սապանայի էջ:

Աղուորս՝ էգ պտուտակ, չի պրկուիր հոն միանակ...

Մութին, ուրուականն եմ փրիմուսի հուրին
Կշռատ զիսպերս կը կիզուին ածխամայթին:
- Աչքերդ՝ սեւ հայելի, ցոլքս անյստակ,
Գացինք Արքային: Անկողի՜ն, ֆիւնէ բ(ամպ)ակ:

Կատղած կարօտի կրքակայծ կերտած կոհակ կոհակ:

Գարունս՝ նարնջավարդ լուսամփոփ մ՚եռուն,
Կուկուսի ենք պիտ՚ փարինք, բառէ՚ բափառում:
Ամպագիր մահիճս գիրք չէ որ թերթատուի
Մինչ վերնատան «Շարա»ս նորէն կը շուայտի:

Յարութ Վարդանեան

digitised by A.R.A.R.@

ՔԱԿՈՒԱԾ ՔԵՐԹՈՒԱԾ

ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ (1902-1972) ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հանելուկ· բան մը որ դիւրաւ չի գանուիր· փոզոցներուն մէջ «ԹԱՓԱՌԵԼՈՎ» կը փնտռենք զայն։ Անոր պահանջը աաենը անգամ մը կու գայ «ՆՈՐԷՆ», անկոչ... այսքանը վերնագիրէն։

Մուտք կը գործենք։ «Գիշեր» է, մութ, լուռ, գիշերուան տրամադրութիւն։ «Կ'անձրեւէ». եղանակը որոշ է, բայց գիշեր ատեն, անձրեւին, ո՞վ փողոց կ'իջնէ. ի՞նչ ընելու...«1. Իմ հոգւոյս սիրածը գիշերը անկոգինին մէջ փնտռեցի, զանիկա փնտռեցի բայց չգտայ։ 2 Ելլեմ հիմա պտտիմ քաղաքին մէջ, փողոցներուն եւ հրապարակներուն վրայ, իմ հոգիս սիրածը փնտռեմ»†։ «Խոզ», բառ մը, որ կը հիասթափեցնէ առաջին հերթին· քերթուածին մէջ խոզը ի՞նչ գործ ունի։ Կեղտոտ եւ չկշտացող։ Աստուածաշունչի՝ «ձեր մարգարիտները խոզերու առջեւ մի նետէք»ը յիշեցնող կամ երգիծապատկերներու խոզանման հարուստները։ «Արծիլ»ը «արածիլ» է, բայց «տանիք»ը ուրկէ՞ ինկաւ։ «Տանիք»ը քերթուածը պատմողին ուղեղն է, որ կը մզէ դուրս գալու, «ՆՈՐԷՆ ԹԱՓԱՌԵԼՈՎ»։

Գլխէն «վար», «մառան» մը կայ («տանիք»էն մինչեւ «մառան» կ'երկարի պատմողին «տուն»ը, այսինքն մարմինը), մութ տեղ մը (չապընկերի՞ն մէջ), ուր տաքութիւն մը կայ, «չէկ», կարմիրի տրամադրութեամբ· «եռալ»ն ալ հեղուկային, քրտնիաշ վիճա՞կ։ Կը մնայ «փրիմուս»ը, Լարուս բառարանին մէջ փրիմուսը՝ «réchaud», վառարան կը նշանակէ։ Մութ մառանի մէջ, ատրաչէկ վառարանի պատկերացումը։ Կը թուի թէ «մառան»ը ջուրի թէյնիկ մըն է, «կ'եռայ» վառարանին վրայ (քերթուածին մէջ կ'երկարի պատկերը «եփել», «չոգի», «յորդիլ» եւ «եռուն» բառերով), 4րդ տեսակի փոխաբերութիւն##։ Վերլուծողականութիւնն ու տրամաբանութիւնը խանգարուած՝ տեղի տուած են (միայն «արածելով» զբաղած), մինչ կրքոտ զգացումները բոցավառ են. քիչ ետք կը տեսնենք թէ «սիրտ»ն ալ կը բզկտուի։ (Գիտականօրէն ուղեղին ձախ կողմը մտածող՝ իսկ աջ կողմը զգացող է· բայց կ'ընդունինք որ զգացումները սրտին մէջն են - անգլերէնով՝ «visera»)։

Եթէ «օդ»ն է որ «կ'եփուի» (եփելու տաքութեամբ ու պղպջակներով), ուրեմն «թմբուկ»ը թոքեր-շնչափող կազմն է որ կը հեւայ (ռիթմիք «օդ»ի շնչառութիւն), հաւանաբար տագնապէն, անորոշութենէն, վախէն ձեռնունայն տուն դառնալէն, պատկերը կ'անձնաւորէ «թմբուկ»ը (personnification)։ «Արինդ», կը թելադրուի մեղեդի մը· «չոգի», կը պատկերացնեմ պաղ օդին՝ տաք շունչը (մեթոնիմի, «metonymy»), որ չոգիի նման դուրս կու գայ բերանէն կամ քիթէն (սրինգը շնչափող-բերա՞ն)· եւ քանի որ մեղեդի կայ, կարծես թէ պատմողը կը սուլէ (սրինգ եւ չոգի), բաճկոն մը հագին, ձեռքերը գրպանը, «Singin' in the rain»ի Ճին Քէլլիին նման, բայց հակադրաբար շատ լուրջ։ Պաղին շնչափողը կը նոյնանայ տաք շունչին հետ ինչպէս չոգին սրինգին։

Քերթուածը տասնմէկ վանկանի քառեակ է, չափ եւ յանգ, գրեթէ առիթ չկայ գիրուկ տողեր կազմելու, սեղմ պայմանները մասամբ անտեղիտալի նախադասութիւններ կ'արտադրեն, սակայն անոնք «ենթարկուած են ջերմակորիզային հակազդեցութեան»։ Իմաստ ունին անպայման, դոնէ դրոզին համար· հաճելի են երկու ընկերներու միջեւ համաձայնաբար գաղտնի տողի մը պէս որ շուրջինները չեն հասկնար· հաճելի է, իմաստաւորելէ ետք, յուռութքի պէս ժպիտով կրկնելը։ «Գափ» ու «ծափ», լաւ կը հնչեն ականջին· զարկեր կան, «յորդում » մը, այսինքն չափէ մը աւելին, սովորականէ դուրս վիճակ մը, արագութիւն եւ ռիթմ։ «Բոցին վրայ» որ կ'ըսէ, «մառան»ի վառարանին բոցն է, այսինքն սրտին մէջ (viscera), սրտի տրոփներն են, բազկերակի զարկը· ատրինալի՛ն։ Փոխաբերութիւնը բարդ է (4-րդ տեսակ) եւ կը յիշեցնէ փողոցի գնչուները, որ կրակի շուրջ հաւաքուած կը պարեն, կ'երգեն, վանելու մինակութիւնը եւ պաղը։ Համերգ մը կայ, «թմբուկ», «սրինգ», «գափ» եւ «ծափ»։ Առաջին տունը կ'աւարտի։ Ցանգերը քիչ մը աժան կը թուին, «-քիս» եւ «-դի», «-սին» եւ «-դին», բայց իմաստը գերակայ է։*

Հինգերորդ տող· «պըտուտակ» եւ «պըտուկ» բառերը հոյակապ գրացիներ են (նոյնիսկ բառարանին մէջ), անոնց ձայնային դոնկիցութիւնը իմաստով ալ կ'առընչուի։ «Հեռուներէն» բառը ընթացք մը, ճամբորդութիւն մը կը նշէ։ «Պըտուտակը» անձնաւորուած է, «կը փրցնէ»։ Հոս, կը յիշեմ Սարաֆեանի յաճախ շոգեկառքով ճամբորդելը, ըլլայ այդ օրուան Փարիզի փոխադրամիջոցով կամ աւելի համայնապատկեր՝ կեանքի տեղափոխութիւններով։ Ան ծնած է Պոլիսէն Վառնա գացող շոգենաւի մը մէջ, Պուլկարիա ապա Ռումանիա եւ Ռուսիա, ետ Պուլկարիա ապա Պոլիս եւ Փարիզ։ Զքչքոցը շոգեկառքի անիւներուն, որոնք «պըտուտակներ»ով սեղմօրէն կը պնդուին... ... մինչ այդ անցում մը· պատմողին մտքին մէջ իր փոխադրութեան նպատակը կայ, «պըտուկ»ը, վա՛յ, պոռնկանալ, ցոփանալ...Իգութեան մը ամենանուրբ կէտին փնտռտուքը (ուրկէ ուր Ց·Օշկանի «Ծակ Պտուկը», սպառուածութիւն), մեքանիք պատկերը կը զուգակցի «փրցուելու» ծայրը հասած խուճապին, «սիրտ»ը փափուկ «ըսպունգ» (համեմատութիւն), կը ծծէ սէր, որքան որ կրնայ· Խզումի այդ «փրթ» ձայնը։ Գեղեցիկ է «պըտուկ»ին եւ «պըտուտակ»ին գեղեցկութիւնը որ այդքան մանրութիւն կը շալկէ։ «Պըտուկ», «անկողին» եւ «աղջիկ» բառերը կը խճանկարեն իգութիւնը։ Պտուտակին ակռան ոլորուելով կը սուզուի էդ պտուտակին մէջ, ամրապնդելու համար մեաաղեայ կտորներ· արու-էգի յարաբերութեան մտաբերումը անխուսափելի է պտուտակ-պտուկ անցումին մէջ։

*Երբ որ ըսի Սարաֆեան՝ չեմ ուզեր աւազախրիլ այն պարզամիտ կապին մէջ, թէ գրողը ինքն իր անձնական փորձառութիւնն է որ քերթուածով կը փոխանցէ մեզի· ասիկա, շուտիկ ընթերցողը կ'ընէ, գիւտի խաբուսիկ սփոփանքով։ Այո, երիտասարդ տղայ մըն է (էր Սարաֆեան), 20ական թուականներն է, քերթուածը գրուած է 1925-27 տարիներուն **, վայրը Փարիզ։ Փարիզ որ կ'ըսեմ հետը լոյս կու գայ, ռոմանս, սէր, Սէնը...Սարաֆեան «Անջրպետի մը դրաւումը»ին մասին կը խօսի։ Կը հակադրուի անոնց, որոնք կրօնք-հայրենիք-ազգը միայն իբր հիմք կ'ընդունին հայ գեղարուեստական գրականութեան· իրականութեան մէջ փարիզաբնակ հայ գրող մը, որ գիտէ թէ գրականութիւնը խաղալիք չէ, կը յաւակնի տարբեր անկիւններէ մօտենալ արտայայտչական ձեւերուն (թէեւ իր յաջորդող հատորներով ետդարձեր կ'ընէ դասականին), հոս նաեւ ազգեցութիւնը ֆրանսական բանաստեղծութեան· սիմպոլիզմի։*

Սարաֆեան կը վանէ զգացականը, սենթիմենթալիզմը եւ կ'ուզէ մտածականը վերածել երգի, միտքի թրթռացում տալ քերթուածին, սերունդի մը կը պատկանի որ ցաւի սահմանը անցած է արդէն։ Անոր համար երեւակայութիւնը նպատակ մը չէ, այլեւ միջոց մտածելու‡‡։ Անոր պատկերները ոչ-աեղեկատու՝ այլ ինքնանպատակ փոխադրութեան սաղմեր՝ եւ համեմատութեան նախատիպեր են, որոնք ատակ են զարգանալու եւ բարդանալու ընթերցողին ճիգերով, այսինքն ունին զգայնութիւն եւ ոչ թէ «միտքի քերթուածներ» են‡։

Տող ուրը· «անկողին» մը կայ «աղջիկ»ի մը նման, որեւէ աղջիկ չէ·կը պատկանի սատանային, արդէն իսկ փորը մտեր է տղուն, կը տանի մեղք գործելու սաւաններուն մէջ· (մե՞ղք)· տեղին է յիշել «ես «madame blanche»ին քով կ'երթամ» արտայայտութիւնը, (անկողինը՝ սպիտակ կի՞ն)։ Պատմողին մենախոստովանանքը՝ «ես՝ Փերկինթ» (յակինթ բառը յարմար յանգ կ'ըլլար), Փերկինթը՝ Իփսենեան ընդմիջտ թա-

digitised by A.R.A.R.@

փառող կերպարն է. տրամ, ինչպէս կ'ըսէ Գրիգոր Պրյուսեան*, թատերական ոլորտներով, որ կը կապուի վերնագիրի «ԹԱՓԱՌՈՒՄ»ին։ Բայց հարց մը, ինչո՞ւ հեռանալ Փարիզէն, որ դարշելիօրէն «պառաւ», «ջատուկ» է. սակայն սիրելիօրէն «մա՛յր» (չեշտով)։ Փնտռուածը «հեռուներու» արուարձանի մը մէջ է գուցէ. հարկ է «լքել» բոյնը, քաղաքի առօրեան, նմանօրինակ կաղապարը, դէպի ազատութիւն միջոց մը, շնչելու վա՞յր մը. հակադրաբար, հերոսը գուցէ ակամայ վերադառնայ Փարիզ։ Սայրը, զգայական էոյթ մըն է, որ կը կարդայ ճշմարտութիւնը իր տղուն աչքերուն մէջ. «ո՞ւր կ'երթաս, տղա՛ս...» մը, որուն առջեւ տղան անպատասխան կը մնայ, կամ կը ստէ։ Որոշ տարիքէ մը ետք դժուարութիւնը «մօր» հանդէպ սիրոյ արտայայտութեան։ Հակադրանքը «մօր» եւ պոռնիկի, խելքի եւ կիրքի։

Կը հասնինք վերջին տան։ Սրուած ախորժակ։ Նեղցող հնչիւններու եւ լայնցող իմաստներու սեղմակրճատ նախատասութիւնները յաղթանակ մը կը կրեն, ի դին տեղատուող յանդերուն («մայր» եւ «նըման»)։ Անձնաւորուած «Անձրեւ»ը կը զօրանայ (բառը կրկնուած է երեք անդամ) եւ կը տանի գլխադիր «Արքային». խորհրդանիշը մեծահսկայական արքունիքի հաճոյքին (մեթոնոմի)։ Մինչ այդ բանաստեղծի մը փափկանկատ ուշադրութիւնը գրաւող, հոյակապ պատկեր մը, որ միջավայրը կը ճշդէ. մութ թաղեր, մի քանի փայլք, անձրեւի ջուրերը փոսերու մէջ է հաւաքուեր, անցորդը չի նկատեր զանոնք մինչեւ որ անոնց մէջ չնայի, շողի մը օդնութեամբ...«Հայելային» յատկութիւնը կ'իմաստաւորուի աչքի մը հայացքին մէջ. «Հայելի»ին դոյնը «սեւ» է, քանի որ միջավայրը իր մէջ է քաշեր (առաջին տեսակի փոխաբերութիւն)։ Արշիլ Կորքի՝ իր դրած հազուագիւտ մէկ քերթուածին մէջ կը խօսի «Հայելիի մը մասին որուն մէջ ցոլք չէ ինկած տակաւին»**։ Երկու հաւաքականութիւն, (1) մութ բան չ'երեւիր կամ (2) լուսաւոր է բայց նայողը ուրուական է։ Վճռական է «Հայելի»ի պատկերին ինքնահայեցողութեան պահը - դուրսէն ներս եւ ներսէն դուրս։

«Վայրէջ» բառը մեր ուշադրութիւնը կը պրկէ եղելութեան մը վրայ. ոչ թէ միայն անձրեւի, այլեւ սերմի՞ վայրէջին, երկուքն ալ «մեղմիկ» եւ գրեթէ աննշմարելի «մուրթին մէջ»։ «Զիստերը»՝ կրակ, կը ցաւին թափառումէ, իրերայաջորդ յետ-առաջ մտերիմ շարժումներէ՞։ Հոս մկանները «կ'այրին» հակադրուելով պաղին (2-րդ տեսակի փոխաբերութիւն)։ Գերաշխուժութիւն մը. հետեւաբար, «վազելու» բուռն մղում մը։ Զգայնութիւն՝ յառաջացած բաւարարութենէ եւ սթափումէ։ «Անձրեւ»ը կ'ընկերակցի վազողին ուր որ երթայ, անոը եռանդը կը յագեցնէ, այնպէս ինչպէս մայթերու լամբարներուն մետաղեայ, տաքցած պահպանակները անձրեւի կաթիլները չոգիի կը վերածեն. դլխէն կրակ ելլողի մը զայրոյթը ձեւաւորելով, այս պարադային հրճուանքը։ Քերթուածին դռները բաց են, ընթերցողը զանոնք կրնայ զարգացնել ինչպէս որ կամենայ։

Սարաֆեանի մօտ պէտք է փնտռել բանին խորհուրդը եւ ոչ թէ արդիւնքը։

«Գարուն» եւ «եռուն» լաւ կը հնչեն. «գարուն» երակներուն մէջ վազող արիւնն է (3-րդ տեսակի փոխաբերութիւն)։ Սիրակէզ տղան էոյթը քըքրուած եւ դրգռուած վիճակի մէջ կը սուրայ դոհունակ. «դարուն»ը արդիւնք է, կանաչ ծիլ է եւ պտղատուութիւն...«մեր անկողինը կանաչ է» տողին պէս†։ «Քանի» բառը կը թելադրէ թէ քիչ մը վերջ ամէն ինչ պիտի հանդարտի, ներքին «դարուն»ը պիտի համակերպի արտաքին ձմրան։ Անորոշութեան մէջ հեռացող, կարմիր այտերով հերոս...Հովանոցի դործածութիւնը չի յիշուիր, հերոսը անտարբեր է անձրեւին հանդէպ։ Վերջին տողը յատուկ է, պատմողը կը խօսի անձնաւորուած «անձրեւ»ի մը հետ, զայն կ'անուանէ (apostrophe)։

Թիւդիչ հնչեղութիւն մը կու գայ աւելնալու մէջ ընդ մէջ ընթերցուող վոխաբերութիւններուն, անձնաւորումներուն, համեմատութեան եւ մեթոնիմիներուն. որոնք տողընդմէջ կը հիւսեն մարդկային ընէոյթի համայնական սիմպոլ մը, որ կը մօտենայ այլաբանութեան։ Բառերու խենթերը, տառային-ձայնային կապեր կրնան որսալ։ Ներքին ռիթմ եւ յանգ. «ՎԱՐ-ը մ-ԱՌ-ան մը կ'ե- ՌԱ-յ», «աղջ-ԻԿ դե-ԻԻ, ես Փեր-ԿԻՆ-թ», «մ-ԷՋ մ-ԵՂՄ. վայր-ԷՋ», «դա-ՐՈՒՆս է ե-ՌՈՒՆ»։ աչքեր կը բացուին, կը դոցուին, մեթոնոմի մը չափատառութեամբ։ Կարծես թէ Սարաֆեան մասնաւորապէս եւ խստիւ կը հետեւի դասական չափածոյ քառեակի օրէնքին (վանկահամարի սուղ «ը»երով, օրինակ «ըսպունդ») բայց թափծուի խարհրգապաշտ գաղափարը նոր է հին չափածոյ կաղապարին մէջ։ Ասիկա ըսել չէ որ Սարաֆեան չափի վարպետ մըն է միայն, պէտք է կարդալ անոր արձակունակ երկարող տողերը իր «Վենսենի անտառը» ազատ տաղին մէջ, գտնելու համար անոր աշխարհը, Սարաֆեանական աշխարհը եւ լեզուն որ «Անջրպետի մը դրաւումը»ով անանցեալ նորութիւն բերաւ մեր դրականութեան. հայեցիութեան հաւաքականութենէ մը հեռու, անհատական ճիգով։ Պէտք եղած յայտնութիւնը չվայելեց սակայն Սարաֆեան...ոչ սփիւռքի՝ ոչ ալ հայրենիքի մէջ։ Գրիգոր Պըլաեան կ'ըսէ թէ «հայութենէն հեռացողը կը մօտենայ հայութեան «ոգիին»»*։

Քերթուածը կը տարածուի երկու ղուդահեռ բայց հակադրուող մակարդակներու վրայ. արտաքինը (ձմրան «անձրեւ») եւ ներքինը (կիրքի «գարուն»). նիւթեղէնը եւ ոգեղէնը, անոնց հանդոյցը (մառան եւ վառարանի շէկ բոց, թմբուկ եւ օդ, սրինգ եւ շոգի, անկողին եւ գեւ, զիստ եւ այրիլ)։ Մինչ այդ կառոյցը կը հաստատէ մարդկային էակի եռանկիւն բեւեռները, (1) մարմինը («տանիք»ը՝ ուղեղ, «թմբուկը»՝ թոք-շնչափող, «սրինգ»ը շնչափող-բերան, մառանը՝ կենիդալիա, «genitalia»), (2) հոգին (եռալը, օդը , եփելը շոգին, ծափի ձայնը, դեւը, այրիլը) եւ (3) իր երկու մասերով՝ ուղեղը («տանիք» առաւել «սիրտ»), (ա) վերլուծող եւ տրամաբանող ձախը, որ խոզացած է, եւ (բ) զգացող եւ սիրող աջը, որ «կը փրցուի սպունգի մը նման»։ Այս հակասութիւնները տեղ մը իրար կը հանդիպին, յայտագիրէն դուրս պատկերի մը մէջ, «հայելի»ի հայեացքին մէջ։ Վարպետութիւն մը կայ տեղատուող ներքինէն՝ մակընթացող արտաքինին, կամ ալ նիւթեղէն իրականութենէն՝ վերացական երազ գացող նուրբ անցումներուն մէջ. ճամբորդական պտուտակէն՝ սիրաբանութեան պտուկ... դափի ռիթմը որ կը թարգմանուի սրտի տրոփի... անկողինին մէջ ներկայացող սատանայական իգութիւնը...յստակութենէն անյայտին մէջ ի հեճուկս, պատկերները կը յարմարին եւ ստուդիւ կ'ուրուագծեն քերթուածին հոդեխառն մթնոլորտը։

Զգացական վիճակը կը դրսեւորուի առանց դասական լաց ու կոծի։ Հակասութիւններ մէկտեղող, մէկութիւնը աղաւնիներու երամի մը պէս՝ ցաց ու ցրիւ տարածուող ընտիր խօսք, որ մինակութիւն եւ սէր կը բուրէ։

Ձեմ կշտանար, քերթուածը կը լուամ, կը փռեմ Արեւին, կ'արդուկեմ, կը ծալեմ, կը թալլեմ, կ'աղտոտեմ եւ կը նետեմ լուացքի մեքենային մէջ։ Կէս-լեցուն գանձանակի մը պէս կը ցնցեմ. խշրտոցը հետս տանելու...խշրտոցը կը վերածուի «Տարաբնոյթ Թափառումի»ս, ձօնս՝ մեծ վարպետին։ Նիկողոս Սարաֆեան կարօտցած եմ քեզի, թէեւ բնաւ չհանդիպեցանք։ Զիք կենսագրութիւն։ Ընտրեցի գործ մը որ հարազատ էր։ Երկու տարի է ի վեր կը փորձեմ քակել։«4 Իմ հոգիիս սիրածը գտայ»։†

ՅԱՐՈՒԹ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

†Ատուածաշունչ Հին Կտակարան «Երգ Երգոց» Գլուխ Գ.

††3րդ տեսակի փոխաբերութեան մէջ բառացի եզրը թելադրելի՝ իսկ պատկերաւոր այլաբանական եզրը անուանցուած կ'ըլլայ, իսկ չորրորդ տեսակին մէջ բառացի եւ պատկերաւոր այլաբանական եզրերը թելադրելի կ'ըլլան։ Վերջին տեսակը քիչ կը գործածուի։ Առաջին տեսակին մէջ երկու եզրերն ալ անուանուած կ'ըլլան։

‡*Peer Gynt «Չափածոյ Երկեր», Յարութիւն Քիւրքճեան, 1982, Անթիլաս, Լիբանան։*

‡‡*Դար մը գրականութիւն, Բ.», 1956, Մ. Թէօլէօլեան։*

**Տրամ» Գրիգոր Պըլտեան, 1980, Պէյրութ։*

***Mirrors that have not caught reflection, Black angel, Nouritza Matossian, Chatto and Windus Hardcover- 3 December, 1998.pp 353*

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 -

«Յիշողութիւն». գործ՝ Մինաս Աւետիսեանի

Ես պատմութիւններ գրել շատ կը սիրեմ. որովհետեւ երբ պատմութիւններ կը գրեմ, կը վերադառնամ այն պզտիկ ազջիկան, որ մեծ մօր կուրծքին սեղմուած, հեքիաթ մտիկ կ՚ընէր։

Մեծ-մայրս, Տիգրանակերտցի Հայկանուշը, շատ լաւ հեքիաթասաց մըն էր։ Այնպէս համով էին բառերը իր լեզուին վրայ, այնպէս աղուոր կը համոզէր իր պատմածով, որ ես, երկու օր շարունակ, կ՚ապրէի հեքիաթին մէջ, հերոսուհիին հետ։

- Մեծ-մամ, պատմէ։

- Ո՞րը, օղուլ…

- Այդ երէկուանը։

- Պատմեցի, օղուլ…

- Նորէն պատմէ…

Եւ նորէն կը սկսէր, ծայրէն, այս անգամ ուրիշ մանրամասնութիւններ բացատրելով, ուրիշ բառերով, որոնք նոր պատկերներ կը չինէին երեւակայութեանս մէջ ու զիս կ՚ապրեցնէին նոյն հերոսուհիին տարբեր տագնապներով։

Հիմա ես ալ կ՚ուզեմ պատմութիւններ գրել։ Բայց պէտք է կարճ ըլլան անոնք, մարդիկ կարդալու ժամանակ չունին եղեր. պէտք է արագ թաւալին դէպքերը, մարդիկ սիրտ չունին հատցնելիք եղեր…

Բայց իմ պատմութիւններս ոչ կարճ կ՚ուզեն ըլլալ, եւ ոչ ալ արագ։ Զուզողները կրնան չկարդալ։ Ի վերջոյ նոյն պատմութիւնն է, տարբեր բառերով, տարբեր տագնապներով։ Դեռին մասին, ուրկէ ամէն պահ նոր, տարբեր ջուրեր կը հոսին։ Եւ լերան, որ ամէն օր տարբեր խոկումներ ունի մարդիկը դիտելով։ Եւ մարգոց մասին, որոնք տարբեր օրեր կ՚ապրին ու կը միանան կեանք ըսուածին մէջ։

Պատմութիւններ շատ կը սիրեմ գրել, որովհետեւ մեծ-մօրս բոլոր պատմածները մոռցեր եմ. ոչ իսկ մէկ բառ. ոչ իսկ հերոսուհիին անունը։ Եւ կը գրեմ իր պատմածները փնտռելու համար, իր խօսքերը պեղելու պէս։

Որմէ՞ սորվեր էր մեծ-մայրս իր հեքիաթները։ Ի՞ր մեծ-մօրմէն, ձիւն-ձմեռ իրիկուններուն, թոնիրին քուրսիին տակ հաւաքուած, մրափելով-արթննալով, չկարենալով ճշդել՝ ո՞րն է իրականը՝ քուրսի՞ն, ձի՞ւնը, թէ՞ հեքիաթի իշխանուհին։ Ի՞նչ էր տարբերութիւնը. իշխանուհին ալ բանտարկուեր էր պալատին մէջ, օրէնքներու ձիւներով շրջապատուած։ Բայց սկիզբն էր դեռ ճամբուն եւ ճամբան երկար էր, շա՜տ երկար…

Իրապէս ալ ճամբան շատ երկար եղեր էր մեծ-մօրս, հեքիաթի պէս Տիգրանակերտէն Հալէպ, ու Հալէպէն Ամերիկա…

Ամերիկա չէին հասեր. Հալէպն ալ լաւ էր, բաղիքով, ապահովութեամբ, ու հեքիաթային գիշերներով հարուստ։

Սէտիրին անկիւնը նստած, ափերը ծունկերուն, անոնցմէ Երուսաղէմի ձիթապտուղի կուտերով համրիչը կախած, Ապու Ամպոլի արձանի տպաւորութիւն կը ձգէր։ Դէմքը մագաղաթ, ինք՝ անվերծանելի ձեռագիր. ես ութը տարեկան, ի՞նչպէս կարդայի իր ութսուն տարիները…

Իսկ հեքիաթները չկային. փախեր գացեր էին. ու՞ր. ու՞ր.

- Մեծ-մամ, բան մը պատմէ…

- Էհ…-Ձեռքը շարժեց ու կողին վրայ երկնցաւ։ Շատ յոգնած կ՚երեւէր երազիս մէջ։

- Մեծ-մամ, պատմութիւն պատմէ…

Ճարահատ, անտրամադիր, սկսաւ պատմել մարդու մը մասին, որ շատ բարի էր, բայց զոր խաչեր էին։ Ինչու՞, չհասկցայ։ Մեծ-մայրս ալ շատ բարի էր. բայց կոյր. ինչու՞. չէի հասկցած. եթէ սկիզբէն կոյր չէր, եւ բարի էր այսքան, ինչու՞ պաժըւեր էր, ինչու՞ կուրցեր էր…

- Մի հաւատար, օղուլ, մի՛ լար, սուտ ըսի. չխաչեցին, սուտ ըսի, չմեռաւ. շատ բարի էր, Աստուած իր քով տարաւ զինք, օղուլ, մի՛ լար…

Դադրեցա՞յ լալէն, թէ ոչ։ Ձեմ յիշեր։

Բայց ինք դադրեցաւ ինծի հեքիաթներ պատմելէ որովհետեւ հիւանդացաւ, եւ օր մըն ալ զինք հիւանդանոց տարին, բայց չվերադարձաւ հոնկէ։

- Մեծ-մաման մեռաւ…

Թէ ի՞նչ հասկցայ այդ բառէն։ Շողը, որ ինկեր էր սենեակին մէջ, խաղա՛ղ թրթռաց ու ըսաւ մեծ-մամայիս ձայնով.

- Մի՛ լար, օղուլ, շատ հանգիստ եմ ես…

Զլացի։

Կու լայի, եթէ դիանայի, որ մեծ-մամաս իր ամբողջ հեքիաթները հետը տարեր էր, ու ինծի ձգեր միայն համեստ մատիտ մը, փնտռելու, փորելու, պեղելու, եւ պատմութիւններ գտնելու համար։

Մարուշ Երամեան

Մայիս 2002 Հալէպ

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 2 -

Պատմութիւններ գրելուս գլխաւոր պատճառը կ'երեւի զանոնք հաւաքելն է այնպէս, ինչպէս հայրս հին ապրանքներ կը հաւաքէր։

Տուն կու դար երկաթէ կտորտանքներով, օղակներով, ու մայրս կը սկսէր իր յանկերդը.

- Ատ ի՞նչ պիլեզիկ է նորէն բերեր ես. հերիք է երկաթի կտորտանք տուն բերես, տեղ չմնաց։

- Պիլեզի՞կ. լեզուդ կապելու քալաբչա ըսէ. հերիք է տըռտըռ ընես. խելքդ չհասած բաներուն մէջ մի՛ մտներ։

- Բացատրէ տէ բան հասկնամ,- կը ծաղրէր մայրս։

- Ասիկա լուսաջահի մը կմախքն է, կնի՛կ,- ձայնը քնքոյշ կը դառնար,- կը տեսնե՞ս այս անցքերը, հոս թեւերը պիտի անցնին։

- Բայց ո՞ւր են թեւերը։

- Կը գտնեմ, կնի՛կ, կը գտնեմ։

Իրաւ ալ կը գտնէր, թերեւս տարի տարիուկէս վերջ, բայց կը գտնէր ու չէր մոռնար, թէ ո՞ր թեւը ո՞ր օղակին է, կամ ո՞ւր կը յարմարի։ Ամբողջ ազատ ժամանակը «Ուրբաթ պազար» կամ «Կիրակի պազար» կ'անցնէր. երբեմն մէկ գտնուած պտուտակ զինք կրնար երջանկութեան հասցնել։

Մեր նստասենեակին եւ ննջարանին առաստաղները տեղ չէր մնացեր, չամբողջացած, կիսկատար ջահեր էին, որոնք իմ մեծնալուս հետ կարծես իրենք ալ կը մեծնային, վերջնական ձեւ կ'առնէին, անհատականութիւն կը շինէին։

Իմ պատմութիւններս ալ այդպէս կը հաւաքուին. զրոյցի մը ընթացքին լսուած դրուագ մը, խօսքի ծուէն մը, երբեմն երկու բառն իսկ բաւական են, որ պատմութիւն մը ուրուագծուի միտքիս մէջ եւ մզէ զիս անոր մասերը փնտռելու։

Ոչ միայն ջահեր։ Մեր բակով տան բոլոր պատուհանները լեցուն էին անթեւ փոքրիկ կուժերով, ծուռ-վիզ ծաղկամաններով, անքիթ թէյնիկներով, ծռած ամաններով։ Այնպէս փոշոտ կ'ըլլային, որ ամէն պատուհան բանալուս կ'ուզէի սրբել-մաքրել զանոնք։

- Իրերուս ձեռք չտա՛ս,- սաստապէլի կը բարկանար հայրս։

Բայց չէի կրնար. գիտէի որ հոն են, փոշոտ եւ տխուր սպասումի մէջ։

Ճիշդ իմ ծուէն-ծուէն պատմութիւններուս պէս, որոնք մէջս եղած քանի՛ քանի պատուհաններուն մէջ թխմուեր-մնացեր են։ Մէկուն հերոս կը պակսի, միւսին՝ հոգեվիճակ, ուրիշի մը՝ դիպաշար, չորրորդի մը՝ վերջին փայլք։ Հոն են բոլորը, մութին, լարուած սպասումով։ Լարուածը իրենք չեն, ես եմ, լարուած՝ անաւարտ այդ պատմութիւններուն առջեւ։

Տրամադրութեան համեմատ, հայրս կը հանէր անաւարտ իր մը, մանր կտորներու սնտուկը առջեւը կը քաշէր ու ժամերով կը փնտռէր պակսող կտորները։ Մայրս կը խենթանար այդ թափթփած վիճակէն. տան փոքր նստասենեակը կը խճողուէր. գետինը մանր կտորներ կը շարուէին քով-քովի՝ պտուտակներ, պտուտակի գլուխներ, փերիներու ականջներուն պէս տերեւաձեւ ականջներ, ցնցուղի քիթեր, բռնակներ. . .

Ոչ, ես այդքան թափթփածութիւն չեմ ստեղծեր չուրջս։ Բայց կը կարծեմ, որ դէմքս, արդէն հօրս դէմքին շատ նման, կեդրոնացումի նոյն ցանցը կը հագնէր, նոյն սրութիւնը կը ստանար։ Աշխատանքի ընթացքին հայրս բան չէր լսեր, բան չէր տեսներ. ինքն էր, ու իր «սիրելի» երկաթները.

- Կնիկէդ աւելի այդ խուրտաները կը սիրես,- կ'ըսէր մայրս։

Հայրս չէը լսեր. ու եթէ լսէր,

- Ասոնք դոնէ լեզու չունին, տռտռալ չեն դիտեր,- կ'ըսէր։

Լռակեաց մարդ էը հայրս։ Մատներն էին որ կը խօսէին նորոգուող կտորին հետ, որուն վրայ մուրճը նոյնիսկ ի՛նչ քնքուշութեամբ կ'իջնէր, թիք-թաքը երաժշտութեան վերածելով։ Պարապ տեղը չէր այդքան մեծ անուն ունէր քաղաքին, մանաւանդ պղնձագործներուն շուկային մէջ։ Վարպետները յարգանքով ոաքի կ'ելլէին իր առջեւ, ու կը ղրկէին աշակերտները «չայ» պատրաստելու եւ յետոյ խանութին առջեւ չիսօսկան հարսի պէս, կազմ ու պատրաստ հրամանի սպասելու։ Հարցնելիք ունէին։ Հարիւր տարուան սափոր մը ինչպէ՞ս նորոգել, որ նորոգութիւնը չզգացուի եւ դինը չիյնայ։

Գինն էը զիրենք մտահոգողը։ Հօրս համար սակայն հիւանդ խնամելու պէս բան մըն էը, նուաղ՝ ցաւը։ Կը սկսէր բացատրել, յետոյ, համբերութենէ ելած, առ՛ւր կ'ըսէր, տո՛ւր տանիմ ձեւի մտցնեմ, կ'ըսէը։ Պղնձագործներուն ուզածն էր։ Հաւանաբար յետոյ հօրս կը վճարէին իրենց գանձելիք գումարին կէսը կամ նուազ։ Բայց հայրս հաճոյք կ'առնէր այդ իրերուն հետ շփուելով, եւ հաճոյքը երկարելու համար, ամէն օր կ'աշխատէր քիչ-քիչ. Այդ հին, ծռմռած իրը ապաքինող մանչուկի պէս օրէ օր գոյն եւ տեսք կը փոխէր ու կը սկսէր ժպտիլ։

- Կ'արժէ՞ այդքան բան փռել կէս ժամուան գործի համար, մէկ անդամէն ըրէ՛ վերջացուը տե՛ հաւաքեմ,- կը գանգատէր մայրս։

- Խասիաթ է, չի կրնաը չտռտռալ, կարծես ինքն է հաւաքողը։

Մուրճի քնքոյշ հարուածներուն երաժշտութեամբ կարծես բառերը կ'արթննան մէջս, իրենք ալ կը սկսին մրճահարել, մինչեւ վերցընեմ մատիտս. ու եթէ պատահի որ ուշանամ, հարուածները մեղեդայինէն հարուածայինի կ'անցնին, դլխու ցաւ պատճառելով։

- Ի՞նչ կ'ընես,- հարցուց օր մը հայրս, երբ իրմէ քիչ մը հեռու, սեփիրին անկիւնը կծկուած, տեսրակս ծունկերուս, կը գրէի։

- Ես ալ ի՛մ ջահերս կը կազմեմ։

- Կարդա՛ նայինք,- ըսաւ։ Լաւ կը հասկնայինք զիրար։

- Դուն չաւարտած գործդ մարդու ցոյց կու տա՞ս։

Հայրս դլուխը վերցուց սափորէն, նայեցաւ ինծի, ու ետ՝ սափորին ու մուրճին կախեց։ Ի՜նչ նայուածք էր, վստահութիւն կար՝ ի վերջոյ զաւակս ես, եւ վախ՝ եթէ չյաջողի՞ս, ուրախութիւն՝ զաւակներէս դոնէ մէկը ինծի պիտի քաշէր եա, եւ տխրութիւն՝ է՜հ, աս ալ կեա՞նք է։

Իրաւունք ունէր. սիրտ մաշող գործ էր իրը, վրան ալ կնոջ տըռտըռը, հազիւ հազ օրապահիկ մը տուն բերելուն համար։

Յետոյ չա՜տ պիտի յիշէի հօրս այդ նայուածքը։ Բայց աւելի շատ պիտի յիշէի իր փափուկ յամառութիւնը, իր ներքին զգայնութիւնը՝ կենալու, երբ աւելին անօգուտ պիտի ըլլար, եւ շարունակելու, երբ ներքին ձայնը հրահանդէր։

Եկաւ շրջան մը, երբ հայրս Ուրբաթ եւ Կիրակի պազարը կ'երթար, բայց խուրտա չէր բերեր։ Ամբողջ ընտանիքով զարմացեր էինք։ Մայրս նոյնիսկ սկսաւ մտահոգուիլ.

- Աս մարդը անպայմա՛ն հիւանդ է,- որոշեց։

Բայց հայրս կը շարունակէր աշխատիլ։

- Ինչո՞ւ նոր կտորներ չես բերեր այլեւս,- հարցուցի անմիջապէս, որ պահ մը մուրճը դադրեցաւ։

- Ապրիս, ապրիս. . .

Գիտէի, որ ուրախ էր իրմով, իր գործով հետաքրքրուելուս համար։ Չպատասխանեց։

- Ինչո՞ւ նոր կտորներ...

- Լսեցի՛նք,- ընդմիջեց բարկացած։

Նայեցայ դէմքին. իրեն չափ ես ալ յամառ էի. ինչո՞ւ չուզեց պատասխանել. չըլլայ իրաւ հիւանդ է։ Կ'երեւի մտահոգութիւնս նշմարեց.

- Եղածները աշխատիմ մէյ մը, կազմեմ-լրացնեմ։ Երթալէս ետք հաւաքուած խուրտան ի՞նչ պիտի ըլլայ։

Ինծի համար ամէն օր նոր ու հին, երկրորդ ձեռքէ թէ նոփ-նոր գաղափարներու Կիրակի պազար է . խուրտան կը հաւաքուի, սպասելով դասաւորումի, ամբողջացման, սպասելով Բան դառնալու։

Հայրս մեռաւ անակնկալ, խուրտաներուն սնտուկը դեռ չպարպուած։ Պատուհաններուն մէջ հաշմանդամ իրեր իրենց հերթին կը սպասէին։ Բայց դարակներուն վրայ շարուած նորոգուած իրերը թիւով աւելի էին, եւ այնքան անթերի, որ ես իսկ հօրս մատնահետքերն ու մուրճին հետքերը չէի գտներ։

Հիմա ես ալ խուրտա ա՛լ չեմ հաւաքեր։ Ամբողջացնելը յաճախ ամբողջ կեանքէ մը շատ աւելին կը պահանջէ։

ՍԱՐՈՒՀԻ ԵՐԱՄԵԱՆ

10/ 10/ 2002 Երեւան

digitised by A.R.A.R.@

ՉՆԿԱՐՈՒԱԾ

Ծերմակ պաստառին վրայ՝ արեւ, կէսօրեան արեւ՝ այրող, մարմինդ իր ջուրերէն քակող, կուրցնող:

Բայց արեւէն աւելի այրող՝ տղուն նայուածքը, թէժ պահու մը մէջ սառած: Աղաչանք եւ բարկութիւն, երկարած ձեռքին հետ, որ չես հասկնար մուրալո՞ւ թէ հարուածելու շարժումին մէջ սառած է:

- Առէ՛ք, էլի՛:

Ձայնը հասաւ ականջին: Նայեցաւ տղուն ափին մէջ թնճուկուած թելերուն, որոնցմէ զանազան մեծութեամբ խաչեր կախուած էին:

Ետեւի ֆոնին՝ հարիւր հազար անգամ նկարուած տանջուած Էջմիածինն ու անգոյն երկնքի մը վրայ ուրուագրծուած խեղճուկ գիւղ մը:

Գլուխը շարժեց բացասական:

- Ձէ՞ք առնում, յետոյ էլ ասում էք չէ՛, դուք մեզ չէք սիրում սփիւռքահայերը մեզ չեն սիրում:

- Եթէ քիչ մը, միայն քիչ մը պահէք արժանապատուութիւն ու հպարտանք, մոռնաք ածան ապրիլ:

Սիրտը կ՛արիւնէր: Ձըսաւ:

Տղան ամբողջ օրը, Արեւին տակ, այցելուներ սպասեր էր, սպասեր էր պասերը, ուխտաւորները: Քրտինքը կը հոսէր այրած խանձած ծոծրակէն, կ՛այրէր վիզին լայն ու խորունկ սպին, գրեթէ մէկ կողմէն միւսը գացող:

- Ի՞նչ եղեր է վիզիդ:

Չպատասխանեց:

Գոնէ խօսիլ սորվէին:

Ուխտաւորները դարպասէն մտեր էին - իրեն արգիլուած է մտնել - եւ ելեր էին տոպրակներով բեռնաւոր: Ինչո՞ւ իրմէ գնում չէին ըներ: Տունը անկար մայրը կար, կային երկու քոյրերը, որոնց մեծնալը կ՛ուզէր ժամ առաջ, բայց եւ կը վախնար՝ ինչե՞ր չեն ըլլար այս օրերուն:

Ձէր մուրար: Արեւուն տակ խաչ կը ծախէր: Ոչ իսկ մէկ գնորդ: Տունը՝ անկար մայրը: Արեւը՝ այրող, շա՜տ: Ուխտաւորները՝ նոյնքան շատ: Ոչ իսկ մէկ գնորդ:

- Առէ՛ք:

Արդէն ահաւոր բարկացած: Ինք ու դրացի Մկէն նոյն վարպետէն վերցուցեր էին տասական խաչ: Մկէն շատո՛նց ծախեր էր խաչերը, գացեր էր տուն կտոր մը հաց ուտելու, եւ վերադարձեր էր նոր խաչերով: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ:

- Առէ՛ք:

Ձայնը հասաւ ականջին:

Պարապ պաստառին առջեւ երկա՛ր կեցաւ, երանգապընակին ներկը մաշկ կապեց, արուեստանոցը մութով լեցուեցաւ:

Տղուն ձայնը հասաւ ականջին, գամուեցաւ ուղեղին եւ հոն ալ մնաց.

- Առէ՛ք

Յուլիս 2001 Երեւան

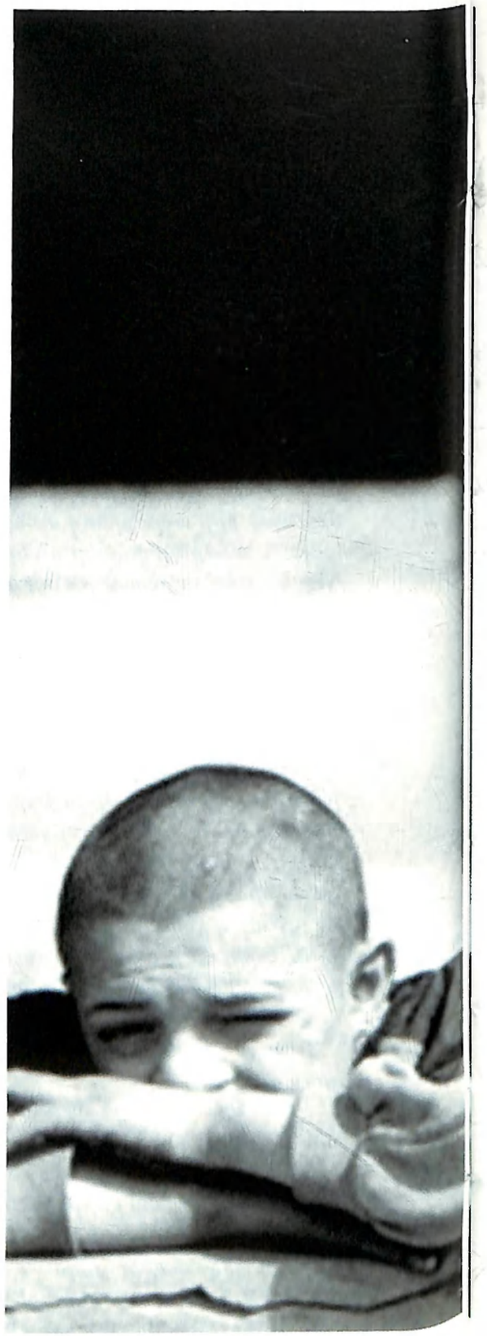

Լուսանկարը՝ Հրաչ Թոքաթլեանի

«Բաց Պատուհան». գործ՝ Մինաս Աւետիսեանի

ՈՐՈՇՈՒՄ

Տասներկրորդ յարկի արեւմտեան պատին կեցաւ եւ վար դիտեց։ Պատը՝ ամբողջութեամբ ապակի. արեւը՝ ապակիէն ներս իսկ կիզիչ։ Այնքան բարկացած էր, որ արեւին այրուցքը չէր զգար։

- Վար նետուիմ եւ անկենդան փռուիմ պէթոնին . . .

Փորձեց պատկերացնել մարմին մը, խաչաձեւ շպրտուած կիսակլոր այդտեղը։

- Մինչեւ հոն տաս յարկի չափ բան ըլլալու է,- մտածեց, եւ աչքերով չափեց տարածութիւնը մինչեւ վար։

Նայուածքը գնաց քիչ մը անդին, ուր նախապէս ցեխ էր, քար ու փայտ։ Շինարարութիւնը աւարտեր էր, եւ հիմա նոը ցանուած պարտէզն էր, թարմ կանաչով, ցօղուններուն վրայ հազիւ բարձրացող գոյնզգոյն ծաղիկներով, որոնք տակաւին չէին կրնար մեղմել կառոյցին խստութիւնը . . .

- Զօրանո՞ց է, բա՞նտ, թէ՞ բանտային հիւանդանոց . . .

Ձէր յիշեր։

Երեք յարկի վրայ չոր ու ցամաք պատուհաններ էին, փոքրիկ վաշտի պէս շտրուած՝ խիստ եւ անշարժ։

Պատը՝ գորշ, պէթոնը՝ խորտ ու բոլտ. պատուհաններուն ճերմակ ներկն էր միայն պայծառ։ Տխուր բրտութիւն կար։ Նայուածքով անցաւ չէնքին մակերեսէն, եւ . . .

Պատուհաններէն մէկուն մէջ փոքրիկ թաղարներ շարուեր էին, անպաճոյճ բայց մաքուր, եւ անոնցմէ դուրս խոյացեր էր փարթամ դոյներու հանդէս մը։ Ծաղիկները, ինչպէս կ՛երեւէր, կը սիրէին իրենց փոքրիկ բնակարանը այնքան, որքան խնամող ձեռքերը՝ զիրենք։

- Եթէ լուսանկարիչ ըլլայի, կը նկարէի այս մեծ, երեք յարկանի պէթոնէ պատը, չոր ու ցամաք շարքը ճաղապատուած պատուհաններուն, եւ անոնց մէջ՝ այս գունաւոր պատուհանը, իր տերեւներով ու ծաղիկներով։ Նկարս «Կեանք» կը խորագրէի, եւ ան անպայմա՛ն մրցանակ մը կը շահէր։

Լուսանկարչութիւնը խորունկ բայց չբացայայտուած սէր մըն էր։ Օրը հազիւ ծայրը ծայրին կը բերէր. դուրուչ չէր մնար նման պերճանքի, որ կ՛ուռճանար այսպէս, հոգիին մէջ, ու երբեմն . . . կը փրկէր։

- Զո՞վ կը փրկէ, զի՞ս թէ աշխարհը . . .

Բարկութիւնը մեղմացեր, տխրութեան վերածուեր էր։ Լուսանկարին ապահով մրցանակը մխիթարեց զինք։ Քաշեց մարմինը վարէն, ինկած տեղէն, հաւաքեց հոգին, եւ մտաւ դրասենեակ, գործը շարունակելու։

Մարուշ Երամեան

Երեւան, 16 Յուլիս 2004

digitised by A.R.A.R.@

ՍԻՐՈՅ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դպրոցը աչքերուս մէջ բարբած
արդէն դէմ յանդիման ենք։
Ո՞վ պիտի ծածկէ յուշերու մերկութիւնը...

Համբոյրները շատրուանող
ամայի դասարանի դողին մէջ,
ուր մատներս գինով
գրկած էին կուրծքերուդ հեւքը...

Հիմա,
մայրուբեան քերականութենէն յոգնած կին ես,
իսկ ես՝
անցեալ կապարեալ դարչած,
դասագիրքերս կ՚այրեմ...

«Սիրոյ Քերականութիւն».
գործ՝ Կարէն Պետրոսեանի

ՀՐԱՒԷՐ ՀԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐՈՒՆ

Ձօն Մուսա Լեռցի Հօրս

Զուռնայի փողերը
դէպի երկինք բռնած
կը խօսին հեպդ
Տէր Աստուած

Գուք չենք աղերսեր
շանթեր պուր մեզ
մեր հին աստուածներու ցասումին պէս

Ինչպէս գոռացող պատուոյ բարձրաղաղակ
թէժացած է զուռնան Մուսա Տաղի
ու կը հրաւիրէ
Աստուածները մեր ժայռակերտ
դաշտյններու պարին...

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ԽՕՍՔԸ

«Ծարաւ էի մոռացումէն եպք
վերայայտնութեան տենդով։
Դոնքացէքէն եպք
սրսկուեցայ մարդոց վրայ։
Յաղթանակէս եպք,
ոտնակոխուած սրբութիւնը
չկշռեցիք,
մնաց գետնին վրայ
պարածուած մուգ երկինք...

«Երկիւղած հաւատքի փշրանքներ
չունիմ ձեզ...
անծանօթ ոումբը բաւութեան
ամփոփած եմ
մեղանչողներու բերնէն
արձակուող ճիչերուն մէջ իբր ծնծղայ...
Դիազնութիւններէն եպք,
գիտնալու համար
թէ իսկապէս մահկանացու եմ,
հրամմեցէ՛ք,
առէք մարմին
եւ կողերէս հոսող
ձեր հաւատքը
երիզե՛ցէք մարմինով...

«Հող չեմ
որ հողը թեթեւ գայ վրաս
ամբողջ Անջրպետն է մարմին։
Երկինքը անհուն
իր բոլոր հրաշքներով
գաւաթիս մէջն է
ու դեռ գինով չեմ...

«Պիտի գայ ժամանակ մը,
երբ նոր Բաբելոնէ մը եպք,
բոլոր բառերը պիտի արգիլուին
Պիտի մոռնաք ձեր անունը,
ինքնութիւնը, հաւատքը,

«Երկնքի արարողութիւնները».
գործ՝ Կարէն Պետրոսեանի

կազմախօսութիւնը
եւ
միապարած սրբութեան մակերեսը,
որուն վրայ ապասպան զրած
անծանօթին յանչնուած կը ծփաք...
այն ապեն միայն,
ճշմարիտ կ՚ըսեմ չեզ,
որ երկինքը իմ անունովս պիտի կոչուի...

«Ապրուածներու սերունդը անհեպացած է
բոլոր բջիջներս երկինքներ ունին
ես եմ նաեւ մահուանս ապուերը...
Իսկ աղօթքները բոլոր
մարդկութեան հաւատքի
հնազանդօրէն ինծի կը հեպեւին:

«Մրուր կապած չեր մրմունջներուն խորը,
կեանքէն խզուած
ժամանակի աւազահատիկներու
գինեթաթախ ամպրոպի
նշխարներ կան,
որ կը կրենք
բոլորին համար,
խմոր շաղելով
եղեմի փխրուն հեքիաթին համար...
չպեղուած մահուան եւ
վերածնունդի աւելցուկներուն սպասող
աղբահաւաքներուն համար...

«Ծննդոց կ՚ուզէ՞ք,
ահա,
անշարժ չգողականութեան
խուլ կշիռը,
ի՞նչ որ ուզած էիք ստեղծել
կամ
ստեղծուելիքը
ի՞նչ որ ուզած էր կշռել...
Աղօրին կը միրճուի հողին մէջ,
չեր դիմաց կը յայտնուի
արցունքէ զուրկ
յստակ ճանապարհը,
որուն դիմաց բիւր են
խաբկանքի ամրոցները...
Այրող ծննդավայրի սակարանին մէջ
Կոտորակը կ՚արչակես
առանց կրակոցի
ու կը շերտես
ճամբեզրին լքուած կիրքերուդ բրբռահեղչ
ոսպայնը՝
անորոշի մտերմութեամբ,
ուր կը տեսնես
մարմնիդ արուարչաններուն բեղմնաւորման արմատներները

«Չեր մարմնի կազմախօսութեան մէջ
կայ տառապանքը,
որ ինքնապեղծ
տարածուած է
չեր ուղեղին մէջ եւ մորթին վրայ...
չեր միտքը
քարեղէն ամայութիւնն է, որ վերջաւորութեան հիւսուելով
ցաւին հետ
կ՚ընկղմի
չանչրոյթէն ընդարմացած
մարմնին մէջ...
կշռեցէ՛ք ոմբակոծուած քաղաքին
սրտազարկը,
փորչեցէ՛ք մուրացիկի ափին մէջ
մնացած աճիւնները կենդանացնել,
իսկ դաւաճան սուրբերը
պատերէն վա՛ր առէք
որովհետեւ, մաքսանենգ են
բոլոր անունք
որոնք իմ անունովս կը խօսին...

«Մի՛ կծկուիք
կեանքի ու մահուան
փշաթելուած սահմանին մօտ,
այլ սերմի չեր վտառները
ոսպարչակեցէք,
որ փրկիչներու գալուստ աւետող

«Երկրի արարողութիւնները».
գործ՝ Կարէն Պետրոսեանի

digitised by A.R.A.R.@

նոր գիսաւորներ յայտնուին
երկնակամարին վրայ...

«Եթէ ջրհեղեղէ մը եւոք
աքսորուած էք՝ հաւատացէ՛ք,
որ կու գայ տիեզերանաւը վերադարձի,
որմէ եւոք, կարօտի շուրջպարով
ձեր գունաթափ իղձերը,
ու կեանքի արահետներուն վրայ ծուարած
ներշնչումի ու յուսաբեկութեան ժպիտները
Արեւէն անդին, նոր անցեալներու մէջ
ցուլերու պէս պիտի դոփեն...

«Տարածեցէ՛ք ձեր մատները,
այն միսերուն վրայ,
որոնք լուսաշիր հաւատքի
խորխորատներ ունին,
հաւատքի որմնադիրները
թող որմեն ուսքաքանց ձեր էութիւնը...
շնչափողէն դուրս ժայթքող,
բիւր աղէտներով պատեւանուած
ձեր վերջին շունչի
լուսեղէն ճշխարները
պիտի վերամարմնաւորուին
ու վերստին ծնին կեանքով բռնկող
նոր բջիջներով,
որոնց կորիզներուն մէջ
միշտ պիտի ապրիմ ես»...

Վահագն Գարագաշեան

ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ ՁՈՐԻՆԵՐԸ

Մեծ հօրս՝ ջորեպան Սարգիսի յիշատակին

Վերջին ջորիները՝ մահուան տափաստաններու դիակները իրենց աչքերուն խորը ամփոփած համր յիշատակարան: Աղուէսին արնաճոր ժանիքներէն կաթկթեցան փետուրները սպիտակ յուշերուն եւ աղաւնին թաղուեցաւ մոռացութեան ոստայնին մէջ: Հրաժեշտի թաշկինակները յանկարծ եղան մահասարսուռ առագաստներ եւ բզկտուեցան մտատանջութեան հեռուներուն: Ճիչն ու աղաղակը նորահարսերուն անցան ամպի պէս եւ խաւարն երկինքի անձրեւեց իրարանցում համատարած: Ուժասպառ հրեշտակներ գահավիժեցան աստ ու անդ եւ ժամանակի տիղմը փոթորկեցաւ սեւ աստղերու բեկորներ անճանաչելի: Այս էր բաժինը մեր կորուստի դրօշներէն՝ երկինք բռնաբարուած եւ քայլեր խուճապահար՝ աղէտին սեւ արշալոյսը ահազանգող:

Ախոռի սեմին՝ ջորիներն ահաբեկ թմրեցան տագնապը իրենց կիսանդամալոյծ մկաններուն եւ քարշ տուին սարսափը նոր ծաղկած նշենիներուն: Աքաղաղը արթնցաւ ընդոստ, արշալոյսէն առաջ, եւ դարձաւ մունետիկը տեղահանութեան:

Դիտեցիր զարմանքը նշենիներուն՝ խորը ջորիներուդ մելամաղձոտ աչքերուն, ուրկէ թաղէ թաղ մահուան ուրուականներ երկարեցան: Ցաջորդեց սպիտա՛կ-սպիտա՛կ քայքայումը նշենիներուն եւ լացն ու ճիչը մանուկներուն արձագանգեցին Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյ գուժկան զանգին: Գայլերու ոռնոցները դէմքիդ վրայ խաւարներ թօշնեցան՝ ագռա՛ւ-ագռա՛ւ հարցումներ եւ յայտարարեցին եղանակը մահաքաղի...

Այսպէս դիմաւորեց գարունը մեզ, կորուստներով եւ կոծերով՝ եկեղեցւոյ կողպտուած խորանին տապլտկող կոնչիւն

«Ռէքուիեմ». գործ՝ Վալենթին Բոտբոմոկով

digitised by A.R.A.R.@

ինչպէս, կոնչիւն ինչպէս...

Կոո՛ւնկ, մեր խապրիկը որո՞ւ պիտի հաղորդես. բակերո՞ւն ամայի թէ այգիներու եղեռնահար սոխակներուն, շիրիմներո՞ւն անտէր թէ մեր գաղթը լացող խնկի ծառին: Ջորիներ համբերատար եւ հաւատարիմ, հոգ չէ՛, բարի եղէ՛ք, եթէ ձեր կոնակները կոշկոռ կապեն թուրք ասկեարին մտրակներէն: Շրջանները, ուրկէ անցաք լուռ ու մունջ, հեռագրալարերու վրայ տատրա՛կտատրա՛կ խտացած անձկութեան ուլունքաշարեր ըլլային կարծես: Հոգ չէ, խաներու խոնաւ անկիւններուն ի՛նչ յիշատակներ ու կարօտներ ձգեցիք, եւ ձեր սնքոտիւնը տաք, իսկ դաժան հորիզոններն ու մատները աջ ոտքիդ թաղ- ուեցան Տարօն աշխարհի մարդակեր ձիւնին մէջ: Հիմա կ'աւանցնիք կաղն ի կաղ՝ իր անշուք փոսին մեկնող դագաղին համր թախիծով եւ կ'ըլլաք կապոյտ յուշն ու արտասուքը այս անիծեալ օրերուն...

«Տառապանքի բոցեր». Գործ՝ Մարալ Փանոսեանի

Հաւաքէ՛ մնացորդները Մէյրէ մեծ մօրս կողոպտուած հարսանեկան սնտուկէն եւ եկո՛ւր բարձրացնենք սանդուղ մը անվերջ՝ դէպի պայծառ լուսաբացատներ եւ քաղենք դրախտահամ ողկոյզները վերին Երուսաղէմի: Գուցէ անձրեւներ տեղան եւ ջնջեն կնճռոտած ուղիները գաղթի ու տափաստանները յիշողութեան:

Պատմութիւնը նոյնիսկ ափ մը մրջիւն չէ: Անցի՛ր տարագրութեան ուղիներէն մինչեւ Սելիմիէ ու Անտիոք, մինչեւ երանութիւն եւ օր օրէ վերընձիւղուած արիւնիդ բամպա՛կբամպա՛կ սպիտակած մանկութիւնը նորափրթիթ: Մոոցի՛ր համեմներու չափ սուր մղձաւանջներն ու խորտակման գիշերները յիշողութեան եւ հովին տո՛ւր յարդն ու փոշին անցեալի սգաւոր կալերուն: Հովին տուր ամէ՛ն բան: Միայն անմար պահէ անզուսպ խռովքը արիւնիդ եւ տարագրութեան անվախճան ճամբաներուն ու ըմբոստութեան արտերուն ցանէ կորուստներն ու պարտութիւնները մեր, կարօտներն ու երազները մեր, եւ ջորիներուդ վիզերուն զնգզնգացող բոժոժներուն անդաւաճան մեղեդիներով մենք կը վերադառնանք կրկին, կը վերադառնանք Անտիոք ու Այնթապ, կ'ընդելուզուինք յիշողութեան ու ապագայի այգիներու նորաբողբոջ աղօթքներուն եւ մեղուներու պարին, սոխակներու պատարագին եւ շիկնանք-զարմանք պիստակի ողկոյզներու խմբերգին, շփացած նշենիներու գարնանային սիրերգին եւ տափաստանները սղագրող ճժոյգներու մրրկածին տօնահանդէսին, կ'ըլլանք դպիրն արեգակին եւ Ս. Աստուածածնի զուարթուններուն հետ կը ցնծանք արշալոյսը վերադարձի հարսանեկան խրախճանքին, խրախճանքին եւ անցեալը գալիքի խրախ կեանքին...

Ս. Կիրակոսեան

ԱՆԱՒԱՐՏ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ո՞վ քարշ տուաւ կաչի-ոսկոր սրունքներուդ աստղափոշին հեռաստանէ նոր հեռաստան. գուցէ տենչը արկածախնդրութեան կամ յիշողութիւնն արիւնիդ՝ դէպի ովասիսը վտարանդի պատկերներուդ, Մատրասէն մինչեւ Հիւսիսի սառացադաշտեր ակօսուող. գուցէ խաբկանքը աստղիդ կամ անրջային արշալոյսները հեռաւոր ոստաններուն: Ո՞վ քարշ տուաւ մեր ցանկութիւնները բռնազսպուած դէպի էդեր չիկահեր եւ վախճանը սառնասառն ափերու սպիտակ դիշերներուն. գուցէ սերմաբոյրը Արեւելքի տարաշխարհիկ սոխակներուն կամ կաթնափայլ հրավառութիւնը Լվովի յայրատ դեղուհիներուն՝ հեշտանքի պատարագէն քուլայ-քուլայ բարձրացող:

Քրմուհիներ կարծեցիր կախարդուհիները տռփանքի կայսրութեան եւ անձնատուր եղար խաբեբայ անդամներու շողշողուն հմայքին, դառնալով ստուերը ամօթխածութեան շապիկներէն մերկացող կարմի՛ր-կարմի՛ր կակաչներու նռնակարմիր հրաւէրին: Եղար դաղջ դողը երանութեան եւ վազվզեցիր հոլանի սրունքներու միջեւ, սրունքներու կրակին մէջ, իր ուռկանէն փախուստ տուող միամիտ ձուկի պէս՝ դէպի անարեւ անդունդները մարմին դժոխքին:

Արիւնդ էր թատրոն հեթանոսական: Ջէ՛ր երբեք: Մատուցումն անկաշկանդ պատարագն էր այրող սաւաններուն, որոնք պեխիդ մէջ սպիտակ պարտութիւններ ցանեցին եւ լռեցին ծերութիւնը մկաններուդ:

Արիւնդ թատրոն իսկ չէ: Ջէր երբե՛ք: Այժմ եւ միշտ: Գուցէ ստուերն էր չաստուածներու գորշ դիրին, որ քեզ առաջնորդեց պարտութենէ պարտութիւն, զարդարելով տօնածառը ցնորքին՝ վերահաս աստղերուն կարծեցեալ հմայքներով:

Ժամանակը միրգն է մնայունին, վտարանդի արիւնէդ ալ անմահական, բայց նաեւ գառնահամ... Ճաշակեցէ՛ք անվարան, զի քաղցր է եւ անխուսափելի. գուցէ պարտութենէն մեղրաբոյր արշալոյսը ծագի եւ ժամանակը չողայ գարնանային շարժումները Կորուսեալ Եդեմին...

Ով քա՛րշ տուաւ, քա՛րշ տուաւ զառամած մկանները ջորիներուդ սրունքներուն պարտութենէ նոր պարտութիւն՝ իբրեւ հորիզոններ կախարդական: Հիւսիսի սառոյցը լրտեսող շեմերուն գտանք քայլեր ապերասան եւ շարժումներ վայրաքարշ: Գտանք սարսափը մեր արեան խուճապահար արագիլներուն եւ քայքայումը թեւաբեկ ծիծեռնակներուն, որ երամ առ երամ երակներուդ մէջ նոր դողեր օրօրեցին եւ քեզ մտտնեցին անձկութեան մը անաւարտ:

Ըսէ՛, պատկեր իմ աղօտ եւ ո՛վ անուն իմ վերանորոգ՝ ծիածանին մէջ որդիիս բիբերուն, ով քա՛րշ տուաւ, քա՛րշ տուաւ անքարշելի գիշերները անդորրին դէպի Արեւելքի սենեակներ սերմահոտ, դէպի ցանկութեան կաւատներ եւ կարմրածուփ լոյսերու դաւադիր ննջարաններ, ուր ի՛նչ-ի՛նչ աստղեր - միրգերը ցեղիդ արիւնին - դիեցուցիր աւիշով ժանտահամ եւ ալքոլովը նոդկանքին...

Ժառանգեցինք մեր պապերէն բախտախաղը միսին եւ աչքերը դարձան անկրկնելի հիացում: Գգուեցինք ամառները մեր քրտնաթոր անդամներուն մինչեւ յղփացում եւ պատուհանները բաց պահեցինք դատարկին վրայ...

... Եւ ըմպեցի՛նք: Ըմպեցինք անմահական էահիլթը հեշտանքին եւ քացախը միսին՝ ալքոլը ոսկեշող հեռաստաններուն եւ մաղձն ու թոյնը կեղծիքին, կարդացինք տօնահանդէսը յայտնութեանց աստղերուն եւ առասպելի բարձունքներէն սերունդ առ սերունդ թաւալեցանք դէպի սառնասիրտ հեռաստաններ եւ արեւելեան զբօսատուներ՝ խճողեալ կլկլակներու հաչիչաբոյր ծուխով եւ երանութեան սերմահոտով անջնջելի...

digitised by A.R.A.R.@

Արթնութիւն արթնութեանց, ե՞րբ պիտի քայքայես Սոդոմն այս խորթ, որ մեր արիւնը վերածեց ջուրի, էգեր ու պոռնիկներ ձեւեց մեր համեստափայլ հրանոյշներէն՝ Երեւանի գիշերային նորածին արշակաւաններէն մինչեւ նեխանք իջեւանները Անգարայի, եւ Հալէպի քոդածածկ յետին գռիհներէն մինչեւ ցոփութեան X սթիւտիոները Հոլիվուտի։ Անցեայը ներկայ է անանցեալ, բայց մեր շիկնանքը դարաւոր ա՛լ չի ճօճիր հրապարակներուն շուայտ՝ ինչպէս դարեր բարբառող առակի դիակները յիշողութեան սգաւոր ամրոցներու պարիսպներէն, ոչ ալ մեր երբեմնի լեռնաշղթայ պեխերը փառաւոր՝ խունացած տոհմանկարին ջարդուփշուր շփոթէն...

Ժամանակի անդունդի եզրին՝ յուսաբեկորներով եւ պարտութիւններով ծանրաբեռն գէմքեր հիմա իրենց մահը կ՝աղմըկեն։ Իր վերջին ոստումին նախապատրաստուող վերջին ջորիդ դուցէ քայլն ես ամենավերջին՝ անյայտ դատարկին մէջ իր ինքնութիւնը երկարող։ Անչնչելի միջոցը խճողուած է սմբակներէն ոստոստող կայծերով, որոնք ամպն ու ժայռը կը պսակաղրեն ու քեզ կ՝այլափոխեն յաւերժական ճամբորդի...

Հաւատարիմ չանթերն արեան ահաւասիկ կը գրաւեն լռութիւնը անհունին եւ կը լքեն հասցէներն ու անուններն իրենց՝ օդին մէջ անդադար թափառող, բայց չծերացող ձայներ ինչպէս՝ իբրեւ պատգամ յաւերժի եւ ազդարարութիւն ամենաժամ։

Տաքածութիւնը կը վխտայ յուսաբեկ գէմքերու իրարանցումով. հարցադրում տարաշխարհիկ եւ գոյակռիւ անուններու։ Գէմքեր կը հանգչին իրենց աստղերու փափկայուշ մանկութեան մահիճներուն, բայց դուստրերը ցոփութեան տակաւին կը լուսաւորեն ծէսերը միւին եւ կ՝օրօրեն գագաթնակէտ ակնթարթը հեշտանքի քայքայումին։ Ձայները կը սպասեն մարմնի դժոխքն ու բաբելոնը ջնջող աղաւնիին գալուստին կամ նոր նուաճումներու երաժիշտ առաքաստին, ուր անխուսափելի պարտութիւններ իրենց վերջնական չիջումը կը լարեն եւ կը ծաղկին սեւ վարդը ժամանակին...

«Ողբերգութիւն». գործ՝ Եր. Քոչարի

Ո՛վ պիտի ջնջէ պատկերն այս, պատկերն այս ամբարտաւան, որ կը գրաւէ երկինքը աչքերուդ։ Գալիքի չեմերուն անառակ օրերուդ սմբակները կ՝իյնան ժանտախտէ վարակուած սրունքներ ինչպէս, կը յօրանջեն նորոգ շարժումներ մանուկ մկաններու եւ ծիածանը կը հադուի գոյներն իր յիշողութեան...

Կարծես ոչի՛նչ էր երբեք։ Այժմ եւ միշտ։

Տեսիլ մը անիրական եւ գո՛ւն միայն։

Կ՝արթննաս արթնութեան արթնացումէն եւ լայն կը բանաս հազարան գորգը հովին, որ ուխտաւորի անանձնական սահանքով գիշերը իր մանկաշուրթ բողբոջները լուսածլի եւ արեան կարաւանը իր յաղթական վերադարձը սկսի, վերադա՛րձը սկսի, վերադարձը սկսի՛ եւ...

... հասնի՛

Ս. Կիրսկոսեան

Պէյրութ, 23 Փետրուար 1991

digitised by A.R.A.R.@

ՀՈՄԼԷՍ

Հոմլէսի կեանքով կ՝անցնին օրերդ...

Չես գիտեր ո՞ւր
Ո՞ր վողոցին անկիւնը պիտի հանգչի մարմինդ
Երբ մութը վառուի
Ամպոտի վերդ
Եւ մազերէդ անոպայ
Թրվե-թրվի ջուր կաթի
Արցունքիդ հետ զուգընթաց...

Հոմլէսի կեանքով կ՝անցնին օրերդ...

Գիտակ չես թէ վաղն առաւօտուն
Հեւքէն դեղնած աչքերդ ո՞ւր պիտի բանաս
(Է~հ...
Կար երբեմն որ աչքերուդ մէջ կը լողային
Հազարումէկ գաք նայուածքներ գաղտագողի...)
Ճրճռան ծեր անկողնին վրա՞յ
Թէ կոնակէն կուզուած-ծակուած
Խուլ սոֆայի ծայրերուն...

Հիմա արդէն դուն նման չես անոր
Որ անցեալի մշուշին մէջ
Թաղուեր է իբրեւ արչաւն մը աղէ
Չէ
Նման չես դուն քեզ
Որ իր գլխուն ծածկ մը ունէր
Անկողին մը - մաքուր սաւան -
Ուր կ՝անէանար մորմոքներէն եւրք
Եւ երազներ կը հիւսէր
Լուսամփոփին փորն ի վեր
Եւ իգական նոյն բուրմունքով
Արեւին ողջոյն կ՝ըսէր...

Հիմա արդէն էգ ալ չես դուն...

Հոմլէս ես Հոմլէս

Եւ մարդու տեսակ ալ չէ...

Լուսանկարը՝ Հրաչ Թոքաթլեանի

ՀՈ՜ԳԻ՜՜

Բացարձակ ֆգտումին մէջ
Դարձեալ բակարդն ինկաւ հոգիս
Խե՜ղճ հոգի...

Նորէն դարձեալ անկամ - անբան
Անհրապոյր սմբակ քարէ
Կը դանին քեզ ուրիշներ
Քեզի անծանօթ ափեր
Տէր մը չեղաւ գլխուդ ազգիդ հայրենիքիդ
Անդէրուքեան թոյներն ընդմիշտ
Քեզ պիտի կրծեն հոգի՜
Թորոնքոներն ի՞նչ ընելու եկար հոգի՜
Ձիւներուն տակ ո՞ր տառապանքդ էիր մոռցեր
Որ եկեր ես զայն գրկելու փայփայելու
Հոգի
Հոգի՜...

Թորովանքդ մնաց կիսատ
Գիւղուքեան ծարաւ հոգի
Սէրդ հեռո՜ւն - հեռուն մնաց
Գրկի կարօտ անբա՜խտ հոգի
Մնացիր դուն մերկ-անհանգիստ
Օտարուքեան մէջ այս տմոյն
Ոտքերդ անգամ չեն գիտեր թէ
Ո՛րն է Դրախտն ո՛րն է Դժոխք
Արեւն անգամ սառցակոյտ է ամայքներուն այս անծանօթ...
Հոգի՜...
Դարձեալ եղար քարանցաւիդ մուրին գերի
Անկախութիւնդ գլխատուեցաւ դեռ չծնած
մուրազ հոգի...

Հո՜ գի՜՜...

Մոլորած ես
Շլմորած ես
Անհամապեղելի մըն ես արդէն
Բայց ի՛մս ես
Ի՜մս...
Իմ կենսասէր
Իմ հեշտասէր
Իմ երազկոտ կանաչ հոգի

Հո՜ գի՜՜

«Մենութիւն»
գործ՝
Սուրէն Ոսկանեանի

ԾՆՈՒՆԴ

«Համբոյրը» գործ՝ Սուրէն Ոսկանեանի

Ներշնչումի բոլոր ակերս Տէր Զօր են կարծես...

Բերեմ քեզի սառցակալած ոտքերս...կաքցուր զանոնք հպումներդուդ հրայրքով...ներշնչէ զիս անմնացորդ ջերմուքեամբ...քալէ ոտքերուս մէջէն ֆեռքերդուդ ճամբաներով...ափափէ զիս մինչեւ հասնիս կլորներուս...ցուրտէն չորցած մկաններուս բեր լեզուական ջերմուքիւն...բազուկներդուդ մէջէն լիզեմ արուական ազնուութիւն...տարածուինք մենք անկողնային մտերմուքեամբ...տագնապահար գլուխս ու ցրիւ մտքերս տամ շարժումիդ ճօճանակին...գիրկ-գրկուքիւն-գրկաբաղանք օրօրուինք մենք խաչամարմին...բարձրանամ ես...բարձրանաս դուն...մէկ լեռ ըլլանք մէկ անդունդ...տրուինք միսին հեշտանքներուն...խածնենք-ծծենք-յորդեցնենք սեռայնութիւնն մէկզմէկու...սիրոյ ծախու հոգիներուս բացուի վրան հեշտամըրմուռ...ստինքներուս վրայ լողայ շունչդ այրող կաթի պէս...ազդրերուս մէջ անլուռ հոսի սերմը կիրքիդ խելացնոր...նորոգուիմ ես...նորոգուիս դուն...ցաւերէն դուրս նորէն ծնինք...ծնինք անվերջ - անդադրում... հասնինք նոր ծնունդներու...գիրկ-գրկի էգ արու...

Ս. Գ. Գրիգորեան

Թորոնթօ, 2003

digitised by A.R.A.R.@

ՃԱՄԲՈՒՍ ՎՐԱՅ

Պատանի մը կանգ կ'առնէ դիմացս, մայթին վրայ, բան մը ըսել կ'ուզէ, ցոյց կու տայ գաստակը, ժամը կ'ուզէր գիտնալ։

- Ժամը ինչո՞ւ կ'ուզես գիտնալ։

- Ժամադրութիւն ունիմ, կ'ըսէ։

- Աղջկա՞յ հետ։

- Այո, ըսաւ յանցաւորի պէս, գրեթէ չիկնելով։

Ըսի ժամը իրեն։

- Օհ, ուշացած եմ, ըսաւ։

- Ի՞նչ կ'ըսես, եթէ ուշացած ես, ի՞նչ կեցեր ես, չվազե՞ս, ըսի իրեն։

Քայլերը արագացուց եւ սկսաւ վազել իր խելքով փախուստ տուած ժամանակը բռնելու համար։

Անցնող ժամանակը կը բռնուի՞։

Այդ իր առաջին ժամադրութիւնը ըլլալու էր։ Բոլոր առաջին բաներու նման։ Անըզդալաբար կը թռչի միտքս իմ առաջին ժամադրութեանս, կասկածը բռնած էր հոգիս, կու գա՞յ թէ ոչ։

Քսան եւ չորս ժամ տեւեց տարակուսանքս «կու գայ չի գար»ի միջեւ։

Երկար, շատ երկար ժամանակ երազի մը տպաւորութիւնը թողուցին վրաս այդ չանցնող ժամերը։

Վայր նշանակուած էր «Պուա աը Պուլոնէի» անտառի ժայռի պռունկը, վայրի ու վայրագ անկիւն մը՝ երկինքի տակ դէպի ձորը նայող։

Վախով-մուխով «կու գայ չի գար» ապրիմ-մեռնիմի նման հատիկ հատիկ ուզեղիս մէջ կը քաշէի կապոյտ հուլունները յոյսին-մոյսին, միսին եւ երեւակայական կոկոններու բոյրով։ Անոնցմով արբշիռ ժամերը եւ վայրկեանները ու անոնց կոտորակները կամաց կամաց հեռացան ինձմէ։

Օհ, ի՜նչ զարմանք։

Եկաւ կոյսը, խոստումը յարգած էր, աղջնակի մը ձեռքէն բռնած, «ինչ կ'ըլլայ ինչ չ'ըլլար»ի իմաստուն նախըզդուշութեամբ։

Իրեն համար դուցէ ես անծանօթ վայրենի մը եղած ըլլալու էի։ Ամենայնդէպս ամէն հաւանական վտանգ յանձն առած ելած եկած էր։ Քաջութիւն պարզած, բնազդին զօրութիւնը քաջութեան ճամբայ կը բանայ, ի հարկին մարդ կը նետուի անդունդն ի վար յանուն անանուն զգացումներու որոնք կը պայմանաւորեն մեզ, կամայ թէ ակամայ, աւելի ակամայ քան կամայ։

Եւ այն ատեն խօսիլ պէտք էր։ Ի՞նչ կարելի էր խօսիլ, ինչպէ՞ս, ե՞րբ, ուրկէ սկսիլ։

Ինք սկսաւ խօսիլ, ղիս դուրս քաշել փորձելով անճըրկած վիճակէս։

Ցայտնի բան է, աղջիկները աւելի իմաստուն ու հասուն կ'ըլլան քան տղաքը, բնազդն է որ կը ղեկավարէ իրենց շարժումները, բայց այն օրերուն այսքան բան չէի դիտեր։

- Հա, դիրք ունիս ձեռքդ, սկսաւ խօսիլ կոյսը, կրնա՞մ տեսնել։

Գիրք մը առած էի հետս, որպէս զգուշութիւն, զինք սպասած միջոցիս ընթերցումով անցնելու համար ժամանակս։ Հապա եթէ չգար, այնուհետեւ շարունակելու համար ընթերցումս, փարատելու համար յուսախաբութիւնս։

- Գիրք կը սիրե՞ս դուն, հարցուցի բան մը ըսած ըլլալու համար

- Ո՛չ, ըսաւ։

- Դո՞ւն։

Կմկմալով, մռլտալով, զինք դժդոհ չձգելու համար, առաջին վայրկեանէն զինք չկորսնցնելու ծածուկ մտահոգութեամբ, հազիւ լսելի ձայնով, ամչնալով որ դիրք կը սիրէի, այո՛ ըսի, վախնալով որ հասասատումս հաւանական յոռի հետեւանքներ կրնար ունենալ։

- Ի՞նչ է դիրքին անունը, հարց տուաւ քիչ մը աւելի յառաջ տանելով իր հետաքրքրութիւնը, համարձակութիւնը՝ պիտի ըսեմ։

Այս արդէն բնական է, մտածեցի, իր սեռին մէջ, անոնք յառաջ կը տանին հետաքրքրութիւնը պարզապէս գիտնալու համար, սակայն ոչ աւելի։

- Անունը դիրքին, ըսաւ այս անգամ պնդումով։

- Այս դիրքին անո՞ւնը,...հա, ըսեմ քեզի. «Ոռնացող քամիներ»։ Հեղինա՞կը՝ Շարլոթ Պրոնթէ, անգլուհի մը, միւս դարէն։

Քիչ մը աւելի մօտեցաւ հարցնելու համար թէ ի՞նչ բանի մասին կը խօսէր այդ անգլուհին։

- Բնական է, սիրոյ մասին կը խօսի ըսի, քիչ մըն ալ ես սիրտ առած։

Քիչ մնաց որ ինք ալ կարդալ ուզէր։ Բայց աւելի առաջ չգնաց, այդքան հետաքրքրութիւն բաւարար համարելով։

Անկէ ետք լեռնէն եւ մեր առջեւ տարածուող ձորէն խօսեցանք։

Ի հարկէ այդ չէր կարեւորը, այլ միասին ըլլալու վայելքը, նոյնիսկ թրթռացումը կարելի է ըսել, ասոր անունն է, սէր կ'ըսեն մարդիկ։ Կանուխ էր նման բանի մը մասին խօսելու, այն ալ առաջին ժամադրութեան ընթացքին, որովհետեւ չէի դիտեր թէ ի՞նչ բան է ժամադրութիւն ըսուածը, կ'ուտուի՞, կը խմուի՞, աչքով, ռունդո՞վ, ականջներո՞վ, մարմնի իւրաքանչիւր բջիջո՞վ, այլ՝ բոլորո՞վ միատեղ։ Այդ ալ կարելի էր։

Փոքրիկ աղջիկը ազատեց իր ձեռքը, ու քիչ մը հեռացաւ, կարծես մեզ ազատ թողելու համար։ Սակայն իր պաշտօնը պահակութիւն ընել էր, թէեւ շատ ալ խելքը հասնելու չէր ատանկ բաներու։

Իր մեծ քոյրիկը վարդի կոկոնի թարմութիւն ունէր։ Մարդ կը վախնայ առաջին առթիւ այդքան թարմութեան ներկայութեան։ Առաջին պարմանութիւն կը բուրէր այդ քաջ աղջիկը, որ համարձակած էր եւ եկած էր ժամադրութեան։ Առաջի՞ն ժամադրութիւն, չեմ դիտեր, կարելի չէ գիտնալ ամէն ինչ մէկ անգամէն, բայց արդէն իսկ իր ներկայութիւնը աւելի քան ճշմարտութիւն էր։

Առաջին ժամադրութիւնը այդպէս կ'ըլլայ, երբ երկու էակներ իրարու կը հանդիպին այլեւս ըսելիք չի մնար։ Դէպքը կը բացատրէ ինքզինք։ Նման հանդիպումներ լուսաբանութեան չեն կարօտիր, ինքնաբաւ են՝ իրենց ամբողջական իմաստով։

Ծովէն մեկնած ու ձորը լեցուցած մշուշը իր մէջ առաւ մեր հոգիները։ Ան երբեմն շատ խիտ կ'ըլլայ, մառախուղի թանձրութիւն կը ստանայ այն ժայռի պռունկին, որ կը նայի վարի դիւղը, ուր օդափոխութեան կու դան մարդիկ՝ քաղաքի անտանելի տաքէն ու խոնաւութենէն փախուստ տալու համար։

Ինք տակաւին դպրոցական աշակերտ էր, երկրորդականը չէր աւարտած, ես արդէն համալսարանական։ Երկուքս ամառնային արձակուրդի էինք, շնորհիւ մեր ծնողներու խոնջէնքին։ Ըսած էին թէ մենք իրենց պէտք չէ նմանէինք, պիտի աշխատէինք ու մագլցէինք լեռն ի վեր։ Ատոր համար ուզեցին որ ուսում ստանանք, մարդ ըլլանք, մէկ խօսքով՝ յաղթահարենք կեանքի յետագայ դժուարութիւնները։

Վայրը, ուր կը գտնուէինք, շրջապատուած էր շոճիի ծառերով, որոնց մէջ դարձող մշուշը անիրական վիճակ մը կը ստեղծէր, ոչ այնքան՝ որքան կարգացած գիրքիս մէջ նկարագրուածը, որ վախի ու սարսափի տպաւորութիւն մը կը գործէր վրաս, կարծես հոգիիս լարերուն կը փակէր։ Տասնիններորդ դարէն մնացած հոգեվիճակ մը։ Այս էր առիթը, երբ ան կու գայ, իմաստութիւն պէտք է ունենալ զայն ձեռքէ չհանելու։

Առաջին ժամադրութիւնս՝ նման այս պատանիին, որուն հանդիպեցայ ճամբուս վրայ։ Խորհուրդ տուի իրեն թէ հարցը լուրջ էր՝ առաջին ժամադրութեան, թելադրեցի իրենց սպասել՝ քանի որ կարելի պիտի չըլլայ անցած եւ փախուստ տուած ժամանակը ետ բերել։ Միշտ պատրաստ պէտք է ըլլալ զայն ափով որսալու համար, առիթը ձեռքէ չհանել, քանի որ յետոյ ափսոսալ բան չ'արժէր։

Երկար, շատ երկար ճանապարհ կար առջեւս, կամ մէկը պիտի ընտրէի կամ միւսը, եւ ես միւսը ընտրեցի։

Բայց սրտիս մէջ հին մրմուռ մը մնաց, բանաստեղծին խօսքով, այդքա՞ն միայն։

Յ. Կարեւորեան

Նուազի-լը-Կրան, Ֆրանսա

digitised by A.R.A.R.@

ՍԱԿԱՐԱՆ

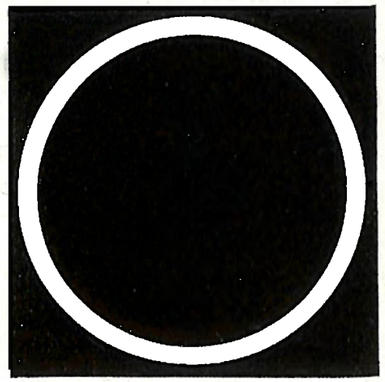

Բարեփոխուած առօրեայ
եւ
Սպիտակ գիշերներ
Գրաւական ամլութեան:

Կողոպտուած այլ կղպուած
Խորհուրդներու
սակարա՛ն

Կորստաբեր ու անժամանակ ուղիներ
Հասունացման զսպանակի օղակներու
գալարումին ակնդիր:

ՄԵԾԱՐԳՈՅ...

Ժամանակի պարտքերէն
Չորցած թանաքը կ՛այրի.
Ծխախոտի մաշումով
Պարտատէրն այս մեծարգոյ
Տարածութեամ մէջ կը հալի:
Այրող բառին ծնունդով
Թափանցիկ այս զառիթափին
Կախարդական գիծն այս վսեմ
Կեանքի բաժակին կը հպի...

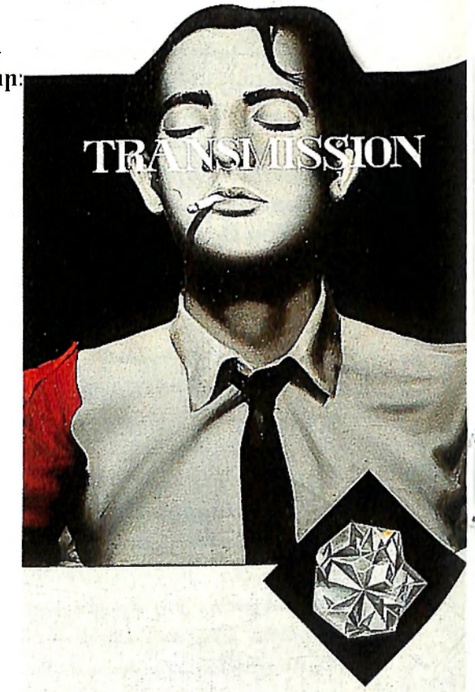

«Broadcast»
գործ՝ Ռուբէն Գրիգորեանի

digitised by A.R.A.R.@

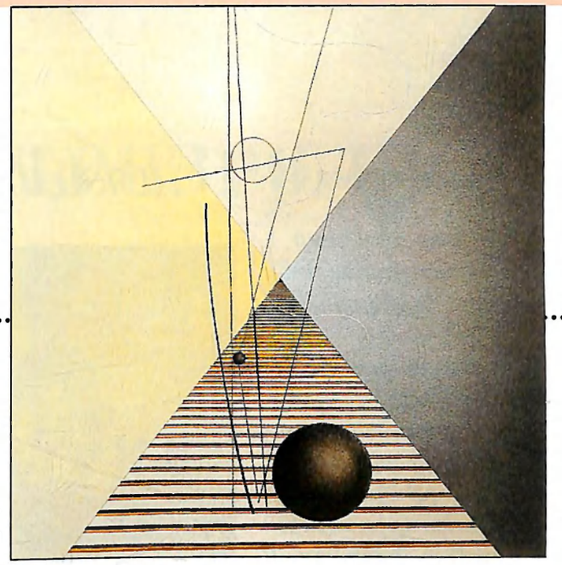

«Անվերնագիր»
գործ՝ Լեւոն Թիւթիւնճեանի

TIME ZONE

Տարածութիւնն է բանտարկուած
Քջիջին մէջ այս compact
Բազմաբնոյթ կեանքի թելեր
Մշակոյթներ զմռսուած
Համացանցի Թուագրային «պայթ»երուն մէջ:

Ժամանակը դիահերչուած
Արեւմտեան-արեւմտեան time-zone-ին շուրջ:

Չայնի, լոյսի ծիլերուն հետ
Հանդիպումներ արագ, վայրագ...

Մէր մը դիւրին ու յապաւուած
Պապտառին մէջ փլազմածին
Կը դեգերի զերթ դեղահատ:

Էլօ Հերկելեան

ԱՊՏՈ ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ

Ծնած է Հալէպի հիւսիսը գանուող Աֆրին գիւղաքաղաքը, 1946ին:

Նախակրթութենէն ետք հետեւած է Դամասկոսի Պետական Համալսարանի Աշխարհագրութեան ճիւղին եւ աւարտած է զայն 1968ին:

Երկար տարիներ դասաւանդած է Հալէպի երկրորդական վարժարաններուն մէջ, ապա վարած է աշխարհագրութեան դասանիւթի ընդհանուր քննիչի պաշտօնը:

Մշակած է առաւելաբար մանկական գրականութիւն: Գրած է նաեւ պատմուածքներ, գիտաերեւակայական ու պատմական վէպեր:

Շահած է Սուրիոյ Մշակոյթի Նախարարութեան մանկական պատմուածքի առաջին մրցանակը 1970ին: Շահած է նաեւ «Տար Ալ Ֆըքըր» հրատարակչատան պատմուածքի առաջին մրցանակը 1997ին:

Ապտօ Մուհամմէտ 1995էն ի վեր կը վարէ Սուրիոյ Արաբ Գրողներու Միութեան Հալէպի մասնաճիւղի նախագահութիւնը:

Թարգմանաբար տրուող «Հօրեղբայրս՝ Միհրանը» պատմուածքը առաջին անգամ լոյս տեսած է Դամասկոս հրատարակուող գրական հանդէսի մը մէջ: Աւելի ուշ ան մաս կազմած է հեղինակին «Հարցադրումներ» պատմուածքներու ժողովածուին (Դամասկոս, 2001), ապա ներգրաւուած է սուրիացի պատմուածագիրներու «Սուրիական պատմուածքներ-Իրապաշտական ուղին սուրիական պատմուածքին մէջ» խորագրով հատընտիր ժողովածուին մէջ (Ամման - 2002, կազմող՝ Դոկտ. Իմատ Խոսդ):

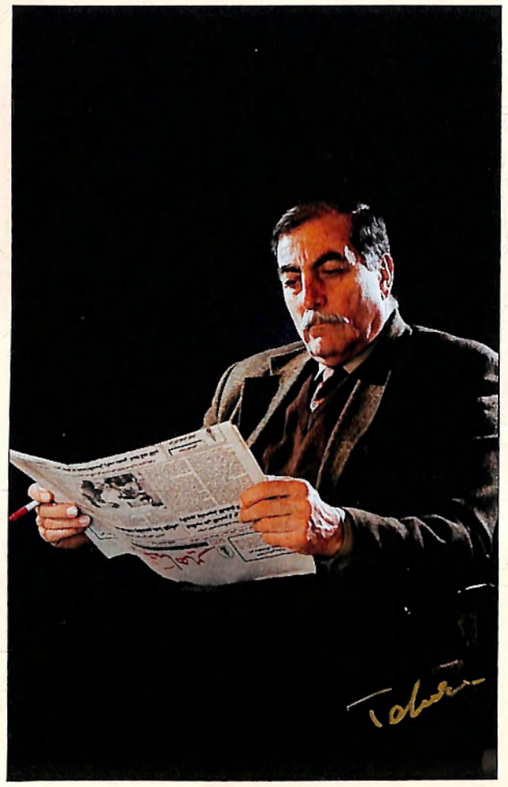

ՀՕՐԵՂԲԱՅՐՍ՝ ՄԻՀՐԱՆԸ

Առաջին վկայ.- Մեծ հայրը.

Աչքերովս տեսայ զիրենք. խումբ առ. խումբ, սպառած ու տխուր, բռնի կը մղուէին քալելու: Զինեալ զինուորներ մերթ ընդ մերթ կը հարուածէին անոնց կռնակները: Անոնք, որոնց ոտքերը կը յոգնէին քալելէ, կ'իյնային դետին ու կը մնային հոն, անարժէք իրի մը նման: Եւ որքա՜ն շատ էին այդ ինկողները:

Ծերեր ու երիտասարդներ, կիներ ու տղամարդիկ եւ մանաւանդ՝ մանուկներ: Կու դային հիւսիսէն ու կ'անցնէին, աւելի ճիշդ՝ կը մղուէին դէպի հարաւ, բզկտուած հոգիներով ու պատռտուած հագուստներով: Ընդհանուր մէ՛կ բան միասնական էր անոնց մէջ՝ թաքուն տխրութիւնը, որ դուրս կը ծորէր անոնց աչքերէն:

Հարցուցինք թէ՝ ինչո՞ւ: Ըսին որ «Կ'ըսեն թէ՝ Սուլթանին դէմ ապստամբեցան եւ ուզեցին կործանել հայրենիքը», «Զէնքեր չինեցին ու ներածեցին զայն դուրսէն՝ կռուելու համար եւ նոյնիսկ կռուեցան Սուլթանին զինուորներուն դէմ», «Մոսկոֆի զինուորներուն հետ եկան, սպաննեցին ու մորթեցին՝ հասնելով մինչեւ Այնթապ»:

Աղօտ ձայն մը սակայն հանգարտութեամբ կը սողոսկէր. «Անոնք հայրենիք մը ուզեցին, այնպէս՝ ինչպէս ուրիշները»:

Երկրորդ վկայ.- Հայրը.

Ջաղացքէն կը վերադառնայի ու տեսայ զիրենք այն ձորին մէջ, ուրկէ կ'անցնէր Հալէպ տանող ճանապարհը: Տարտղնուած էին: Շատեր պառկած էին իրենց զէմքին վրայ, ուրիշներ՝ կռնակի կամ կողմի վրայ: Մօտեցայ հետաքրքրութեամբ: Անոնց աչքերը դուրս ցցուած էին եւ ուղղուած անյայտին, իսկ իրենց զէմքերուն ու կուրծքերուն վրայ չորցած արիւն կար: Տզամարդիկ էին եւ կիներ: Տեսայ նաեւ մանուկներ՝ խառնուած մայրերու կողքին: Ծանր լռութիւն մը կը տիրէր հոն: Ամէն ինչ քարացած էր ու անշնչացած:

Խոր վիշտ մը պատեց զիս ու չտապեցի հօրս մօտ: Բահն ու բրիչը առինք, շարք մը գերեզմաններ փորեցինք եւ մէկ առ մէկ թաղեցինք զիրենք: Օտարականներ էին անոնք, ո՛չ հարազատներ ունէին եւ ոչ ալ բարեկամներ, որպէսզի լային իրենց վրայ: Ես ու հայրս առանձին էինք անոնց հետ: Միայն մէկուն մէջ կեանքի նշոյլ գտանք: Տարինք զայն մեր տունը: Հօրեղբայրս անոր կուրծքէն փամփուշտ մը հանեց:

«Շատատէ». գործ՝ Փօլ Կիրակոսեանի

digitised by A.R.A.R.@

Վէրքը կապեցինք, սպասեցինք եւ մաղթեցինք, որ ուշքի գայ։

Օրեր ամբողջ ան մնաց կեանքի ու մահուան միջեւ, յետոյ վերադարձաւ մեզի։ Մայրս չուշացաւ ուրախութեամբ ջուր տալու իրեն եւ կերակրելու զինք։ Բազմաթիւ օրեր գունատ մնաց, մահամերձ։ Երբ վերագտաւ առողջութիւնը, որոշեց մնալ մեր մօտ։ Ան ըսաւ. «Չեմ գիտեր ի՞նչ պատահեցաւ հարազատներուս, դո՛ւք էք իմ հարազատներս հիմա», յետոյ լալով աւելցուց. «Գիւղացի մըն էի հոն, արտիս մէջ. հիմա ալ կրնամ հոս, ձեզի հետ աշխատիլ»։ Ու այդպէս ալ ըրաւ։

Պատմողը.- Տղան.

«Հօրեղբայրս՝ Միհրանը»։ Այսպէս կը կոչէի զինք։ Երբ աշխարհ եկայ՝ ան իմ հօրեղբայրս էր։ Երբ փոքր էի, կը գրկէր զիս իր ափերուն մէջ, երբ քիչ մը մեծցայ, իր հետ արտ կը տանէր։ Կը սիրէի զինք, կը սիրէի նաեւ իր հեքիաթներն ու երգերը, զորս մանկութեանս կը պատմէր եւ կ'երգէր ինծի համար։ Իր աչքերուն մէջ կը նշմարէի արցունքի երկու չորցած կաթիլներ. միշտ կը սրբէր զանոնք, բայց եւ այնպէս, այդ կաթիլները երբեք չէին բաժնուեր աչքերէն։ Երբ աւելի մեծցայ, իր ճաշը կը տանէի հոն՝ ուր կ'աշխատէր։ Ամէն տարի բրինձի արտ մը կը ցանէր ու ամառները գրեթէ ամբողջ ժամանակը արտին մէջ կ'անցնէր։ Առաւօտները կ'աշխատէր ու կ'ապաստանէր հիւղակ մը, զոր ինք շինած էր ճիւղերով ու եղէգներով։ Ձուկեր կ'որսար այն վտակէն, որ բաժնուած էր գետէն ու կ'անցնէր իր արտէն։ Ձուկերուն մեծ մասը կը հաւաքէր իր բրինձի արտէն, որովհետեւ ձուկերը ջուրին հետ եկած կ'ըլլային ու երբեք չէին կրնար վերադառնալ։ Հօրեղբայրս Միհրանը անոնց մէկ մասը կը խորովէր իրեն ու իր այցելուներուն համար, իսկ մնացեալները կը նուիրէր անոր, որ կ'անցնէր հոնկէ։ Ծախել, այդ օրերուն, սովորութիւն չէր տակաւին։

Ամառնային այդ գիշերներուն քանի մը գիւղացիներ կ'այցելէին իրեն եւ իր պուզուքի՝ եղանակներուն ու իր երգերուն հետ մտերմիկ պահեր կ'անցնէին։ Ինք անոնց համար ուրախ ու զուարթ երգեր կ'երգէր։ Երբեմն ալ կ'երգէր իրեն յատուկ լեղուով։ Ձայնը գեղեցիկ չէր, բայց թախծոտ էր եւ ազդու, հակառակ տեղային ծխախոտին, որը փճացուցած էր կուրծքը ու մնայուն խշռտոց մը յառաջացուցած էր անոր մէջ։ Անոր այն երգերը, որոնց բառերուն իմաստը չէինք հասկնար, զանոնք ունկնդրողներուն մօտ տխրութիւն մը կ'առաջացնէին, ու անոնք անգիտակցաբար իրենց ձեռքերը կ'երկարէին սրբելու համար այտերն ի վար հոսող արցունքի կաթիլները։

Այդ երեկոներուն, հօրեղբայրս ճերմակ հեղուկ մը կը խմէր, որը կ'ալեկոծէը իր հոգին եւ որուն հետեւանքով ան երկար ատեն կը խօսէր ու տեսակաւոր երգեր կ'երգէր։ Այդ խմիչքն ու այդ համարձակութիւնը խորթ էին մեր գիւղին համար, բայց բոլորը հաշտ սրտով աչք կը դոցէին։

Տարին երկու անգամ հօրեղբայրս նոր ու մաքուր հագուստներ կը հագնէր։ Առաջինը՝ ցանքաքաղի աւարտին, երբ գիւղացիները կը հաւաքէին իրենց բերքերը, կը փակէին հաշիւները ու կը գանձէին մնացորդ դումարները։ Ան կը ստանար իր բաժինը ու նոր հագուստները հագնելով կը մեկնէր, չեմ գիտեր ո՞ւր։ Երբ հարցնէի, հայրս կը բարարարուէր ըսելով. «Աստուած գործը յաջողցնէ։ Երանի գտնէ իր հարազատներէն մէկնումէկը, կամ լուր մը առնէ անոնցմէ»։ Չէի հասկնար, թէ ի՞նչ կ'ըսէր հայրս, չէի հասկնար մանաւանդ՝ թէ մարդ ինչպէ՞ս կը փնտռէ իր հարազատները։ Կը լռէի ու կ'աղօթէի Աստուծոյ, որ հօրեղբայրս վերադառնար մեզի։ Անոր հանդէպ սէրը մեծ էր սրտիս մէջ։ Մտերմացած էի հետը ու կը սիրէի զինք, այնպէս ինչպէս կը սիրէին գիւղի բնակիչներուն մեծ մասը։ Օրերը կ'անցնէին, յետոյ կը վերադառնար տխուր, տժգոյն ու ձեռնունայն, աշխարհի ամբողջ թշուառութիւնը աչքերուն մէջ ամբարած։ Ոչինչ կը հարցնէինք։ Տեսքը կը մատնէր իր յուսախաբութիւնը։ Լուռ կը յառաջանար իր ձմեռնային խուցը, որ մեր տան մօտն էր, կը նուագէր իր պուզուքը, կը խմէր այդ ճերմակ հեղուկէն ու կ'երգէր իր տխուր երգերը, մինչեւ որ քունը տանէր ու քնանար երկա՛ր քուն մը։

Մեծ մայրս ոչքա՛ն կը դժգոհէր անոր խմիչքէն, բայց մեծ հայրս անընդհատ կը յանդիմանէը զինք՝ ըսելով.

-Զդէ՛, կի՛ն, թող խմէ ինչ որ կ'ուզէ, «Ամէն մարդ ազատ է իր կրօնքին մէջ», իր ցաւը կը բաւէ իրեն։

Երկրորդ անգամ որ ան կը հագնէր իր մաքուր ու նոր հագուստները, ձմրան կիսուն էր, որոշեալ օր մը։ Մօրմէս կը խնդրէր որ իրեն համար լման հնդկահաւ մը եփէր ու յատուկ պնակներ պատրաստէր, ու երեկոյեան կը հրաւիրէր գիւղին տղամարդիկը որպէսզի մասնակցէին իր ընթրիքին եւ ուրախութեան։ Շատեր ուրախութեամբ կ'ընդառաջէին հրաւէրին, մինչեւ իսկ կ'ընկերակցէին իր խմիչքին, իսկ ուրիշներ կը մերժէին երթալ այդ խմիչքին գոյութեան պատճառաւ, բայց երջանկութիւն

«Շատատէ 2». գործ՝ Փոլ Կիրակոսեանի

«Ցեղասպանութիւն». գործ՝ Փոլ Կիրակոսեանի

digitised by A.R.A.R.@

եւ ուրախութիւն կը մաղթէին հօրեղբօրս ու յաջորդ տարուան համար երազներու իրականացում։

Այդ գիշեր երեկոյթը կ'երկարէր մինչեւ առաւօտ։ Ան կը խմէր, կը նուագէր ու երբեմն ալ կ'երգէր իրեն յատուկ լեզուով։ Այդ երգերը տխուր կ'ըլլային միշտ։ Ան երգած ժամանակ կու լար, բայց նոյն ատեն չէր մոռնար ներկաները. ան արցունքները սրբելով անոնց համար ալ ուրախ երգեր կ'երգէր։ Ներկաները ուրախութեամբ կը ծափահարէին եւ խնդութեամբ կը պարէին մինչեւ արեւածագ։

Անդամ մը, երբ արդէն չափահաս էի, հօրեղբօրս Միհրանին հետ գացի Աֆրինի հնամեայ պաղարը, որ կը բացուէր ամէն Զորեքշաբթի։ Գացինք տան եւ գործի համար պիտոյքներ դնելու։ Հօրեղբայրս ըսաւ. «Քահանային ալ հանգիպիմ, թերեւս լուր մը տայ հարազատներէս»։

Մեր վերադարձէն կարճ ժամանակ առաջ, ոլորուն պէխերով երկու երիտասարդները հօրեղբօրս ճամբան կտրեցին ու ծանր խօսքեր ուղեցին անոր։ Հօրեղբայրս զարմացաւ եւ նոյնիսկ ապշեցաւ այդ խօսքերը լսելով։ Յետոյ, անոնցմէ մէկը ապտակեց զինք, իսկ երկրորդը ձեռքի դաւազանով յարձակեցաւ անոր վրայ ու ըսաւ. «Մեր հօրեղբօր աղջկա՞ն կը մօտենաս, ո՛վ օտարական հայորդի»։

Հօրեղբայրս դեռին ինկաւ. գլուխը ձեռքերուն կրթնցուցած սկսաւ լալ։ Զեմ դիտեր, թէ ինչպէ՞ս ոտնահարեցի դաւազանը բռնողը ու երկրորդն ալ քարով հարուածեցի։ Անոնք չզարկին ինծի, այլ լուռ քաշուեցան. ականջ դնելով իմ հայհոյանքներուս ու սպառնալիքներուս։

Լացի ու գրկեցի հօրեղբօրս Միհրանին գլուխը։ Ան տակաւին կու լար։ Արցունքները սրբեց ու ոտքի կանգնեցաւ սրբելու համար իմ արցունքներս, ու ըսաւ.

- Զըլլայ որ տեսածդ պատմես հօրդ։ Աստուած թող ներէ իրենց։ Ե՞ս կնոջ մը ձեռք տամ՝ Սեղային ու Գէորգին պատահածը տեսնելէս ետք։

Կարծեցի թէ հարուածին ազդեցութեամբ է

«Տէր Զօր 3». գործ՝ Փօլ Կիրակոսեանի

որ կու լար, բայց նկատեցի որ կու լար զգացած դառնութեան պատճառով։ Լուռ վերադարձանք գիւղ։ Տեսանք, որ ան տակնուվրայ եղած էր եւ զարմանալիօրէն լուռ էր։ Տուներուն մէջ

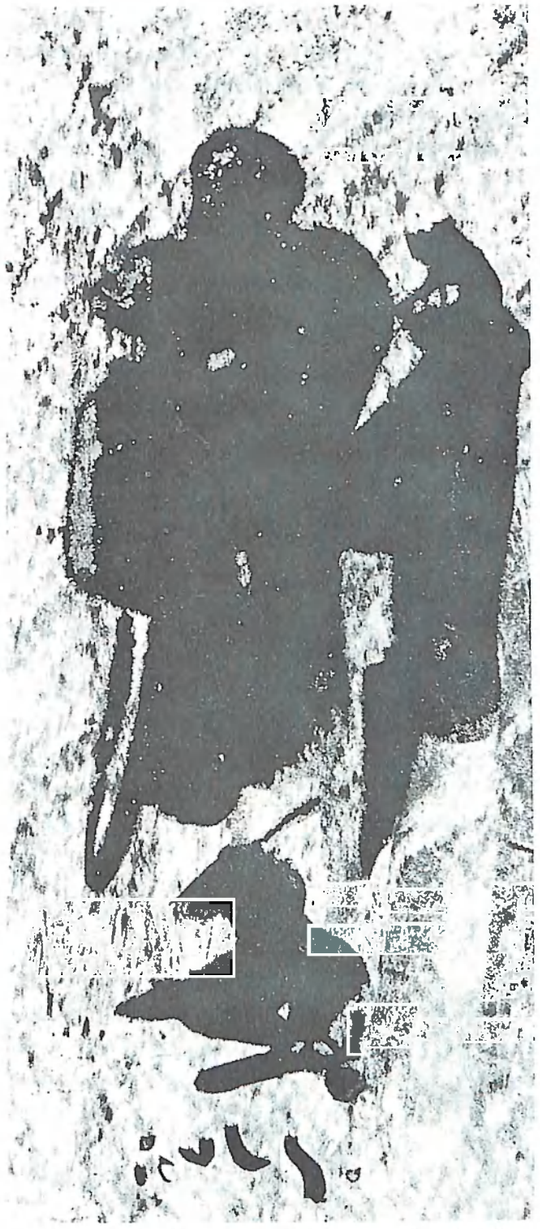

«Մասքանա 2». գործ՝ Փօլ Կիրակոսեանի

մարդ չգտանք, այլ պատուհաններուն ետեւէն կամ գռներուն ճեղքէն վախցած կիներու հետաքրքիր աչքեր տեսանք միայն։

Տան մէջ հայրս ու հօրեղբայրս իրենց հրացանները կը մաքրէին, իսկ հօրեղբօրորդիներէս երկուքը տանիքն էին, հրացանները ձեռքերուն, մինչ մեծ հայրս կրակարանը վառած, անոր վրայ հրացաններուն փամփուշտները թեթեւ մը կը դարձնէր, որպէսզի անոնց խոնաւութիւնը չքանայ ու պարապի չկրակեն։

Եկաւ նաեւ երրորդ հօրեղբայրս, որ իր կարգին ինք ալ զինուած էր։ Հօրս ականջին փսփսաց, թէ իր զաւակները իրենց զէնքերով լեռ բարձրացած էին։ Հայրս գնաց գիւղին կեդրոնը ու բարձրաձայն կանչեց, «Եթէ տղամարդ էք՝ փաստեցէք այդ մէկը։ Մենք ասպարէզ կը կարդանք ձեզի ու մէկ առ մէկ պիտի որսանք ձեզ։ Ա՛յս է մեր վրայ յարձակողին պատիժը»։

Ապշած էի ու չէի հասկնար, թէ ինչ կը կատարուէր։ Աւելի ետք իմացայ, որ մէկը, երկու երիտասարդներուն հօրեղբօրս վրայ կատարած յարձակումը իմացուցած էր մերիններուն ու անոնք զօրակոչի ենթարկուած էին ու մտածած հակադարձել իրենց հասած անարգանքին։ Ան որ կը յարձակէր մեր հիւրին ու դրացիին վրայ՝ մեր վրայ յարձակած կ'ըլլար։ Իմացայ նաեւ, որ յարձակող երկու երիտասարդներուն հարազատները գիւղէն հեռացած էին բախումէն խուսափելու համար։ Անոնք լաւ դիտէին, որ ճակատումը ի նպաստ իրենց պիտի չըլլար. հետեւաբար անկէ խուսափելու համար աճապարանքով մեկնած էին, իրենց ետին ձգելով կիներն ու մանուկները, որովհետեւ անոնց վրայ յարձակիլը ամօթ էր ու ստորնացուցիչ։

Կրկին լացաւ Հօրեղբայրս Միհրանը։ Փութաց մեծ հօրս մօտ, համբուրեց անոր ձեռքերը ու սկսաւ պաղատիլ հեծկլտալով. «Խնդրե՛մ, հօրեղբայր, կանգնեցուր զաւակներդ։ Արիւն չեմ ուզեր։ Հին վիշտս բաւ է ինծի, ու յետոյ, բան չպատահեցաւ. երկու ճահիլներ զարկին ինծի ու մենք ալ փոխադարձեցինք, ես ու Ապտուլ Ռահմանը։ Իմ սիրոյս, կանգնեցուր զիրենք, կռիւի ու սպանութեան տեսարանը կը սարսափեցնէ ու կ'անհանդստացնէ զիս»։

Մեծ հայրս հանդստացուց զինք ու ըսաւ.

- Բայց Միհրա՛ն, ան որ քու վրադ կը յարձա-

digitised by A.R.A.R.@

կի՝ մեր վրայ յարձակած կ'ըլլայ։ Դուն անարատ ես, իսկ անոնք՝ կեղտոտներ։ Մարդոց մասին վատ կը մտածեն, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ իրենք են։ Անոնք լաւ դասի մը պէտք ունին. ու մե՛նք պիտի տանք իրենց այդ դասը։

Հօրեղբայրս Միհրանը քաշուեցաւ տան անկիւնը ու սկսաւ լո՛ւռ հեծկլտալ, անդադար սրբելով արցունքները, որոնք երբեք չէին դադրեր։

Նոյն օրն ու անոր յաջորդող դիշերը անցան խաղաղ։ Այդ ընտանիքի անդամներէն ո՛չ ոք երեւցաւ եւ ոչ ոք յանձն առաւ չափուիլ մեղի հետ։ Յաջորդ կէսօր մերձակայ գիւղերուն մեծամեծները եկան մեղի։ Ծնողներս գիտցան, որ եկած են որպէս հաշտութեան միջնորդներ։ Իրենց համար ոչխար մորթեցինք ու ճաշ պատրաստեցինք։ Չկերան, այլ ըսին. նախ՝ մեր պահանջը։ Մեծ հայրս ու հայրս մտածեցին որ, այս եկողները ճամբելը մեծ ամօթ է, իսկ երկու երիտասարդներուն ընտանիքէն մեղի հասած անարգանքը ընդունիլը՝ անպատուութիւն։ Ուրեմն ի՞նչ ընել։

Մեծամեծները ըսին.

- Եթէ դրական պատասխան տաք՝ կ'ընենք ինչ որ դոհ կը ձդէ ձեզ։

Հօրեղբայրս Միհրան ըսաւ մեծ հօրս ուզելով խօսքը.

- Խնդրե՛մ, հօրեղբա՛յր, ի սէր Աստուծոյ, այս ազնիւ մարդիկը յուսախաբ մի՛ վերադարձներ. եթէ հարցը ինծի կը վերաբերի, ես հաշտութենէ զատ ոչինչ կ'ուզեմ։

Ու այդպէս ալ եղաւ։ Մեծամեծները ներկայացուցին երկու երիտասարդները, որոնք համբուրեցին մեծ հօրս ձեռքերը եւ հօրս ու հօրեղբօրս Միհրանին այտերը։ Հօրեղբայրս Միհրանը կրկին լացաւ եւ խօսքը երկու երիտասարդներուն ուղելով խօսեցաւ։ Առաջին անդամն էր, որ կը լսէի իր պատմութիւնը։

- Գեղեցիկ կին մը ունէի, Սեդա անունով, ու զաւակ մը՝ Գէորգ։ Երբ աքսորի հրամանը եկաւ, ձգեցինք ամէն ինչ՝ մեր տունը, արաը, ինչքերը ու դաղթեցինք մեծ կարաւանով։ Որպէս պահակներ մեզի ընկերակցեցան դաժան զինուորներ։ Կարաւանը մեծ էր երբ սկսաւ, ու ապա, որքան քալեցինք, այդքան նօսրացաւ։ Սպաննուողը սպաննուեցաւ ու անօթութենէն մեռնողը մեռաւ, եւ կեանքի ու մահուան մէջ եղողը անտեսուած ինկաւ դետին։

Ձեր գիւղին մօտիկ ձորին մէջ, զինուորները նստան հանգստանալու, իսկ գեղեցիկ Սեդան սկսաւ դիեցնել Գէորգը իր չորցած ու նիհարցած կուրծքէն։ Սեդան պարզապէս կը լռեցնէր Գէորգը, ոչ աւելին։ Անօթութիւնը կը լացնէր զայն։ Ցանկարծ դաժան դահիճ մը յարձակեցաւ Սեդային վրայ, մանուկը մէկդի շպրտեց ու նետուեցաւ Սեդային վրայ՝ անոր հագուստները պատռտելով։ Աեդան պոռչտալով օգնութիւն խնդրեց, ձեռքերովն ու եղունդներովը ետ մղեց զայն։ Ես քարով մը հարուածեցի մարդուն գլուխը, յետոյ վերցուցի ու շպրտեցի զայն հեռու։

Կրակի շամփուռ մը խոցեց սիրտս։ Յետոյ խուճապ տիրեց։ Կրակոցներ լսեցի շուրջս, յետոյ... գետին ինկայ։ Զարմանալի լռութիւն մը տիրեց, որմէ ետք արթնցայ այս ազնիւ տան մէջ միայն։ Չեմ գիտեր, թէ որքան մնացի մահուան ու կեանքի միջեւ։ Միայն դիտեմ, որ ո՛չ Գէորգը գտայ, ոչ Սեդան եւ ոչ ալ կարաւանէն որեւէ մէկը։ Զիս փրկող երկու մարդոց տուած բացատրութենէն իմացայ, որ այդ օր մեզմէ շատեր սպաննուեցան, որոնց չարքին նաեւ Աեդան։ Գէորգը տակաւին ողջ էր։ Անոնք ինծի ըսին, թէ սպաննուածներուն մէջ ծծկեր չկար։ Ո՞ւր է ան ուրեմն։ Չեմ գիտեր, այս գիտեմ միայն, եւ վստահ եմ, թէ ան ողջ է։ Շատ փնտռեցի զինք այն հիւղաւաններուն մէջ, ուր ապաստանած էին ազգակիցներս, հարցուցի այն կարաւանի մնացորդացին մասին, որուն մէջ էինք մենք։ Շատեր մեռան, իսկ ուրիշներ մեկնեցան Պէյրութ։ Պէյրութ ալ գացի, բայց ոչ ոք գտայ անոնցմէ։ Աղօտ տեղեկութիւններ առի միայն։ Անունս ու հասցէս արձանագրեցի Հալէպի առաջնորդին մօտ, գուցէ Գէորգիս կամ հարազատներէս որեւէ ողջ մնացածի մասին լուր մը տար ինծի։

Այս բոլորէն ետք զիս կ'ամբաստանէք, որ ձեր հօրեղբօր աղջկա՞ն փորձած եմ դպչիլ։ Ձեր լսածէն ետք այլեւս այդպիսի բան մը ընելու կարողութիւն ունի՞մ ես։ Այո՛, ձուկ մը տուի իրեն զոր ես որսացած էի։ Այդպէս կը վարուէի գիւղի բնակիչներուն հետ, ու դուք բոլորդ լաւ գիտէք այդ մէկը։ Ան հօրը քովէն կը վերադառնար։ Տեսայ որ սիրուն աղջիկ մը էր։ Յիշեցի Աեդան ու իր հետ պատահածը եւ խնդրեցի Աստուծմէ, որ ասոր ալ չպատահի այն՝ ինչ որ պատահեցաւ Սեդային, եւ քանի մը ձուկ տուի իրեն։ Այս է ամբողջը։

«Մասքանա». գործ՝ Փօլ Կիրակոսեանի

Երիտասարդները ուրախ կանչեցան, սրբեցին Միհրանին արցունքները, համբուրեցին անոր գլուխը եւ ջերմօրէն ներողութիւն խնդրեցին իրմէ ու խեղդուած ձայնով ըսին.

- Չէինք գիտեր այս բոլորը։ Ան որ պատմեց մեղի այս բաները, մեր խնդրը քրքրեց։

Ներկայ մեծամեծներէն մէկը ըսաւ.

- Աստուած անիծէ սատանան, նաեւ՝ այդ տխուր օրերը, ու երրորդ անէծքն ալ անոր՝ որ պատճառ եղաւ այդ բոլոր բռնութիւններուն։ Դուն մեր եղբա՛յրն ես, Միհրան, ու ասկէ ետք երբեք անարգանք պիտի չհանդիպիս։

- Վերջաբան-

Տարի մը, կամ քիչ մը աւելի ետք, զարմացանք օտար դէմքով ու տարազով մարդու մը այցելութենէն։ Ան դրած էր կոնաձեւ սեւ գլխարկ մը ու հագած էր սեւ ու երկար պարեգօտ մը։ Հօրեղբայրս Միհրանը զայն դիմաւորեց ուրախութեամբ ու հրճուանքով։ Քիչ մը խօսակցելէ ետք, Միհրան հօրեղբայրս ուրախութեամբ բացագանչեց. «Գէո՛րդը գտան, Գէո՛րդը գտան»։

«Տէր Զօր». գործ՝ Փօլ Կիրակոսեանի

digitised by A.R.A.R.@

Օտարականը հանեց երիտասարդի մը լուսանկարը։ Հօրեղբայրս երկա՛ր դիտեց զայն, համբուրեց ու տուաւ մեզի. «Ահա Գէորգը, նայեցէք որքա՛ն գեղեցիկ է ան»։ Ուրախութեամբ դիտեցինք լուսանկարը եւ ուրախացանք հօրեղբօրս Միհրանի ուրախութեան համար, որ ականջ կտրած մտիկ կ'ընէր մարդը՝ բառ մը կամ նշան մը անգամ չփախցնելու համար։

Մարդը ըսաւ.

- Երբ զինուորը Գէորգը ծայր չպրտեց, կարաւանէն կին մը բռնեց զայն։ Յետոյ, երբ զինուորները կրակ բացին ու սպաննեցին չատերը, որոնց շարքին նաեւ Աեդան ու Աննան, կարաւանէն ողջ մնացածերը, որոնց մէջ էին նաեւ այդ կինն ու Գէորգը, քշուեցան ու քանի մը օր կորսուած մնալէ ետք, ողջ մնացածները հասան Հալէպ։ Գէորգը մնաց կնոջ հետ։ Ոչ ոք հարցուց իր մասին, ինք ալ կնոջմէն զատ ոչ ոք ունէր արդէն զինք խնամող, հետեւաբար մնաց անոր մօտ։

Շրջան մը ետք, կինը իմացաւ որ Գէորգը Պէյրութի մէջ ազգականներ ունի։ Ան մեկնեցաւ անոնց մօտ մանուկին հետ, որուն անունը Աբրահամի վերածած էր ի յիշատակ այն մարգարէին, զոր Աստուած փրկած էր կրակէն։ Կինը որդեդրած էր մանուկը, այնպէս ինչպէս այդ միջոցին շատեր կ'ընէին դիթալով այդ ծնողազուրկ մանուկներուն։ Աբրահամ ապրեցաւ ու մեծցաւ Պէյրութի մէջ, առանց բան մը գիտնալու իր իսկական անունին ու հօրը անունին մասին, յետոյ իր նոր ծնողներուն հետ ներգաղթեց Երեւան ու հոն հաստատուեցաւ։ Երբ կինը անյուսալիօրէն հիւանդացաւ ու գիտցաւ թէ պիտի մեկնի յաւիտենականութեան ու արդարութեան կայքը, պատմեց Գէորգին իր պատմութիւնը ու յայտնեց անոր իր հօր անունն ու մականունը. տղան սկսաւ հարցնել իր իսկական ազգականներուն կամ անոնցմէ մէկուն մասին։ Կինը ըսաւ, թէ իր հայրն ու մայրը իր աչքերուն առջեւ սպաննուած էին, բայց անակնկալն ու մեծադոյն ուրախութիւնը այն էր, որ ան գիտցաւ թէ իր հայրը ողջ էր տակաւին։

Այսպէս բացատրեց մեզի հօրեղբայրս Միհրանը օտարականին ըսածները ու աւելցուց.

- Պարզ է որ ուրախութիւնս աւելի մեծ է հիմա։

Բոլորս լուռ մտիկ կ'ընէինք։ Ուրախ էինք եւ տխուր՝ միաժամանակ։ Ուրախ էինք իր ուրախութեան համար, եւ տխուր, որովհետեւ գիտէինք թէ պիտի մեկնէր այլեւս։ Ահա իրականացաւ իր կեանքի երազը։ Վստահաբար ան պիտի մեկնի տղուն հանդիպելու համար։

Մեր նախատեսածին պէս ալ եղաւ։ Ան հրաժեշտ տուաւ մեզի. առանձին-առանձին համբուրեց մեզ ու գնաց՝ արցունքները սրբելով։

Իր մեկնումէն մօտ երկու տարի ետք, իրմէ նամակ մը ստացանք, որ համակուած էր կարօտով ու զաւակին մասին ուրախ լուրերով։ Յետոյ իր լուրերը դադրեցան ու այնուհետեւ ոչինչ լսեցի հօրեղբօրս՝ Միհրանին մասին։

Տարիներ ու տարիներ անցան։ Մոռացութիւնը իր թեւերուն տակ առաւ հօրեղբօրս Միհրանին անունը, հեռաւոր յիշատակներուս եւ յոգնած ուղեղիս խոր ծալքերէն մէկուն մէջ։

Երէկ իր պատկերը մտքիս մէջ կենդանացաւ, կարծէք հրաժեշտ տուած չրլլար մեզի։ Զարմացայ, երբ տուն վերադարձիս նորահաս երիտասարդ մը ու գեղեցիկ աղջիկ մը տեսայ։ Կեցայ ու ապշած դիտեցի երիտասարդը։ Նոյնինքն Միհրան հօրեղբայրս էր, բայց երիտասարդ։ Հարցուցի.

- Միհրա՞ն։

- Այո՛,- ըսաւ, աս ալ Սեդան է։

Կուրծքիս սեղմեցի զինք ու իր մէջ հեռաւոր հօրեղբօրս Միհրանին բոյրը առի։ Երբ կը նստէինք, ան յարեց.

- Ես հօրեղբօրդ Միհրանին թոռն եմ, աս ալ կինս է՝ Սեդան։ Եկանք ձեզ տեսնելու։ Դուք ալ մեր հարազատներն էք։ Այսպէս թելադրեց մեզի մեծ հայրս՝ Միհրանը։

Ծանօթութիւն. * - 2-4 լարով կսմիթաւոր արեւելեան նուագարան։

Աղտօ Մուհամէտ

Արաբերենէ թարգմանեց՝
ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԱՂԱՏ ԱՆԿՈՒՄ

Լա Ռեվիւ Լիթերէր ֆրանսական գրական ամսագրի Նոյեմբեր 2004ի համարին մէջ հանդիպեցանք Պրունօ Քրեպսի անուան, ֆրանսացի գրող մը, ծնած 1953ին, որուն ամփոփ կենսագրական ծանօթութիւններուն մէջ կ'ըսուի «հայկական եւ պրրքոն ծագումներով»։ Հեղինակ է բազմաթիւ գրքերու, վէպեր, պատմուածքներ։ Ամսագրի խմբագրութիւնը կը յիշատակէ ինն գործեր։ Էջ 43,44 եւ 45ի վրայ լոյս տեսած Պրունօ Քրեպսի հատուածը թարգմանաբար կը յանձնենք ձեր ուշադրութեան։

Շատ կանուխ ինկայ։
Անկում մը ունեցայ։ Ազատ։
Թեւերովս օդը կը հարուածէի, սրունքներս կը ծալուէին,
կ'անջատուէին, յօդերս կը լքէին։
Ռետին։
Գլուխս կ'անջատուէր բոլոր ուղղութիւններով։
Ինչպէս հեղեղ մը, սառուցեալ հովը կը թափանցէր
կոկորդէս եւ թոքերէս։
Ատամներս, մազերս, եղունգներս, բոլոր ծայրամասերս
կը փորձէին խոյս տալ կորստեան դիմող մարմնէս։
Բաճկոնս գլխանոցի պէս կը զարնուէր դէմքիս,
երկու կօշիկներս եւ գուլպայ մը թռած էին,
բռունցքս պրկուած էր, ծունկս երբեմն կը հարուածէր քիթս
կամ յօնքի կամար մը, մէկը եւ միւսը արիւնլուայ։
Բախտ ունեցայ։
Զհանդիպեցայ ցցուն իրի, խթանի, հարթակի —
ոչինչ որ կարենար ողնայարս ջարդել, ողնասիւնս՝ երբեմն ծռած,
երբեմն կամարուած։
Շարունակեցի իյնալ։
Ոչինչ կը կասեցնէր անկումս։
Որոշ պահերու, կը խորհիմ որ ան կ'արագանար քիչ մը։
Տարբեր պահերու՝ կը դանդաղէր։
Բայց չէի կրնար վստահօրէն այդ ըսել։
Յոգնութիւնը, բազկերակիս կշռոյթը, նաեւ շնչառութիւնս,

digitised by A.R.A.R.@

Թերեւս այս խաբկանքը կը ստեղծէին։
Շնչառութիւնս, այո՛։
Ինչպէ՜ս կը կտրէր շունչս, անկումն այս։
Ըստ դիրքի, գէմքս պարապին, կամ դարձած դէպի երկինք,
երկար, պատռող շնչահեղձութիւն՝ դիտակցութեան
կորուստներով կտրատուած, սղիտակ կամ սեւ։
Կամ քանի մը հիւթեղ դադարներ,
յուլօրէն կծկուած անդունդի ափին մէջ,
շնչելով ամէն համէ դատարկուած օդ մը,
անկումէս յառաջացած ակօսին մէջ։
Հուսկ, որուն վկայութիւն է այս հատուածը
- որ այլապէս շատ քիչ բան պիտի ըլլար -,
անկումս կ՛երկարաձգուէր։
Առաջին երկվայրկեաններու բացարձակ սարսափիս,
դեռնին հետ անմիջական հանդիպման մը
եւ վերջնական կոտրտանքի, կը յաջորդէր պրկուած զարմացում մը,
անհանդիստ, սպասում մը՝ յաճախուած հրավառ մղձաւանջներով,
ապա աւելի խաղաղ ակնթարթներ, երբ կը զարմանայի
թէ կը փակէի կոպերս, եթէ դիրքս թոյլ տար։
Սկսայ հետաքրքրուիլ տեսարանով
- եթէ բառը կը պատշաճի նման ներկայացման։
Տարբերելու համար դատարկութիւնը եւ երկինքը,
մեծ ցուցանիչ չունէի, մին կամ միւսը կրնային հագնիլ
կապոյտ կամ գորշ նոյնքան միօրինակ։
Հովն էր միայն որ ինծի ցոյց կու տար թէ ի՞նչ դիրք ունէին
վերը եւ վարը, երբ թոյնով կ՛այրէին թոքերս։
Եւ գիշերը կը հասնէր այնքան յառաջընթաց,
այս բարձրութիւններուն եւ խորութիւններուն մէջ —
երկնի կապոյտ եւ անդունդ կը միաձուլուէին
այնքան կատարեալ միագոյն —
տարբերութիւն չկար օրուան լոյսին հետ
այնքան ատեն որ երբ աչքերս կը փակէի
անոնք կը լուսաւորուէին ընդոստ արշալոյսներով,
լոյսերու քթթումներով, էլեկտրական սահանքներով,
օդը յորատող իր փապարները ականջի թմբուկներուս մէջ
ուժանակի կարճատեւ ճաթռտուքով։
Ուզեցի վերջ տալ։
Այս ընելու համար ծալեցի թեւերս, կառչելով տաքատիս կտաւին,
սրունքներս ուղիղ պրկեցի, ոտքերս ամրացուած։
Անկումիս արագութիւնը անմիջապէս ստացաւ
անտանելի համեմատութիւններ։ Բոլոր ջիղերս կը թուի
թէ կ՛ուզէին ցատքել, հերթով, ինչպէս կայմի մը պարանները՝
փոթորիկի ընթացքին։

«Անվերնագիր». գործ՝ Վահան Ռումէլեանի

Շրջուած կոպեր, ռունգեր, արիւնող լինտեր, խցուած ականջներ
ապա թնդանօթի հարուածներով բացուած,
պրկումով պատռուած դնդերներ,
ստիպուած էի ընդունիլ որ այս ընտրութիւնը
կը ներկայացնէր արգելակող անպատեհութիւններ։
Ընդունեցայ թուլնալ, վերագտնելու համար կեցուածքս նախկին՝
առանց անկարգելի անկարգելաւորի։
Եւ միշտ կ՛իյնայի։
Սա տարբերութեամբ որ ամէն ինչ ինծի կը թուէր,
- ինծի կը թուի, ասկէ ետք ներկայով պիտի խօսիմ -,
որդեդրել աւելի խաղաղ կշռոյթ մը։
Այսպէս յաջողեցայ իրականացնել փոքրիկ հնարներ,
ուսերու, արմուկի եւ ծունկի խաղով, թեթեւցնելու համար
գլուխս կրող յօդերու վրայ եղած ճնշումը մասնաւորաբար։
Յաջողեցայ աւելի երկար կայունացնել թռիչքս,
երկու ցնցումներու միջեւ, վայելելով հանգիստի պահեր
ուր կը մոռնամ երկնի կապոյտը եւ անդունդը,
երբ երազ մը զիս կը տանի, կ՛առաջնորդէ մուգ կանաչ ծովին վրայ,
կամ լերան կողի գարնանային մարդը։
Հոն կը լսեմ կարկաչելը առուի մը, դողը մեծ մայրիներու,
եւ բանալով աչքերս կը տեսնեմ երկնի կապոյտին մէջ
ծփացող վարդերու կղզեխումբեր։
Համակ մարմինս ցաւ եւ յոգնութիւն ինծի գուշակել կու տայ
որ դեռինը պիտի չուշանայ, որ կը մօտենայ ամէն օր,
բայց այնքան երկար ատենէ ի վեր կ՛իյնամ
եւ կը սպասեմ այս վերջը,
կը խորհիմ որ սպառումը յաղթած է սարսափը,
ու որոշ հրճուանք այժմ կ՛ընկերանայ այս անկման,
որուն վերջին հանգրուանները կը լուսաւորէ։

Chute libre

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԱՀԱՐՈՆ ՏԱՏՈՒՐԵԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՍԱՐԳԻՍ ՍԵԼԵԱՆԻՆ

(1948-1952)

Յետագայ էջերով հրատարակութեան կու տանք արդի հայ գրականութեան ծանօթ դէմքերէն՝ բանաստեղծ Ահարոն Տատուրեանի հինգ անտիպ նամակներէն երկուքը (մնացեալ երեքը յառաջիկայ թիւով), ուղղուած՝ համագիւղացի հասարակական գործիչ՝ Սարգիս Սելեանին:

Նամակները գրուած են մտերմիկ ու անկեղծ շունչով եւ յղուած են հին բարեկամի մը, որուն հետ Ահարոն կը կիսէ իր մտորումներն ու ապրումները, առանց վերապահութեան ու պաշտօնականութեան:

Ծանօթ է, որ Ահարոն եղած է յուսահատ, ինքնամփոփ ու մենակեաց անձ մը: Այս բոլորը արձագանգ գտած են հրատարակուող նամակներուն մէջ: Ինք չէ՞ ըսողը թէ՝

«Այնքան ներփակուիլ, ներաշխարհանալ,
Որ չըկըրնաս դուն քու դուռդդ բանալ»:

Իսկ իր եղբայրը՝ լոնտոնաբնակ Գրիգոր, Սելեանին յղուած նամակի մը մէջ, Ահարոնի համար ըսած է, թէ՝ «Ան մեր աշխարհէն չէ», իսկ այլ տեղ՝ «Ահարոնը ուրիշ մարդ է, մեր այս աշխարհին մարդը չէ»:

Նոյն մենակեաց ու յուսահատ Ահարոնն է նաեւ այս նամակներուն մէջ:

Ստորեւ տրուած նամակներուն մէջ նկատելի է Ահարոնի կողմէ իր ծննդավայր գիւղին՝ Օվանըգի յանախակի յիշատակումը: Զմոռնանք որ, անոր նամակները ուղղուած են գիւղի իր մանկութեան ընկերոջ, իսկ անկէ ետք Ահարոն եւ Սելեան հանդիպելու քիչ առիթներ ունեցած են: Ահարոնի գործին ծանօթացումով կը հաստատենք, թէ ան ինչպիսի սէր կը տածէր իր ծննդավայրին հանդէպ, որուն գովքը հիւսած է բազմաթիւ առիթներով, չմոռնալով գովերգել նաեւ գիւղի գեղեցկուհին՝ Զիւմպիւլը.

«Արծաթ ու գոհար է գիւղս անուշակ,
Մարգրտէ թաղար, ուր կ անի լուսնակ»:

Հրատարակուող նիւթը չծանրաբեռնելու համար խուսափած ենք նամակներուն մէջ յիշատակուած ծանօթ դէմքերուն ընդարձակ կենսագրականները տալէ: Պէտք չտեսանք նաեւ տալու Ահարոնի կենսագրականը: Զանազան առիթներով շատ գրուած է իր մասին: «Բագին» եւս իր Ամառ-2003 համարով անդրադարձած է անոր:

Ահարոնի հինգ նամակներէն ետք տուած ենք նաեւ ընդարձակ հատուած մը, Ահարոնի եղբօր՝ Գրիգոր Տատուրեանի՝ Սարգիս Սելեանին ուղղած մէկ նամակէն, ուր եւս հետաքրքրական վկայութիւններ կան Ահարոնի խառնուածքին ու առօրեային մասին, որոնք կը կարծենք թէ գուրկ չեն հետաքրքրութենէ ու կը նպաստեն ուրուագծելու իր ներաշխարհը:

Եղած են նաեւ այլ նամակներ: Գրիգոր Տատուրեանի մէկ նամակէն կ՚իմանանք որ Ահարոն 30 Օգոստոս 1955ին նամակ մը գրած է Սելեանին, զոր չունինք մեր տրամադրութեան տակ, իսկ Ահարոն հոս հրատարակուող նամակներէն մէկուն մէջ ակնարկութիւն կ՚ընէ նախորդ նամակի մը, զոր չունինք մեր ձեռքին:

Ահարոնի՝ Հալէպի Ազգային Քարէն Եփփէ Ճեմարանի մէջ պաշտօնավարելու հարցը արծարծուած է երկու անգամ, նախ՝ 1948ին, ապա 1955ին: Երկրորդ բանակցութիւններէն նամակներ չունինք: Այդ բանակցութիւններուն մասին թէեւ ունինք Ահարոնի եղբօր՝ Գրիգորի նամակները՝ Սելեանին, բայց ենթադրելի է որ, Ահարոն ի՛նք եւս գրած ըլլայ այս առիթով: Աւելցնենք որ, Ահարոն 1954ին պետական համապատասխան վաւերաթուղթերը պատրաստելով եւ արտօնագիր ստանալով, պատրաստուած էր մեկնելու Հալէպ, բայց վերջին պահուն հոնկէ քաշուած հեռագիր մը կ՚իմացնէր իրեն, թէ կարիք չկայ նամբորդելու, ու այդպէս ծրագիրը կը մահանար իր սաղմին մէջ...

Սարգիս Սելեան, որուն ուղղուած են Ահարոնի այս նամակները, ծնած է Նիկոմիդիոյ Օվանըգ գիւղը, 1879ին: 1902-1905՝ դեղագործութիւն ուսանած է Պոլիս եւ վկայուած՝ 1905ին: Մեծ Եղեռնի օրերուն աքսորուած է Ռագգա (Սուրիա): 1919ի Ապրիլին ապաստանած է Հալէպ ու ամբողջ կէս դար կարեւոր դեր խաղցած քաղաքի ազգային կեանքին մէջ: Եղած է Հայ Կարմիր Խաչի Հալէպի մասնաճիւղին գլխաւոր հիմնադիրը (1919) ու տարիներու վարչական պատասխանատու անդամը:

Մաս կազմած է Հայ Ազգային Միութեան, որ այդ տարիներուն ազգային վերին մարմինն էր Հալէպի մէջ: Երկար տարիներ եղած է Հալէպի քանի մը տասնեակ հայրենակցական միութիւններու աշխատանքը համակարգող Միջ-Գաւառային Միութեան ատենապետը: Աւելի ետք, բազմաթիւ շրջաններ մաս կազմած է Գաւառական եւ Քաղաքական ժողովներուն: Եղած է նաեւ Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարանի հիմնադիրներէն ու անոր խնամակալութեան երկարամեայ անդամներէն: Պատահական աշխատակցութիւն ունեցած է հայ մամուլին:

Առաւելաբար իր նիգերով է որ, 1955ին Հալէպի մէջ կազմուած է Պրուսայի եւ Նիկոմիդիոյ Պատմագիրքի Կեդրոնական Յանձնախումբը, որ օրին կրցած է հարուստ նիւթ հաւաքել շրջանի հայութեան մասին, առանց սակայն գործը կարենալ աւարտին հասցնելու[2]:

Սելեան մահացած է Հալէպ, 29 Յունուար 1970ին:

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Հալէպ

digitised by A.R.A.R.@

Եշ. 21 Հոկտեմբեր 1948
Վիլմոմպլը (Բարիզ),

Ազնի՛ւ եւ սիրելի Պ. Սելեան,

Ի՜նչ հրաշք… ի՜նչ զարմանք… ի՜նչ նորօրինակ կամ տարօրինակ բան պիտի գոչէք, ու պիտի չհաւատաք ձեր աչքերուն։ Եւ սակայն, ահա՛ւասիկ որ իրականութիւն մըն է, մատիտագիր նամակս։ Մատիտով գրուած… որովհետեւ ներկայ պայմաններս թոյլ չեն տար, լայնեզը գրասեղանի առջեւ… բազմերանգ մելաններու դէմ, բանաստեղծօրէն տարածուիլ, եւ աւա՜ղ, քերթել, երազել, սաւառնիլ։ Էր երբեմն։ Ի հարկէ, յաւիտենական է բանաստեղծութիւնը, զի անմահութիւնն իսկ է. եւ անմահ է բանաստեղծը, զի ինքն իսկ Աստուած է։ Մի ժպտիք։ Եւ երբեք մի՛ տարակուսիք։ Կարդալ «Մադաղաթներ»ուն մէջ «Բանաստեղծը Կ՚աստուածանայ» բաժինը։ Ա՛յսքան. կը բաւէ այսքանը…։ Շատ դառն ու դժնդակ են կեանքիս պայմանները։ Սակայն, ո՞ր ժամանակակից մարդուն համար այդպէս չէ… ո՞վ իր խաչին տակ չէ կքած այժմ։ Եւ, ահա՛, ճանապարհ խաչի…։

Եւ երկու տարիէ ի վեր, ի Բարիզ, կը չարչարուիմ ուղղակի։ Ո՛չ մէկ ելք. ո՛չ մէկ կանոնաւոր վարժարան, պաշտօնավարել կարենալու համար։ «Ծովը ինկած մարդը…» «Գանկին մէջ փոթորիկ…» եւն. եւն.։ Այս բոլորը հէք բանաստեղծին համար։ Հայ բանաստեղծին համար։ Աւա՜ղ։ Անցնի՜նք։

* * *

Ուրեմն, չէք սպասեր որ յուզեմ հին հին յիշատակներ. եւ Օվսէ՛ֆ-գի հրաշալի պատմութիւնը. եւ մանկութիւն, պատանեկութիւն… եւ Օվանէզի բազմատաղանդ վարժարանը. իր իմաստուն վարժապետներն ու խելացի աշակերտները, Հայու աչքերով եւ հայկական թեւերով եւ հէք Տքթ. Մկրտիչ Գարակէօզեանը, աւաղ, եւ մեր երազներուն թռիչքը՝ Ս. Եղիայի բարձունքէն… եւ մեր երդերուն գունագեղ ծիածանումը՝ Եաղլիի երկնակամարին վրայ։ Երանի՜ մեզի։ Երանի՜ այն օրերուն։ Եւ դեռը… եւ Իզմիթի ծովը… եւ մեր այգիներն ու պաղատանները… եւ Վիրդիլեան Մշակ Սիլոյ պապային կալերը։ Տէ՛ր իմ, Տէ՛ր։

«Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի…»։

* * *

Այդ բոլորի մասին վերջը պիտի խօսինք, սիրելի՛ Պ. Սելեան… եւ վարժապետ… եւ դաստիարակ… եւ ընկեր։ Քաջ, ձեռներէց, յանդուգն եւ յեղափոխական եւ գաղափարական։ Ամբողջա՛կան հայ մարդ մը։ Հերոսական Օվանէզի մը։ Եւ գործունեայ եւ ազդանուէր։ Ու կեանքի մէջ արժանաւոր յաջողութեամբ։

* * *

Ի սէր Աստուծոյ, ո՞ւր է մեր սիրելի, արո՛ւ տղամարդ, Կիւլեսէրը. հոդ, Հալէպ էր, ի՞նչ կ՚ընէ։ Ունի՞ զաւակներ։ Կ՚ապրի՞ն ամէնքը. իր պարկեշտասուն կինը… Տիկին Սրբուհին (այս էր անունը, չէ՞)։ Այդ վերի տողերը, չքնաղ Օվանէզի ոգեկոչումով, կը պատկանին, նաեւ, Կիւլեսէրին, զոր կ՚ողջագուրեմ երկար, երկա՜ր տարիներու կարօտով։ Ո՛հ, բանաստեղծ Կիւլեսէրը…։ Իրեններուն եւ մեր Օվանէզիներուն ջերմ, ջե՛րմ բարեւներ։ Երանի՜ մեզի որ կ՚ապրինք տակաւին… նոյնիսկ տարիներու եւ օրերու այս թշուառութեան մէջ։ Աստուած պահէ պահպանէ մեզ ամէնքս։ Ի՜նչ քաղցր է ապրիլը, ո՜հ եղբայր իմ։

* * *

Պարո՛ն Ալեան, գլխաւոր ըսելիքս ահաւասիկ։

Կարելի՞ է, այդտեղ, ձեր երկրորդական (պիտի ըլլայ կ՚ըսեն) վարժարանին մէջ պաշտօն մը ունենալ, իբր ուսուցիչ. Հին եւ Նոր Հայերէնի, Շարադրութեան, Մատենագրութեան, Հայ նոր դրականութեան եւ Ֆրնս. հայ. թարգմանութեան դասերու (նկատի ունենալով որ Ֆրանսերէնը եւ օտար լեզուները պէտք է որ նոյն ազգին պատկանող ուսուցիչները տան, այլապէս հայերէն եղած կ՚ըլլան այդ դասերը)։ Կարելի է, նաեւ, որոշ բաժանումով Հայոց պատմութեան դասեր ստանձնել։ Այդ բոլորը կարելի է կարգադրել տեղւոյն վրայ։

Ջեմ դիտեր թէ ինչ են, այդտեղ, պայմանները։ Պէտք կա՞յ արդեօք։ Կարելի՞ է ապրիլ… մա՛նաւանդ քիչ մը տարօրինակ մեր հայերուն հետ… ողբերգական այս ներկայ շրջանին։Ամենայնդէպս, գաղափարապաշտ ուսուցիչի մը համար շատ հեշտ է յարմարիլ պայմաններուն եւ մարգոց։ Ես շատոնց է որ չէզոք եմ… պահելով իմ արդար կշիռս դէպքերուն ու դէմքերուն միջեւ։ Մեր հայկական դժբախտ իրականութիւնը այդպէս կը պահանջէ։ Բանաստեղծը հարկ է որ, իր խաչափայտէն, արտօսրալից սիրով եւ աչքերով նայի իր խաչեալ ազգին վրայ։ Եւ, իր բոլոր վիճակներուն մէջ, փողահարը ըլլայ եղբայրութեան, արդարութեան եւ համահայկական սիրելութեան։ Ասիկա է իմ ուղեգիծս։ Ուրիշ կերպ ալ չի կրնար ըլլալ, քանի որ ոչ դործօն դեր ունիմ եւ ոչ ալ կարեւոր դիրք ազգային կոչուած գործերու կամ խնդիրներու մէջ։ Այս տեսակէտով անդորր է խիղճս… բոլոր խաղաղ լիճերուն պէս։

Արդ, ձեզի կը թողում բանակցիլ, կարգադրել եւ վճռել ամէն բան արդարութեամբ եւ տրամաբանական չափ ու կշիռով։ Անտարակոյս, ճակատաբաց կրնաք խօսիլ ամէնուն հետ եւ ամէն տեղ։ Երբեք պիտի չնսեմանաք ձեր դերին մէջ։ Եւ եթէ եղաւ, եթէ յաջողեցաւ, հազա՛ր բարի. այլապէս, ձախող պարագայի մը, իսկոյն կը բարեհաճիք հաղորդել ինծի, հեռադիրով եւ կամ օգանամակով։ Երկու հասցէներս պիտի գտնէք նամակիս ծոցը։

Այս առթիւ պատշաճ է որ բարեհաճիք տեսնել մեծահռչակ մեր Պ. Հրաչ Փափազեանը, տաղանդաւոր Պ. Ծառուկեանը, որ անցած տա-

digitised by A.R.A.R.@

րի, ձեր սիրուն երկտողը բերած էր… կռունկի կտուցով։ Ո՛հ, այդ բանաստեղծները… 300-ը Հայաստան կը գտնուին եւ 500-ը Արտասահման։ Ա՛յ մարդ, ի՞նչպէս կ՚ուզէք որ մեր ազգին նաւը ուղիղ, անսայթաք ընթանայ, ցնորքի եւ երազի ա՛յդքան բեռով։ Տէ՛ր իմ, Աստուած։ Անցնի՛նք։ Ցամենայն գէպս, այդ տղաքը յոյժ շնորհալի են։ Եւ մեր պարտիզակցին, ժիր եւ մեզուակն Պ. Մ. Թէօլէօլեանը։ Եւ վաստակաւոր ուսուցիչ Պ. Տասնապետեանը, այնքան հայ եւ այնքան խանդավառ։ Եւ իր կինը, խոհուն, նրբին եւ տանտիկին Սաթենիկը։ Վերջապէս, այս թանկագին եւ լուսապայծառ գումարտակը, այս աստեղախումբը պիտի չկարենա՞յ բան մը ընել… մարը մտնող արեւին համար։

Կը սպասեմ, Պ. Սելեան, պէտք չէ որ ժամանակ անցնի։ Օրերը դժոխային են։ Մենք կ՚այրինք, հոս, առանց ձեր արեւին… որ կը թուի շատուշատ օրհնաբեր է։ Եւ առատ եւ աժան, եւ բարի եւ ուրախ, եւ անվերջալոյս եւ սիրապարգեւ։ Եհէ՛, Տէ՛ր իմ, Տէ՛ր։ Իրա՞ւ են արդեօք այս բոլորը։ Ի՞նչ կ՚ըսէ մեր սիրելի եւ մեծահարուստ օգաթռիչ քերթող-վիպագիր Պարոն Ծառուկեանը։ Ի՞նչ կ՚ըսեն Պ. Թէօլէօլեանը, մեծ-պարոն Հ. Փափազեանը, ուսուցչապետ եւ փիլիսոփայ Տասնապետեանը…։ Անշուշտ, կը կատակեմ. շատ կը սիրեմ կատակը… սակայն, այսօր մասնաւորապէս անտրամադիր եմ։ Բառին պարզ եւ իսկական իմաստով նաւաբեկեալ մը։ Շատ կը գովեն ձեր երիտասարդ Առաջնորդը, Զարեհ եպիսկոպոսը։ Ի՜նչ բախտաւորութիւն Հալէպի եւ իր վարժարաններուն համար։ Ահա, հայկական նոր եւ վսեմ հունձքը։ Երանի՜ ձեզի։

* * *

Շո՛ւտ, ի սէր Աստուծոյ, շո՛ւտ պիտի հաղորդէք ինծի յաջող կամ անյաջող, դրական կամ ժխտական արդիւնքը։ Մի՛ յուսահատիք։ Դուք ջլեբաց ըմբիշ մըն էք։ Կաշմբուռն ցլամարտիկ մը։

Եւ չյուսահատիլ, չյուսալքուիլ բնաւ երբեք։ Այդ է հայկական օրէնքը։ Այդ է Օվաճըգեան պատուէրը։

* * *

Յետոյ, Պարոն Սելեան, չէ՞ք կրնար, հոդ, Սուրիա կամ Լիբանան, իմ դիրքերէս սպառել որոշ թիւ մը։ Շնորհակալ կ՚ըլլամ եւ խիստ շնորհապարտ կը մնամ։ Ահա.

«Մազաղաթներ»……	650ֆր.
«Պոհեմականք»……	450 ֆր.
Նոր հատորը……	350 ֆր.

(Այս վերջին հատորին անունը քիչ ատենէն, 15-20 օրէն, կ՚իմանաք։ Տպագրութիւնը, գրեթէ, աւարտած է. կը մնայ արքեպիսկոպոսական պատարագի շուրջառը հագցնել… եւ ասիկա կողքը անցընել ըսել է։ Եհէ՛. Ո՛հ, ազդաշէն… եւ ազգակործան բանաստեղծներ։ Ո՞վ է ստեղծած ասոնք արդեօք, Տէ՛ր Աստուած։ Աստուած պեթերէն

պահէ, կ՚ըսէր մեր պատուական Օվաճըգցին։ Ճշմարիտ հայը։ Առանց գրի… իսկական գրագէտն ու բանաստեղծը։)

Այս նոր հատորս բոլորովին անտիպ բանաստեղծութիւններէ կազմուած հատոր մըն է։ Այսինքն, այդ էջերը, որեւէ տեղ, հանդէսի կամ օրաթերթի մէջ չեն տպագրուած։ Նոփ-նոր. թարմ ծաղկեփունջ մը. ժուռումուռ քաղուած սակառ մը կեռաս… խաղող… խնձոր… տանձ… գեղձ… ելակ… սերկեւիլ… թուզ… բոլորն ալ Օվաճըգի պտղաստաններէն։ Եւ Օվաճըգի հովերով։ Օվաճըգի դեռին կարկաչով ու մռունչով։ Օվաճըգի ծաղիկներով ու բոյրերով։ Օվաճըգի մատղշուկ հարսներով ու աղջիկներով։ Պիտի տեսնէք։

Իրաւ է, պոյը տեսնենք անգամ մը…։

Արդ, կարելի՞ է, ձեր շնորհիւ, ձեր անվիճելի ազդեցութեամբ եւ հեղինակութեամբ, իւրաքանչիւր հատորէն, առ նուազն 50 օրինակ սպառել։ Ի՞նչ կ՚ըսէք։ Ուրեմն, ի՞նչ ընել… թուրչի՞ դնել, մեր սիրելի Պ. Վազդէնին ամուսնութեան ճաշակելու համար… եւ վրան պաղ ջուր մը… եւ կամ Օվաճըգի կարմիր հզօր գինիէն… տո՛լ մը… ղոնռթա մը։ Եհէ՛. Աւա՛ղ։

Իւրաքանչիւրէն տպագրուած է 500 ական հատոր։ «Մագաղաթներ»էն կը մնայ, դեռ տակաւին, մօտ 140-150 հատոր։ «Պոհեմականք»էն 350 հատոր… պատերազմը վրայ հասաւ եւ Camp de concentration մնաց խեղճը. անօթի ծարաւ եւ… չզթայակապ։ Վէ՞րջը։ Զեմ դիտեր։ Աւա՛ղ, Աստուած ալ չի դիտեր։ Անցնինք։

Նոր հատորը, 500 օրինակ, անտիպ բոլորովին, ինչպէս ըսի, եւ մատչելի, դիւրին, ժողովրդական (ինչպէս կ՚ըսեն մեր տիրացունները… աւա՛ղ.) սահուն, կոկիկ, խոնարհ, հասկնալի (ահաւասիկ տիրացուական բառ մը եւս)… եւ աժան 350 ֆր., ճաշի մը դրամէն պակաս… լոյս կը տեսնէ չուտով։ Ի՞նչ պիտի ընենք։ Զեմ դիտեր։ Թերեւս դիտէ Աստուած։ Եհէ՛, Տէ՛ր Եհովա…։

Պ. Ծառուկեանը, Մ. Թէօլէօլեանը եւ բանաստեղծ Վահէ Վահեանը (զոր դժբախտաբար անձամբ չեմ ճանչնար, բայց կը ճանչնամ իր տաղանդը) կրնան ձեզի լրիւ տեղեկութիւններ տալ իմ գործիս մասին։ Մե՛ղք որ անծանօթ էք տակաւին… մեծ ծանօթին։ Ի հարկէ, ես չեմ կրնար պարծիլ որեւէ բանով։

Իրաւ որ, պարծենալու բան մը չունիմ։ Ըրի, ինչ որ կրնայի ընել։ «Մարդս իր կրցածը կ՚ընէ, եւ գիտցածը կ՚ըսէ», կ՚ըսէր դարձեալ մեր Օվաճըգցին։ Այլապէս, ի՞նչպէս կարելի է։

Սակայն, եթէ անկարելի է այդ ուղղութեամբ եւս բան մը ընել, բնաւ մի՛ նեղուիք։ Մի՛ քաշուիք։ Գրեցէ՛ք կտրուկ եւ վերջնական ձեւով։ Պարտաւոր չէք բնաւին՝ նման ծառայութիւն մը (service) մատուցանել։ Շնորհակալ եմ։ Կարճ… կ՚ըսենք շնորհ։

Միայն, կը խնդրեմ, արդեօք Ծառուկեանը, Թէօլէօլեանը եւ Վահէ Վահեանը կրնա՞ն բան մը ընել հին գործերուս եւ նոր հատորին վաճառման համար։ Անհրաժեշտ է խորհրդակցիլ, անդամ մը, անոնց հետ։ Եւ Պ. Հրաչ Փափազեանին, Պ. Տասնապետեանին հետ։

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Մովսէս Տէր Գալուստեանին, Պ. Սասունիին, Պ. Խ. Թիւթիւնճեանին եւ միւս իմ ծանօթներուս հետ։ Օրինակի համար... ատոնցմէ նշանաւոր գծագրիչ Պ. Աճէմեանը զոր ճանչցայ, ի Բարիզ։ Գիտեմ, անոնք Պէյրութ կը բնակին, այս վերջինները։ Անշուշտ, կարելի է գրել։ Լուր մը ղրկել։ Ձայնել Հալէպի բարձունքէն։

* * *

Հարկ է որ, երկու բառով, Պ. Վազգէն Սելեանին որպիսութիւնը հարցնեմ։ Ի՞նչպէս է. վա՛յ, վա՛յ... արդէն 35 - տարեկան կտրիճ Օվաճըգցի մը։ Ամուսնացա՞ւ։ Հարստացա՞ւ։ Ձեզի հետ է, ի հարկէ։ Ուրախ եմ, չա՛տ ուրախ։ Աստուած պահէ։ Ապրի մինչեւ 85 տարի... հա՛յր որդւոց եւ թոռանց... ինչպէս կը գրէին, Օվաճըգ, երանելի մեռեալներուն գերեզմանաքարերուն վրայ։ Բարե՛ւ, Վազգէ՛ն, բարե՛ւ։ Ես քեզի, դուն ինծի անծանօթ... այլ միշտ ամենածանօթ՝ Օվաճըգի պորտակապով։ Ապրի՛ս։

Կ՚ապրի՞ ձեր Յակոբ եղբայրը։ Ո՞վ ունի։ Բարեւներ։ Որո՞նք կան հոդ, Օվաճըգէն եւ մեր շրջանէն, ծանօթ ղէմքեր։ Մերինները, մայրս, Ռուբէնը 25, քոյրս Ռեբեկան, երկու զաւակներով, Պոլիս կը գտնուին, ողջ-առողջ։ Մայրս 80-ը մտաւ, ես 62-ը լրացուցի եւ նոր 63-ը մտայ։ Գրիգորը, Անգլիա, Մանչեսգր կը գտնուի ներկայիս։ Կը զբաղի վաճառականութեամբ։ Այս վերջերս դժբախտութիւնը ունեցաւ կորսնցնելու իր քենեկալը (պաճանախ), կտրիճ հայ երիտասարդ մը, որ իր դործին շատ օգտակար էր։ Գրիդորը սքանչելի տղայ մըն է. օգտակար... եւ փրկարար ամենուս համար, սակայն, այժմ, իր միջոցները խիստ սահմանափակ։ Վերջապէս ամէն բան սկիզբ մը եւ վախճան մը ունի։ Տէ՛ր իմ, Տէ՛ր։ Աստուած կեանք տայ տղուն։ Հոյակապ եւ տիպար հայ մը։ Պանծալի Օվաճըգցի մը։ Ունի 21-22 տարեկան շնորհալի եւ լուրջ աղջիկ մը՝ Իրմա Գ. Տատուրեան, ամուրի. այժմ, իր ծնողքին հետ, Մանչեսգր։ Անցեալ տարի աւարտեց Լիվըրբուլի համայսարանին Գրական եւ Լեզուական (կենդանի լեզուներ) ուսումնարանը (faculté)

Գրիգորը ամուսնացած է Պոլսեցի աղջկան մը հետ, Արմենուհի Սարեան-Տատուրեան։ Շատ լուրջ, կիրթ եւ տանտիկին հարսնուկ մը։

Քոյրս, Ռեբեկան, ունի երկու զաւակ, Անահիտ եւ Արմէն։ Անահիտը, մօրը հետ եւ մօրս հետ, Ռուբէնին հետ (ամուրի է Ռուբէնն ալ, ինծի պէս...) տունը նստած է. դժուարահաճ, ցարդ չկրցաւ ամուսնանալ։ Աստուած բարին ընէ։ Եղբայրը, Արմէնը, վեց տարիէ ի վեր աւարտած է Ռոպերթ-Գոլէճը, յետոյ գնաց Թրքական համալսարան 3-4 տարի հետեւելով տնտեսական եւ քաղաքական ուսմանց։ Այժմ, զինուորական ծառայութեան համար, Անգարա Սպայից Վարժարանն է, եւ այս ամսուն (Հոկտ. 23) սպայ կ՚ըլլայ Օսմ. բանակին... մինչեւ իր ծառայութեան շրջանը։ Իրենց հայրը, Յակոբ Զրաքեան-Թագուորեան, ինը տարիէ ի վեր մեռած է, ի Պոլիս։ Ձեզի

օրեր։ Ճակատագիր։ Մեռած է իր տունը, բաւական տառապելէ վերջ. 1939 Մայիս 4։ Ահա՛, տեղեկութիւններ, սիրելի՛ Պ. Աելեան։ Ուրեմն, վերջացնեմ այլեւս։ Ջերմ բարեւներ, ձեր տիկնոջ եւս։

Ափրով եւ կարօտով՝
Աշարոն Տատուրեան

* * *

Յ.Գ.՝ Հարկ է եզակի խօսիլ, դուն, քու, քեզի, եւն.։ Դուքեզել կ՚ըսենք ասոր։ Գիտէք։ Ընտանի եւ մօտիկ մարդոց միջեւ... ք-ի պատուարը պէտք չէ որ ըլլայ։ Ի հարկէ, երկար լռութիւնն է որ ըրաւ ասիկա... երկար ժամանակի հեռաւորութիւնը։ Աւա՛ղ։ Անդամ մը դուք-ով սկսայ, զգացի ցրտութիւնը, սակայն չկրցայ դու-ին վարադառնալ։ Վարժապետի եւ աշակերտի խօսակցութիւ՞ն մը արդեօք։ Ի՜նչ հէք ձեւականութիւն։ Ո՛չ, պարզապէս առ ի քաղաքավարութիւն։ Աւելորդ պատշաճութիւն մը։ Ինչ որ է. երկրորդին ընտանի կենդանիներու պէս կը խօսինք։ Աստուած մեզի հետ թող ըլլայ։ Բոլոր դուք-երը... թո՛ղ թուքի վերածէ թշնամիին դէմքին։

Աշարոն

21 Յուլիս 1950
2-Վիլմոմպլը, Ուր.

Ազնի՛ւ եւ սիրելի Պ. Սելեան,

Մի՛ զարմանար։ Հանդի՛ստ կաց... Հաւանաբար, այսօր, Ուրբաթ, 21 Յուլիս, տակաւին Պէյրութ էք։ Կը յուսամ որ շատ հանդիստ թռած էք դէպի ձեր տունը։ Կը փափաքէի գիտնալ։ Մա՛նաւանդ Տիկին Վերժինին տպաւորութիւնը մոդական Բարիզէն... եւ դիւային ճամբորդութենէն։ Անցնի՝ նք։ Կը վախնամ բանաստեղծութենէն։

* * *

Ա՛յ մարդ, ձեր մեկնած օրն իսկ, «Գպրոցասէր»ի վարչութիւնը մեզի յայտնած էր, թէ Պոլիսէն կը ժամանէ, այս օրերուն, իրենց նոր տնօրէնուհին, որուն կը սպասէին երկու տարիէ ի վեր։ Այդ առթիւ մեզի կը յայտնէին, վճռապէս, որ յառաջիկայ տարուան դպրոցական կարգադրութիւնները առկախ եւ խիստ անորոշ կը մնան... որով ուսուցիչները դադրած կը համարուին իրենց պաշտօնէն, եւ ազատ են ուրիշ յանձնառութիւններու համար։

Արդ, չեմ երկարեր... ազատ կը զգամ ինքզինքս՝ գրելու քեզի յարմար պաշտօնի մը համար, Հալէպ կամ Պէյրութ, Ճեմարանին մէջ։ Արդէն խօսեցայ եւ զգացուցի քեզի քիչ մը։ Նախազգացումը ունէի, կարծես։ Այժմ, վճռական է խօսքս... եւ կացութիւնս կը սպառնայ ըլլալ խիստ դժնդակ։

Ինչպէ՞ս ազատիլ այս անելէն. որու՞ դիմել, որու՞ դրել։ Ահա՛, միայն քեզի, որ տեսար ամէն բան, եւ գիտես ամէն բան։

Հալէպի վարժարանին համար, այնպէս պիտի խօսիս եւ կարգադրես որ ես ուղղակի տնօրէն չըլլամ. ո՛չ. այլ գլխաւոր երկու ուսուցիչներ եւ հոդաբարձութենէն մէկ անդամ պիտի վարեն վարժարա-

digitised by A.R.A.R.@

նը, աշխատանքի բաժանումով, եւ առանց բացառապէս ծանրանալու պիւտճէին վրայ։ Հասկցար միտքս. ասիկա լաւագոյն միջոցն է եւ լաւագոյն ձեւը։ Շա՛տ բանաւոր եւ շատ արդիական, փոխանակ մէկ պատահական անձնաւորութեան։ Օրինակի համար, գուն կ՚ըլլաս հոգաբարձութեան ներկայացուցիչը։ Եւ, անկասկած, մենք արդիւնաւոր աշխատանք կը տանինք այդտեղ, եւ փայլուն ազգ. գործ մը.

Միւս բոլոր պայմաններու եւ կարգադրութիւններու հարցը քեզի կը թողում։ Դուն ինչ որ տնօրինես, թո՛ղ այնպէս ըլլայ։ Գապուլ։

Կը խնդրեմ, ի սէր Աստուծոյ, քիչ մը բարեհաճէիր շարժիլ, եւ, օր առաջ, կարգադրութեան ու կարելիութեան մասին հաղորդել ինծի, պաղաբիւն եւ արգարավճիռ ձեւով։ Կը սպասեմ։ Գիտես հասցէս։ Պահարանին վրայ եւս կայ...։

* * *

Տիկի՛ն Վերժին, մի՛ զարմանար, ի սէր հայութեան. վարժապետութիւն է, իշուութիւն է...։ Աւա՜ղ։ Տիկի՛ն Վերժին, այստեղ քեզ կը յիշեն բոլոր բարեկամներն, ու կը բարեւեն սիրալիր։ Գարակէօզեանները յատկապէս։ Ինչպէս Պ. Նափոլէոնը...։ Երանի՛ ձեզի։ Պիաի գամ, պիտի գամ, մի՛ ծիծաղիր։ Պիաի հայանամ, պիտի Օվաճրգանամ...։

Գերզգայուն եւ անձնուէր Պ. Վազգէ[ն]ին եւ իր կնոջ ջերմագին նամ...։

Գերզգայուն եւ անձնուէր Պ. Վազգէ[ն]ին եւ իր կնոջ ջերմագին բարեւներ։ Փոքրիկ Սարգիսիկին պաչիկներ։

* * *

Մեր սիրելի Կիւլեսէրին, իրեններուն, բոլոր Օվաճրգցիներուն, Թէօլէօլեան իմաստուն գոյգին, եւ անթիւ ծանօթներուն կարօտի բարեւներ ու խօսքեր։

Մեղք որ չեմ կրնար իմ ծանօթ գեղաքանդակ նամակներէս մէկը գրել։ Աւա՜ղ։ Տրամադրութիւնս բոլորովին քանդուեցաւ։ Ու կ՚անիծեմ մեր գրականութիւնը։

* * *

Սիրելի՛ Պ. Սարգիս, ներողամի՛տ եղիր որ մատիտով կը գրեմ. ճար չկայ Il n'y a rien à faire...։ *Գիտես թէ մատիտը շատ կը սիրեմ, շա՛տ. Ի՛նչ փըկարար զէնք մըն է. ի՛նչ սեւ սատանայ մը։ Անցնի՛նք։ Բանաստեղծութեան ատենը չէ. անիկա Օվաճրգի Համզա տաղին գագաթն է հիմա... Բանաստեղծութիւնն ի Հալէպ...։ Մեր սիրելի Վազգէնը կը հաճի Գիրքերուս պատմութիւնը կարգադրել ընդփոյթ։ Շնորհ.։*

Սիրով եւ կարօտով՝
Աճարու Տօտոյրեան

ԱՂԷՏԻՆ ԼՌՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՅԱԿՈԲ ՄՆՃՈՒՐԻԻ ՄՕՏ

«1914-ը Ճակատագրական տարի մը եղաւ։ Օգոստոսի մէջ, ամսուն կէսն ալ կ՚անցնէր, նշաձեղծերուս բորբոքումին համար որոշեցի Պոլիս երթալ։ Երթուդարձը 22 օր կը տեւէր, քանի մը օր ալ դարմանումին կը մնայի, Սեպտեմբերի 15-ին նորէն հոս եմ ըսի տունիններուն։ Այնքան ալ ստիպողական չէր, կրնայի չերթալ, բայց անգամ մը միտքս դրի։ Տիվրիք գնա, Տօքքոր Հայրանեանը Զուիցերիայէն եկեր է ըսին։ Զուզեցի։ Տեսնենք վիրաբոյժի գործիք ունի՞, խորհեցայ։ Շապին Գարահիսար եկայ, մի երթար ըսին, հոս բժիշկ կայ ըսին։ Ոչ, պիտի երթամ, ըսի։ Թամզարայէն անցայ Էյրիպէլին ստորոտը յոյն գիւղ մը, Սաարճուխ, գերդաստանիս չորրորդ տունէն Գրիգոր հօրեղբայրս, մեր գիւղին քահանան հանդիպեցան, զարմացան, «Յակոբ, ո՞ւր , ըսին, եկուր մեզի հետ դարձիր, ատոր համար ալ մարդ Պոլիս կ՚երթա՞յ» ըսին։ Ոչ, պիտի երթամ, պատասխանեցի։ Կիրեսոն գացի։ Հոն ալ նոյն պատասխանը տուի, նաւ նստայ, Պոլիս ելայ» (1)։

Ահա այսպէս հակառակ իր շուրջիններուն զարմանքին եւ զինք տարհամոզելու փորձերուն, գիւղացիի յամառութեամբ գաւառէն, իր հայրենի գիւղէն Պոլիս կու գայ Յակոբ Տէմիրճեանը, Տեմուրճենց Յակոբը։ Նշիկներուն յաջող գործողութենէն յետոյ ճամբայ կ՚ելլէ դէպի հայրենի գիւղ։ Սակայն...քանի մը վայրկեանի ուշացումի պատճառով նաւը կը փախցնէ ու կը մնայ Պոլիս, յաջորդ նաւը սպասելով։ Մինչ այդ զօրաշարժ, զօրակոչ կը յայտարարուի ու ինք վերջնականապէս Պոլիս կը մնայ։ Ու կը փրկուի գաւառի հայոց տարագրութենէն, Մեծ Եղեռնէն։ Քսանութ տարեկան է։

«Իմ չմեռնիլս, մինչեւ 1977 այս Սեպտեմբերը ապրիլս, 25 վայրկեան ուշացումի մը կը պարտիմ։ Պահչէ Գափուէն մինչեւ որ Ղալաթիոյ քարափը հեւալով հասայ, նաւը ճամբայ ելեր էր» (2)։

Եղեռնէն յետոյ, երբ այլեւս քարտէսէն սրբուած, ընդմիշտ պատմութեան խառնուած է իր հայրենի աշխարհը, երբ այլեւս գոյութիւն չունին իր գիւղի եւ գաւառի մարդիկը, երբ մահացած է իր ամբողջ ընտանիքը, «հեռակայ կարգով» կը մահանայ նաեւ Յակոբ Տէմիրճեանը։ Եւ իր մոխիրներէն փիւնիկի նման կը ծնի Յակոբ Մնճուրի գրողը, Արեւմտահայ գիւղագրութեան վերապրող ներկայացուցիչը։ Արդարեւ, Զինաղաղարէն յետոյ, Օնիկ Չիֆթէ Սարաֆի թելադրութեամբ եւ գաւառի Մնճուր լեռներուն անունով կը դառնայ Յակոբ Մնճուրի։ Այս մասին անդրադառնալով կ՚ըսէ՝ «1923էն, Հանրապետական շրջանէն կը սկսին արտադրութիւններս» (3)։

Այսպէս ուրեմն, ճակատագրի տնօրինութեամբ ողջ կը մնայ Մնճուրի, բուսական կեանքով մը կը վերապրի Պոլիս, կերավաճառութիւն, հացագործութիւն եւ գրագրութիւն ընելով մինչեւ 1978 եւ կը գրէ, կը նկարագրէ, կ՚ապրեցնէ, պատմութեան կը փոխանցէ իր գաւառի բնութիւնը, մարդիկը, բարքերը, մեզի յիշեցնելով Յովհաննու Աւետարանի պատգամը - «Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի, ինքն միայն կայ, ապա եթէ մեռանիցի, բազում արդիւնս առնէ»։

Եւ իսկապէս բազում է արդիւնքը, նախ՝ որպէս քանակ։

Արդարեւ, պատմուածք, ժամանակագրութիւն, հայրենական բնանկար, ազգագրական էջեր ամփոփուած են չորս հատորներու մէջ, «Կապոյտ լոյս» (1958), «Արմտաւն» (1966), «Կռունկ, ուստի՞ կու գաս», (1974) եւ «Տեղեր, ուր ես եղեր եմ» (1984)։ Այս հատորներէն ալ դուրս մնացած ու Պոլսոյ Մարմարա օրաթերթի էջերուն մէջ տպագրուած են անհամար գրութիւններ։ «Ասոնցմով ես իմ գաւառս պատմեցի ձեզի։ Արմտանները, Ակը, Չմշկածագը, Արաբկիրը, Տիվրիկը, ինչպէս նաեւ Կամախը, Աշխարովան, Գարահիսարը։... Ես հայը պատմեցի, ինչպէս եւ միւսները, իրենց հետ մեր յարաբերութիւններուն, դրացնութեան առընչութիւններովն, մեր ու անոնց աշխարհագրութիւնովն ու

digitised by A.R.A.R.@

ազգագրութիւնովը» (4):

Բազում է արդիւնքը նաեւ որպէս որակ, որպէս անկրկնելի հրաշք: Արդարեւ, կորսուած ամբողջ աշխարհ մը նոր կը վերակենդանանայ Մնձուրիի գրչին տակ: Երզնկայի գաւառը, իր ներքին կեանքով, իր բազմազգի բնակիչներով (Հայ, Յոյն, Թուրք, Քուրդ, Ղըզըլպաշ, Լազ, Ասորի), այդ մարդոց վարքով, տարբեր սովորութիւններով, տարբեր հոգեբանութիւններով, աշխատանքի ռիթմով, զգեստներով, ուտելիքներով եւ ամէն ինչով որ տեղաշխարհ մը եւ տեղաշխարհի մը մարդը կը բնորոշէ: «Ռէժոնալիստ գրականութիւն մը կ՚ընեմ, իրապաշտութեան մէկ ուրիշ տեսակը: Ես տեղի մը, աշխարհագրութեան մը մարդը, սովորութիւնները, բարքերը կը պատմեմ» կ՚ըսէ:(5) Ու կաւելցնէ. « Իմ գրականութիւնս իմ կենսագրութիւնս է»(6):

Եւ յիշողութեան զօրութեամբ կը վերապրեցնէ ու գրականութեան միջոցաւ պատմութեան կը փոխանցէ այդ կենսագրութիւնն ու անոր առընչութիւնները իր շրջապատին հետ: Եւ ինչ կիրքով կ՚ընէ այս «պարտականութիւն»ը: Երբեմն, նոյն դէպքի նկարագրութեան վերադառնալով եւ փոքրիկ տարբերակով մը պատմելով զայն ուրիշ գրուածքի մը մէջ, այսպիսով նոյն դէպքի փոփոխակները ստեղծելով ու մտածելով թէ այս նոր տարբերակին մէջ աւելի հարազատութիւնով պիտի կարենայ պատմել ամէն ինչ: Մանրադիտակային աշխատանք:

«Ես, ինչպէս ամէնը իմ շրջապատէս, դրամ շահելու համար չենք գրեր: Մենք արեւմուտքցի չենք: ...Ուրեմն ինչո՞ւ կը գրէք: Մի՛ գրէք: Ատ չենք կրնար ընել: Մեր շուրջը, մեր տեսածները, աշխարհը, դուրսը, դէպքերը. մարդիկը մեզ կը լեցնեն: Չենք կրնար միայն դիտել: Պիտի պարպուինք: Պիտի ըսենք: Ի՞նչ է գրականութիւնը ամենէն վերջը, մէկ բառով: Ըսել է: Ինքզինք գրել է» (7):

Այս պարբերութեան մէջ «պիտի պարպուինք» բառը հոգեվերլուծական իմաստով մեծ նշանակութիւն ունի: Կը նշանակէ թէ պարպուիլ ձգտող անձի հոգին լեցուն է, յորդելո՛ւ չափ լեցուն է «մեր շուրջ պատահած դէպքերով, մարդոցմով, աշխարհով»: Հասկնալի է թէ ինչ դէպքերու բերմամբ է որ լեցուած է անօթը: «Իմ նկարագրութիւններս լուսանկարչութիւն չեն: Ե՛ս կամ մէջը» կ՚ըսէ (8): Այս եսը իր սեփական եսը ըլլալէ բացի նաեւ հաւաքական ես մըն է, իր ժողովուրդի եսն է, որ կը ցոլանայ իր գրականութեան մէջ: Եւ այդ անհատական թէ հաւաքական եսը կը գրէ իր ցաւը, որ ժողովուրդի մը եւ պատմական ժամանակաշրջանի մը մահն է՝ Եղեռնի հետեւանքով: Եւ կ՚ուզէ պարպուիլ՝ գրելով, պատմելով, թուղթին միջոցաւ մարդոց ուշադրութեան յանձնելով Արեւմտահայաստանի գոյութիւնը: Այս կերպով պայքարելով, անոր մահուան դէմ: Այստեղ, պարպուիլը հոգեպարպումի ախտաբանական աստիճանին չէ հասած բարեբախտաբար, քանի որ ենթական գիտակի՛ց է եւ ինքն իսկ կը ձեռնարկէ հոգեպարպումի գործողութեան, չթողելով որ անհանգստացուցիչ դէպքերը հոգիի ներքին բաւիղներուն մէջ մնան ու վնասեն իր հոգեկան առողջութեան: Այլ ընդհակառակը, անհատական թէ հաւաքական այդ ցաւը վերմղելով (sublimation) եւ օգտակար գրականութեան վերածելով կը յաջողի թէ՛ իր հոգեկան առողջութիւնը անխախտ պահել եւ թէ՛ մոռացումէ փրկել Արեւմտահայաստանը:

«Գարնան օր մը». Գործ՝ Մարտիրոս Սարեանի

Կեանքը պատմութեան խառնեց հայաշխարհն ու հայաշխարհի մարդիկը: Ինք, բնականաբար, չէր կարող արգիլել աղէտը: Բայց հիմա, աղէտէն յետոյ, կարող է պատկերել, նկարագրել աղէտին նախորդող ժամանակաշրջանը, չթողելով որ Արեւմտեան Հայաստանը անհետ կորսուի, մոռցուի իր բնակիչներով, անոնց սովորութիւններով, բարքերով ու լեզուով: Այսպէս, գաւառը վերապրեցնելով հայաշխարհի մահուան դէմ պայքարելով կը ժխտէ, կը ջնջէ Աղէտը:

Մնձուրիի ամբողջ գրականութիւնը ժխտումն է Աղէտին: Իրեն եւ ամբողջ պոլսահայութեան արգիլուած է մտածել խօսիլ կամ գրել այդ մասին: Արտօնուած չէ նոյնիսկ անուանել Աղէտը: Այսինքն պատահածին անուն մը տալ: Շատշատ կարելի է դէպքերը կոչել «տեղահանութիւն»:Այս տարազին կառչելով է ահա, որ կը նկարագրէ տեղահանութենէն առաջուան կեանքը Երզնկայի գաւառին մէջ: Նկարագրելով կը վերապրի ու կը վերապրեցնէ իր գաւառն ու անոր մարդիկը: Ահա այս ձեւով է որ կը հակադրուի կեանքի անիրաւ տնօրինումներուն: Իրեն ու իր գաւառի հազարաւոր բնակիչներուն զլացուեցաւ ապրիլ գիւղի մաքուր կեանքը: Բայց արգիլուած չէ յիշողութեամբ վերապրիլ զայն: Եւ Մնձուրի, հակառակ որ Աղէտէն յետոյ Պոլիս մնացած ու մինչեւ 1978, մինչեւ 91 տարեկանը «երկրորդ կեանք» մը ապրած է՝ կերտվաճառութիւն, հացագործութիւն ընելով, երկրորդ ամուսնութիւն մըն ալ կնքած է տարիներ վերջ՝ 41 տարեկանին եւ երեխաներ ունեցած, սակայն իր էութեամբ միշտ շարունակած է ապրիլ գիւղը: Իր հոգին այնտեղ է, մինչ մարմինը՝ Պոլիս, ջուրէն դուրս մնացած ձուկի նման: Քաղաքի մէջ ապրելով հանդերձ ժխտած է, «քաղքցու» կեանքը: Ժխտած է Աղէտը ու անոր հետեւանքները: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ անգիտացած է կամ ուզած է անգիտանալ Աղէտը: Իր երեք հատորներէն որեւէ մէկուն մէջ չէ խօսած աղէտին մասին: Միայն մէկ տեղ, այն ալ հատորներէն դուրս, **Պէշիկթաշի Փուռ**ը խորագրուած ինքնակենսագրական պատմուածքին մէջ կը խօսի այդ մասին, իր ընտանիքի տեղահանութեան եւ անյայտացման մասին.

«...1915 Ապրիլին Պոլսոյ գաւառացի հայերուն տեղահանութիւնը սկսաւ: Ես զինուոր էի արդէն: 1915 Մայիսին գաւառէն նամակ չեկաւ: Երկու անգամ պատասխանատոր հեռագիր ուղարկուեցաւ: Երրորդին պատասխանուեցաւ թէ հոս չեն, Սեմքը մէճիուլ ղրկուեցան: Պապս, Մելքոն, 88 տարեկան էր, մայրս՝ Նանիկ, 55 տարեկան էր, տղաքս, Նուրհանը 6, Մարալիկը 4, Անահիտը 2, Խաչոն 9 ամսուան, կինս Ողբտան, 29 տարեկան: Ասոնք ինտո՞ր քալեցին:

Պապս մինչեւ Ձուազեղ աղբիւր չէր կրնար երթալ:

Կախմխցի քուրդ Թէմիրը եկեր էր: Լուսիկոնց մեր Զարմուն հօրքուրին տանը մշակն էր: Քանի ես գիտեմ ան անոնց տանը մշակն էր: Մեզի չափ հայերէն գիտէր ու կը խօսէր: Յունիս չորսին հաներ էին գիւղէն: Ան բերեր էր լուրերը: Ըսեր էր թէ տուներուն դռները ժամուն դռներուն պէս պագեր էին ու զատուեր էին:

Ձեր տուներուն մէջ ձենէ մէկը մեռնի, դուք ալ հետը կը մեռնի՞ք: Ալ չէ՞ք աշխատիր, ձեր գործերը ներսի թէ դրսի չէ՞ք շարունակեր: Ես զինուոր էի, հրամանի տակ էի » (9):

Այստեղ անհրաժեշտ է գուցէ բացատրել «Սէմքը մէճիուլ ղրկուեցան» արտայայտութիւնը: Թրքերէնի մէջ «սէմք» բառը կը նշանակէ «վայր», «տեղ»: Իսկ «մէճիուլ» բառը կը նշանակէ «անյայտ», «անծանօթ»: Կը նշանակէ ուրեմն, որ գիւղը, թողած իր ընտանիքին վիճակը հասկնալու համար ուղարկուած բազմաթիւ հեռագիրներ անպատասխան մնալէ յետոյ, վերջապէս կառավարութենէն պատասխան մը եկած է, որ կ՚ըսէ՝ «անոնք հոս չեն, Անծանօթ վայր ուղարկուեցան»: (10)

Ահա միակ անգամը, որ Մնձուրի կ՚անդրադառնայ Աղէտին ու կը պատմէ զայն, այն ալ՝ 1978-ին, իր մահուընէ մէկ տարի առաջ, երբ քաղաքական պայմանները աւելի թոյլատու են եւ ինք արդէն 90 տարեկան ծերունի մըն է, որուն որեւէ վտանգ չի սպառնար այլեւս:

Իր երկրորդ կեանքին ընթացքին ժամանակ չէ ուզած կորսնցնել «ախ»ով ու «վախ»ով: Ճա-

digitised by A.R.A.R.@

կատագրապաշտ համակերպութեամբ մը ընդունած է Աղէտը: Անընդունելին պատահած է արդէն: Հետեւաբար ընդվզումն ու ըմբոստութիւնը անիմաստ են: Կրնան հոգեկան կործանումի միայն առաջնորդել զինք: Ուստի, գիտակցական թէ բնազդական որոշումով մը կարողացած է չարիքը փոխարինել բարիքի՝ գրելով: Տեղ մը կ՛ըսէ. «Ես իմ ամէն օրուան գործը ունիմ, պատմուածքս գրելը»: Ինքզինքին պարտականութիւն տուած է գրել ու Պատմութեան փոխանցել հայաթափուած հայաշխարհի կեանքը: Իր մտահոգութիւնը եղած է փրկել ամենափոքր մանրամասնութիւնն անգամ այդ հայաշխարհի կենցաղէն, անցեալէն: Ամբողջ էութեամբ այնպէս կլանուած է գաւառի կեանքով, այնպէս կը վերապրի ու կը վերապրեցնէ զայն իր գրականութեան մէջ, որ տեղ չի մնար հոգեկան քայքայիչ վիճակներու: Այլ ընդհակառակը, յիշողութեան զօրութեամբ իր գաւառի կեանքը վերապրելու եւ գրականութեան փոխանցելու ձեւը բալասանի դեր կատարած է իր վիրաւոր հոգիին համար:

Վերոյիշեալ ինքնակենսագրական պատմուածքի վերջին մասին մէջ կը գրէ - «Սկիւտարէն, Սէլիմիէյի զօրանոցէն կամ ծովեզերքէն Գավաք Իսկէլէսիի զինուորական փուռը, Գարաճա Ահմէտի, Տուվար Տիպիի ճամբաները ինչքան գացի եկայ: Քուկիններդ միտքդ մի՛ բերեր, վռնտէ՛ մտքէդ, ի՞նչ կ՛ուտէին, ո՞ւր կը պառկէին, մի՛ խորհիր»(11);

Կը տեսնուի թէ կը ջանայ չմտածել Աղէտին մասին, իր մահացած ընտանիքին մասին: Եւ գրելը իր փրկութիւնը կը դառնայ: «Ու ամէն օր, լուռ, Կիրակի, ամառ, ձմեռ ատ կ՛ընեմ, թէ կը քալեմ, թէ կը մտածեմ թէ ինչ պիտի գրեմ, անոր վրայ մտքովս կը բանիմ: Հարկաւ ճամբուն մէջտեղը չեմ կրնար նօթագրել: Ծիծաղելի պիտի ըլլար: Ետքը տունը կ՛ընեմ: Տասնեակներով տարիներէ ի վեր այս ձեւով կը պատրաստեմ գրածներս: Ես շատ բան կը պարտիմ ճամբաներուս»: (12)

Ուրեմն հացավաճառութեան ճամբաներուն վրայ, Մնձուրի իր միտքը կը զբաղեցնէ գրականութեամբ, փոխանակ վշտի ծանրութեան տակ ընկճուելու: Գրականութիւնը փրկութեան լաստ մը կը դառնայ իրեն համար: Անոր շնորհիւ է որ կը յաղթահարէ տառապանքը: Վիշտը ներկայ է անշուշտ, սրտին խորը, սակայն Մնձուրի ընդունելի աստիճանի մը վրայ կը պահէ զայն, իրեն կենթարկէ, կը կառավարէ զայն: Կը տիրապետէ անոր՝ ջանալով չմտածել այդ մասին: Այսպէս, օրինակ, 1940-ին, Աղէտէն 25 տարի յետոյ, երբ օր մը կը հանդիպի Էքոլ Ֆրանսէզի իր թուրք դասընկերոջը, որ ելեքտրական ընկերութեան մը մէջ կ՛աշխատի, լաւ դիրք ունի, ամուսնացած ու զաւակներու տէր է եւ որ կը հարցնէ իրեն. «Հո՞ս ես, 43 տարի եղաւ, անկէ ի վեր գարի, ածուխ կը ծախե՞ս, այս գործը կ՛ընե՞ս», Մնձուրի հետեւեալ կերպ կը գոհացնէ ընկերոջ հետաքրքրութիւնը. «Այո՛, պատասխանեցի: Ուրիշ ի՞նչ կրնայի ընել, վեց հոգի ենք:...Տունը հաց կ՛ուզէ, տունը վարձք կ՛ուզէ: Գաւառը, գաւառի ողբերգութիւնս չպատմեցի, չուզեցի պատմել, ինչի՞ պիտի ծառայէր: Բացագանչութիւն մը, իբր թէ ցաւակցութիւն մը պիտի յայտնէր» (13):

Կը տեսնենք թէ ցաւը ներկայ է միշտ, սակայն կը խնայէ ինքզինքին, չ՛ուզեր այդ մասին տածել ու խօսիլ: Յիշողութիւնը պէտք է ծառայէ միա՛յն գրելու եւ ո՛չ թէ տառապելու: Ա՛յս է Մնձուրիի նշանաբանը:

Յօդուածի մը մէջ, ուղղեալ՝ Մկրտիչ Մարկոսեանին, կը գրէ. «Հիմա յիշողութիւնս ունիմ միայն: Իմ ամէնս հոն է»: Սակայն կ՛աւելցնէ նաեւ. « Իրա՞ւ են պատմածներդ: Իրաւ մը պատմելը գրականութիւն չէ որ արդէն: Գրականութիւնը ստեղծագործութիւն է ամենէն առաջ, կամ գեղեցիկ սուտեր յղանալ ու պատմել մըն է, կը բաւէ որ իրաւէն շինուին ու ճշմարտանման ըլլան, թու թէլ պիյութիֆուլ լայզ (գեղեցիկ սուտեր ըսել) ինչպէս Օսքար Ուայլտ կ՛ըսէր իր Դիտաւորութիւններուն «էնթընշընս»ին մէջ» (14): Իսկ ուրիշ տեղ մը կը գրէ. «Ստեղծելու հաճոյքը ապրելու հաճոյքին չափ գեղեցիկ է: Եւ արդէն մենք ինչո՞ւ կը գրենք» (15):

Կը տեսնենք թէ յիշողութիւնը կը ծառայեցնէ գրելու, ստեղծելու: Եւ ստեղծագործելու հաճոյքով կը փոխանցէ ապրելու հաճոյքը, որ զլացեցաւ իրեն եւ ամբողջ ժողովուրդի մը: Ապրելու հաճոյքը գրելու, պատմելու, Արեւմտահայաստանի կենցաղը, տոհմիկ շունչը պատմութեան փոխանցելու մէջ կը գտնէ: Այդպիսով կ՛ազատագրէ այդ շունչը, ոգին, Հայու հոգին: Տեղ մը կ՛ըսէ. « Իմ պատմուածքներս միայն պատմութիւն չեն: Իմ անձերուս եւ տեղերուն ազգագրութիւնն է, ազգային պատմութիւնն է, վկայաբանութիւնն է զոր ես կը գրեմ:...Անոնց պանթէոնն է զոր ես մեր գրականութեան կը փոխանցեմ»: Իսկ ուրիշ տեղ մը կը գրէ. «Հիներուն, դասականներուն ու անոնց գործերուն պակասաւոր կողմը այն է որ շատերուն մէջ իրականութիւնը, իրական մարդը չկայ: Մենք չենք գիտեր կամ գրեթէ չենք գիտեր, թէ հիները ինչպէ՞ս կ՛ապրէին:...Հայրենական գիւղանկարներս, Այգենկար, Լեռնանկար, իւղանկար, յետոյ դաշտանկար, գետանկար, եւայլն, որոնք 26 հատ են, իւրաքանչիւրը տեսարան մըն է երեւակայութիւնով իմ աչքերուս առջեւ բերի, մարդիկը, կենդանիները, լեռները, ճամբաները, խօսեցուցի, բառերով բանեցայ, բառով նկարչութիւն ըրի» (16):

Ուրեմն, ո՛չ միայն պատմուածքներուն, այլ գիւղանկարներուն մէջ անգամ միայն տեղանքը նկարագրել չէ նպատակը: Այլ այդ տեղերուն վրայ ապրող բազմացեղ մարդիկը խօսեցնել, այդ մարդոց կեանքը պատմել, անոնց եւ Հայերուն կեանքին ու սովորութիւններուն միջեւ գտնուող տարբերութիւնները ցոյց տալ կ՛ուզէ, «ազգային պատմութիւնը» տալ կ՛ուզէ: Մենք կը տեսնենք օրինակ, թէ Հայը հողմամշակութեամբ զբաղող, իր ամբողջ էութեամբ հողին, բնութեան հետ ձուլուած, նոյնացած տարրն է: Բնի՛նն է, որուն համար գաղտնիք չունին հողը, բնութիւնը, կենդանիները: Այդ բոլորը մէկ են ու կը կազմեն Հայ գիւղացիին էութիւնը՝ հազարամեակներէ ի վեր: Չկայ հողի եւ մարդու հեռաւորութիւնը, որ շատ ակնբախ կերպով կը յայտնուի Թուրքի, Քուրդի մօտ: Օրինակ Քուրդերը ընդհանրապէս չեն գիտեր հողամշակութիւն ընել եւ կարենալ ապրելու համար կա՛մ անասնաբուծութեամբ կը զբաղին կամ ալ աւազակութեամբ, ասպատակութեամբ եւ կարաւաններ կողոպտելով: Նոյնպէս կը տեսնենք թէ լեռները, ձորերը, թրքական եւ քրդական գիւղերը հայկական անուններ ունին եւ հայախօսութիւնը ընդհանրացած երեւոյթ է Արեւմտահայաստանի մէջ: Նոյնիսկ, քուրդեր հայախօսութեամբ կամ Հայ ձեւանալով Հայոց ասպնջականութիւնը կամ օգնութիւնը վայելել կը ձգտին: Այսպիսով, մեր աչքերուն առջեւ կը բացուի աշխարհ մը, որ Հա՛յ է իր հողով, իր տեղանուններով, իր լեզուով, իր բնակիչներուն մեծամասնութեամբ եւ իր բարքերով: Աշխարհ մը, ուր Հայը բնի՛նն է ու բնիկի աչքով կը նայի իրեն տիրապետողներուն: Եւ զարմանք կայ այդ նայուածքին մէջ: Հողի իսկական տիրոջ զարմանքը կայ՝ հողին տիրացած, սակայն հողին լեզուէն չհասկցող, զայն մշակել չգիտցող եկուորին հանդէպ: Հայուն, այսինքն բնիկին բաղդատմամբ ստորադասութեան զգացում ունեցող, հետեւաբար ինքզինք նուաստ դիրքի վրայ պահող եկուորին հանդէպ զարմանք կայ այդ նայուածքին մէջ:

Սակայն անխտրական է Մնձուրի: Կը մերժէ չարը, վայրենութիւնը, խտրականութիւնը, գազանին ներկայութիւնը Մարդուն մէջ: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ անյիշաչար է: Իր ամբողջ արտադրութեան մէջ մէկ տող իսկ չկայ, որ ուրիշ ազգի մը մարդը ստորագնահատէ, պախարակէ, ազգային թերութիւններու վերագրում ընէ անոր: Կը պատմէ, սակայն չի մեկնաբաներ, այսինքն՝ չի դատեր, չի մեղադրեր: Պիտի առարկուի թերեւս թէ արդէն չի կրնար այդ ընել: Ճիշդ է որ չի կրնար Աղէտին եւ զայն յառաջացընող մարդոց մասին արտայայտուիլ: Յիշենք սակայն, որ Մնձուրիի նման գրող մը, երբ ամենայն դխրութեամբ կը յաջողի իր գրուածքներուն մէջ բնիկ Հայուն զարմանքը պատկերել եկուորին եւ իրեն տիրապետողին հանդէպ, պիտի կարենար նաեւ, առանց բացէ ի բաց ըսելու, իր տողերով հասկցնել իր զգացած ընդվզումը, իր պոռթկումը՝ անընդունելիին հանդէպ: Մանաւանդ որ պատմուածքներ ունի, որոնք Աղէտին յաջորդող տարիներու իր հանդիպումները կը նկարագրեն Պոլսոյ մէջ, իր գաւառէն եղող, իրեն ծանօթ թուրքերու եւ քուրդերու հետ, որոնց բնաւորութիւնը, սովորութիւններն ու թերութիւնները լաւ կը ճանչնայ: Ատկէ անդին մէկ քայլ

digitised by A.R.A.R.@

պիտի ըլլար՝ այդ մարդոց ժառանգական վատ բնաւորութիւններուն եւ բարքերուն վերագրել Աղէտը։ Բայց՝ ո՛չ։ Մնձուրի կ՚ուզէ չյիշել Աղէտը, չտագնապիլ ու չմեկնաբանել զայն։ Իրեն համար Աղէտը պատահած ու վերջացած իրողութիւն է, որուն վրայ պէտք չէ կանգ առնել։ Պէտք չէ մահանալ մեռնողներուն հետ։ Այլ պէտք է առաջ անցնիլ, գերանցնիլ Աղէտը։ Ապրի՛լ։

Այսպէս, իր հոգիին մէջ վերմղելով, կը յաջողի հասարակութեան համար ընդունելի եւ օգտակար արտադրութեան մը վերածել ողբերգութիւնը, զոր ամբողջ ժողովուրդ մը իրեն հետ լուռ ապրեցաւ եւ կ՚ապրի։ Պատմական ժամանակաշրջանի մը եւ ժողովուրդի մը մահն է իր ցաւը, որուն դէմ կը ծառանայ՝ զայն վերապրեցնելով, զայն վերակենդանացնելով։

Աղէտը իր մէջ կը խլրտացնէ ազգային ջիղը, կը յառաջացնէ իր մէջ ազգային պայքարի իրայատուկ ձեւ մը, որ Աղէտին ստեղծած պատմա-աշխարհագրական եւ ցեղային փոփոխութիւնները մերժելով, գրականութեան միջոցաւ կը վերակենդանացնէ նախաեղեռնեան իրականութիւնը։Այսպէս է, որ ազգային գետնի վրայ համակ յիշողութիւն կը կտրի Մնձուրի եւ Արեւմտահայաստանի մահուան դէմ պայքար կը մղէ՝ յիշողութեան միջոցաւ գրին յանձնելով ամէն մէկ մանրամասնութիւն, մինչ անհատական գետնի վրայ Աղէտին յառաջացուցած հոգեկան կործանումին հանդէպ բացարձակապէս լուռ կը մնայ։ Կ՚արգիլէ որ իր յիշողութիւնը թափառի այդ գետնին վրայ։

Մնձուրիի մօտ Աղէտը կ՚ապրի լռութեան մէջ։ Եւ լռութիւնը ոսկի կը ծնի։ Ապացոյցը իր գրականութիւնն է։

Դոկտ. ՀԻԼՏԱ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

(1) «Հաշուեկշիռ», Կոռունկ, ուստի՞ կու գաս հարցորին մէջ, 1974, Պոլիս, էջ՝27:

(2) «Պէշիկթաշի փուռը», Մարմարա օրաթերթ, 8 Դեկտ. 1977, Պոլիս:

(3) «Հաշուեկշիռ», էջ՝14:

(4) «Ուղերձս», Մարմարա, 11 Դեկտ.1975:

(5) «Հաշուեկշիռ», էջ՝11:

(6) «Ժամանակագրութիւն», Մարմարա 17 Յունիս 1965:

(7) «Հաշուեկշիռ», էջ՝11:

(8) «Ժամանակագրութիւն», Մարմարա 17 Յունիս 1965:

(9) «Պէշիկթաշի փուռը», Մարմարա օրաթերթ, 8 Դեկտ. 1977, Պոլիս:

Մնձուրիի այս վկայութիւնը իր փշաքաղեցուցիչ բովանդակութեամբ ծնունդ տուած է Պոլսահայ բանաստեղծ Անդան Էօզէրի «Սեմքը մէճիուլ» խորագրուած բանաստեղծութեան, հրատարակուած՝ Մարմարայի մէջ, 9 Մարտ 1978:

(11) «Պէշիկթաշի փուռը», Մարմարա օրաթերթ, 8 Դեկտ. 1977, Պոլիս:

(12) «Կենսագրութիւն», Մարմարա, 30 Ապրիլ 1959:

(13) «Ես, իմ հեքիաթս», Մարմարա,25 Ապրիլ 1975:

(14) «Նամակ մը Պր. Մարկոսեանին», Մարմարա, 17 Յունիս 1965:

(15) «Ժամանակագրութիւն», Մարմարա 17 Յունիս 1965:

(16) «Հաշուեկշիռ», Կոռունկ, ուստի՞ կու գաս հարցորին մէջ, 1974, Պոլիս, էջ՝12-13:

Տեսնել նաեւ հետեւեալ հարցորները՝

«Կապոյտ Լոյս» հրատարակութիւն Էսսեան Սանուց Միութեան, 1958, Պոլիս:

«Արմտան», 1967, Պոլիս, Յ. Գոնտրայեանի անձնական ծախսով:

«Կապոյտ լոյս», Հայաստան հրատարակչութիւն,1968, Երեւան:

«Կոռունկ, ուստի՞ կու գաս», Մարմարա մատենաշար, 1974, Պոլիս:

«Յակոբ Մնձուրի», Գեղամ Սեւան, Գիտութիւններ Ակադեմիա, 1981, Երեւան:

«Տեղեր, ուր ես եղեր եմ», Ռշտունի Գարագըզեան Հիմնադրամ, 1984, Պոլիս:

ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՄԵՔԵՆԱՅ. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՅԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Ինքնիսուական թուականներու Հայաստանի ժամանակակից արուեստը կարծէք ընդհանրական մարմին մըն է, որ յետխորհրդայինը ցոլացնելու բացառիկ զգայնութիւն ունի: Ընդգրկուն մարմին մը՝ անցման շրջանի փոփոխութիւնները ներառնող: Այս մեքենան մէկ կողմէ կ՚ուզէ խզուիլ եւ հեռանալ խորհրդային անցեալէն, ընթանալ ժամանակին հետ, միւս կողմէ կը շարունակէ կրել նոյն անցեալէն մնացած հետքեր:

Տեղի ունեցող բազմաբնոյթ փոփոխութիւնները, անկախաբար համապատասխան մարզերէն,- ընկերամշակութային տեղաշարժեր, արուեստի միջավայրի փոխանակութիւններ, արուեստներու մէջ տեղի ունեցող խլրտումներ, բովանդակութեան համեմատութիւններ, արուեստագէտի անձին մէջ փոխակերպումներ-, ամենուրեք նկատելի են պարզացումներ, միացումներ, բաժանումներ, ինքնատիպ ընթացքներ: Մարմինը կը գերիշխէ գոյութեան աննիւթական կերպերու կամ նիւթի չկազմակերպուած դրսեւորումներու նկատմամբ:

Այս գերիշխանութիւնը անցողիկ է: Արուեստագէտի եւ ստեղծագործութեան մէջ կարծէք շարժիչ ուժ մը կայ, որ կը ստիպէ շարժիլ, յայտնուիլ եւ անհետանալ համեմատութիւններու եւ փոխաբերութիւններու միջոցաւ, փոխանակութիւններու շրջագծին մէջ: Այս շարժիչը կը ստիպէ մարմինը շարժիլ, անցնիլ սահմանը, յաղթահարել ինքզինք, խորհրդային գիտակցութեան պատկերէն եւ միջավայրէն անդին:

digitised by A.R.A.R.@

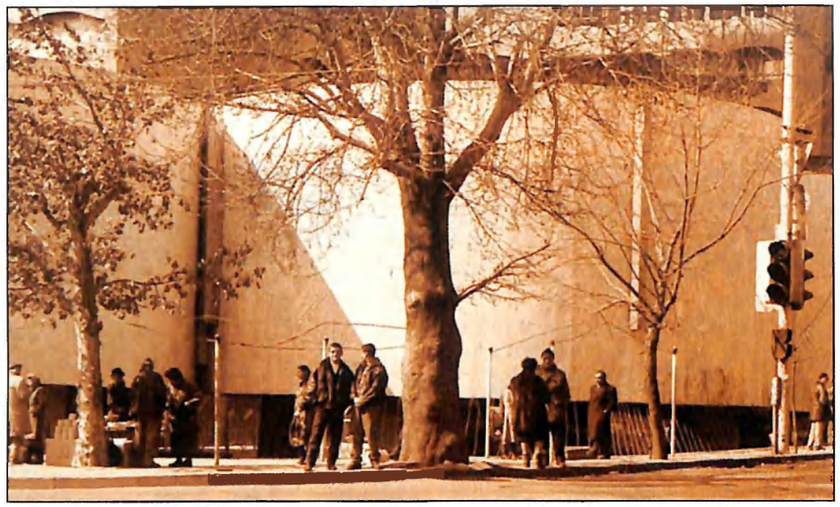

«Հայ Արդ» ժամանակակից Արուեստի կեդրոն Երեւան

ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ՇԵՂՈՒՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

Բ Համաշաշխարհային Պատերազմի աւարտին, Երեւանի մէջ հիմնուած Գեղարուեստի Ինստիտուտը եղաւ վերջին օղակը, որով Հայաստանի խորհրդային արուեստի միջավայրը դարձաւ ամբողջական եւ ինքնաբաւ։ Արդէն քսանական թուականներուն կերպարուեստի միջնակարգ ուսումնարաններ ստեղծուած էին, ստեղծուած էր Պետական Պատկերասրահը, երեսուական թուականներուն ծնունդ առած էր Նկարիչներու Միութիւնը։ Կային կրթական ոլորտը՝ ուր նկարիչներ կը պատրաստուէին, ստեղծագործական միութիւն՝ որ կը մտահոգուէր արուեստագէտի ստեղծագործական եւ կենցաղային խնդիրներով, կը կազմակերպուէին ցուցահանդէսներ եւ արուեստանոցներ, հանգստեան տուներու արտօնագրեր կը տրուէին։ Մշակոյթի նախարարութիւնը գործեր կը գնէր Նկարիչներու Միութեան ցուցահանդէսներէն եւ անոնք կը տարուէին Պատկերասրահ։ Կենտկոմի մշակոյթի բաժինը, յանուն խորհրդային ապագայ իշխանական հասարակակարգի մը հետ յարաբերող պատկերներու մարմնաւորման, կ՚ապահովէր արուեստագէտի ստեղծագործութեան գաղափարական անազատութիւնը, հետեւաբար անոր հասարակական անազատութիւնը։

Սոցռեալիզմը՝ իբրեւ իրականութեան արտացոլման գեղարուեստական մօտեցում, չէր յաւակներ ստեղծել ընդհանրական ոճ։ Բայց վարչաբարական միջոցները, գաղափարաբարոյական գրոյթները եւ տնտեսական լծակները, սահմանափակելով կերտողական եղանակները, արուեստագէտներու մօտ ոճական ընդհանուր ուրուագիծի մը ստեղծման պայմաններ կը ստեղծէին։ Դրուատանքի արժանացող եղանակներու մէջ կարելի էր առանձնացնել կերպարայնութիւնը եւ պատմողականութիւնը, որոնք կը բնութագրէին սոցռեալիզմի *հարազատ ստեղծագործութիւնը. ստեղծել պատկերներ մարմնաւորելու եւ լուսաբանելու կոմունիզմի գաղափարը եւ՝ վերջինին ծառայող տիպարներ, որոնք արժանի օրինակ ըլլան։*

Արուեստը պաշտամունքի ծառայեցնել, պատկեր եւ արձան պաշտամունքի առարկայ գարձնել, զանոնք ծիսական ուժով օժտել, տարածում գտան Ի գարու ամբողջատիրական կարգերու տակ։ Այս տոռեմական *մօտեցումը աւելի ամբողջական եւ համակարդուած ձեւով այսօր ալ կարելի է տեսնել քրիստոնէական պաշտամունքային առարկաներու մէջ։ Թէեւ, բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիները նոյն վերաբերումը չունին այս առարկաներու նկատմամբ։ Հայ Առաքելական եկեղեցին այդ վերաբերումը կը համարէ կռապաշտական վերապրուկ։ Արեւելեան եկեղեցիները միջին կեցուածք ունին եւ Սրբապատկեր արտայայտչականութիւնը կը գոյանայ կերպարային եւ պատմողական եղանակներու համադրութեամբ։*

«Նորարար փորձառարական արուեստի կեդրոն», Երեւան

Շաշվրան

Գահընկեց ընելով ինքզինք Կոստանդնուպոլսոյ եւ արեւելահռոմէական եկեղեցիի ժառանգորդ համարող ցարը, կը թուէր թէ բոլշեւիկները ստեղծեցին ազգային հիմերէ զուրկ եւ միայն կոմունիզմի ամբողջատիրական գաղափարախօսութեան դերիշխանութեան վրայ հիմնուած բազմազգ կայսրութիւն մը։

Սակայն, Սոցռեալիզմի *մէջ կերպարայնութիւնը եւ պատմողականութիւնը վերահաստատող ստալինեան* ռեվիզիան *բաւարար էր, որ երեսուական թուականներու սկիզբը, մոխիրներու մէջէն յարութիւն առնէին նմանակման արժանի սուրբերու վարքով եւ հրաշափառ պատմութիւններով լեցուն ռուսական ուղղափառ ոգին եւ դիտակցութիւնը։*

Զեւով ազգային, բովանդակութեամբ սոցիալիստական - վերջինս նեղ իմաստով ժամանակակից բառի հոմանիշն էր - բանաձեւը, որ ստալինեան դրոյթներէն մէկն էր, ուղղափառ սրբապատկերի այդ թելադրանքը խորհրդային կայսրութեան ազգային շրջաններուն մէջ տարածելու նպատակ կը հետապնդէր։ Ան թափանցած էր եւ կը դերիշխէր խորհրդահայ արուեստին մէջ։ Պատկերի ամբողջատիրական էութիւնը այն էր որ ան միաժամանակ առարկայ էր եւ ենթակայ, իշխանութիւնը զայն տարածելով կը ձգտէր իր պատրանքային կատարելութիւնը պարտադրել բոլորին։ Այդ նպատակին կը ծառայէին արուեստի զինանոցը, նաեւ արուեստագէտը իր կեանքով, հասարակութիւնը, տնտեսութիւնը եւ պետութիւնը։

Պատկերը, թէպէտ ոչ սովորական, ի վերջոյ առարկայ էր, զոր կը ծառայեցնէին վերին, արուեստէն դուրս, մարդկութեան համընդհանուր պատմութեան հանգուցալուծման ծառայող գաղափարի մը, անոր միջոցաւ ներկան յարաբերութեան մէջ կը դրուէր հեռաւոր եւ վերջնական ապագայի մը հետ։ Այսինքն, պատկերի գերիշխանութեան հաստատումը կը փոխանցնէ պատմական պահու իր դիտակցումը, իսկ աւելի լայն իմաստով՝ վախճանաբանական գիտակցութիւնը։

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՓԼՈՒԶՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՎԵՐԱՊՐՈՒՄՆԵՐ

Իննիսունական տարիներուն, արուեստի մէջ, ամենէն յատկանշականը արուեստագէտի գիտակցութան մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնն էր։ Ցետխորհրդային արուեստագէտին ոչ միայն պատմական գիտակցութիւնը կը պակսի, այլ նաեւ պարզ բանականութիւնը իր ժեստերուն մէջ։ Ցաճախ կարելի է հանդիպիլ իրավիճակներու, երբ ստեղծագործութիւնը ամենեւին այցեքարտ չէ, այսինքն լաւ չի ներկայացներ հեղինակը, այլ յաճախ զայն կը դնէ անյարմար իրավիճակներու մէջ, այլեւս հեղինակը չ՚որոշեր ստեղծագործութեան ճակատագիրը, ոչ ալ՝ ստեղծագործութիւնը հեղինակի։ Անոնց կապը կարծէք դադրած է ճակատագրական նշանակութիւն ունենալէ։ Անոնց յարաբերութիւններու տարօրինակութիւնը

digitised by A.R.A.R.@

կու գայ վկայելու, որ դուրս մղուելով սոցռեալիզմի համար հիմնական՝ ինքնութեան եւ այլութեան շրջանակէն, այլեւս արուեստագէտը չունի յստակ ինքնագիտակցում, չի գիտեր թէ ի՞նչ է իր գերը ընկերութեան մէջ։ Ուստի կը փորձէ իրականացնել դերեր, որոնք յաճախ ընթացիկ բանականութեան չափանիշներով գնահատուելու պարագային, կը թուին բոյայ ցնդաբանութիւններ կամ հիւանդագին մտքի եւ քրէական վարքի դրսեւորումներ. քաղաքական կեղծ յայտարարութիւններու տարածում համացանցով եւ տպագիր միջոցներով, գոյութիւն չունեցող արուեստագէտի կամ հաւաքածոյի ցուցահանդէսներու եւ մրցանակաբաշխութիւններու կազմակերպում, կեղծ հեղինակի ստեղծում...

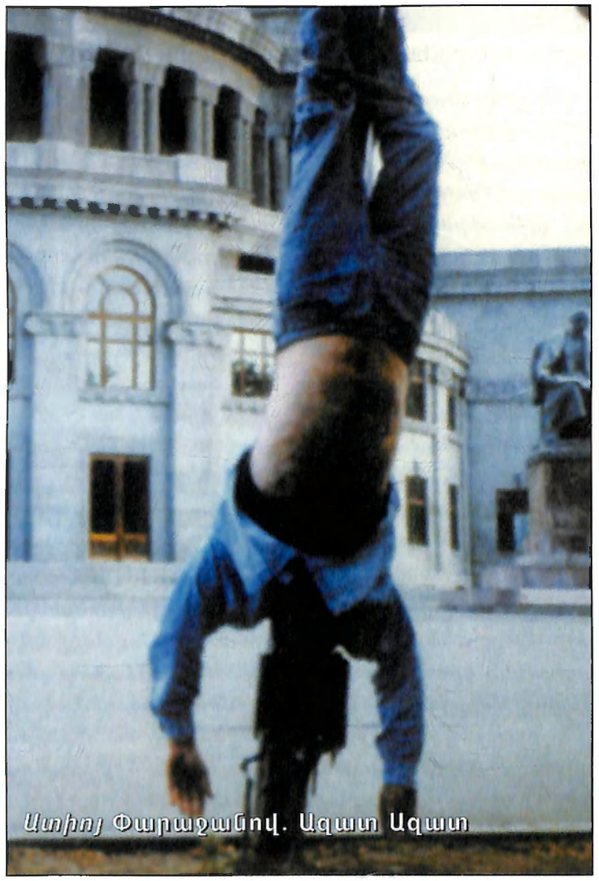
Ստիոյ Փարաջանով. Ազատ Ազատ

Պատմական դիտակցութեան անհետացումը եւ անդիտակցականի այս դրսեւորումները հետեւանք էին արուեստագէտներու մեդիա հէնքերու դիմելու ճիգերու, որոնց ազդեցութիւնը դրսեւորուեցաւ պատկերի կառուցուածքային ամբողջութեան տրոհման մէջ, նաեւ արուեստի մէջ բնական հէնքերու եւ աւանդական աշխատելաձեւի նահանջով։ Նկարահանման եւ համակարդիչի յախուռն եւ անկասելի յայտնութեամբ, դեղանկարը, քանդակը, կերպարուեստի միւս աւանդական տեսակները թէեւ լուսանցք չմղուեցան, բայց կորսնցուցին իրենց անվերապահ դերաղանցութիւնը եւ իննիսուական տարիներու արուեստի իրենց անսասան թուացող դիրքերը։

Գիտակցութեան, նկարներու, միջավայրի մասնատումներէ եւ վերացումներէ անդին, խորհրդային արուեստը կը յայտնուի, որպէս ստուերի, ցոլքի, ստեղծագործութեան բովանդակութեան դաշտ։ Ան կը մարմնաւորուի անհետացած սոցիալական մարմնի յետմարմնական վերապրումներու տեսքով, իբրեւ հոգեւորը իտէալականացնող եւ մարմնականը անտեսող խորհրդային իրականութեան ուղղուած ժամանակավրէպ քննադատութիւն, որ կարելի է արտածել մարմնականի եւ հոգեւորի բեւեռացուած մատուցումներէն, իբրեւ՝ հեգնական զուգահեռ՝ որ կը ծնի մարմնին աւելորդութիւնը շեշտող գործունէութեան անհեթեթ ձեւերու եւ աշխատանքի կեղծակերպումներու միջոցով, եւ անով իսկ խորհրդային աշխատաւորը մղող համեմատութենէն իբրեւ խոհական հառաչանք, որ կ՚անջատուի հրեշտակային ուժէ զուրկ եւ միայն երկրային ժամանակներու դժոխային ունայնութեան ուղղուած, հինցած եւ անպիտան, մեքենաներու եւ զէնքերու տեսքէն։

ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ. ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ

Ինչպէս ամէն յեղափոխական իրադարձութիւն, այնպէս ալ խորհրդային կայսրութեան փլուզումը եւ Հայաստանի անկախացումը անհերքելի ազդեցութիւն ունեցան արուեստի զարգացման վրայ, եւ իննիսուական տարիներու յետխորհրդային արուեստը, իր բոլոր փոփոխութիւններով, այլ բան չէ քան այդ փլուզման ու յեղափոխական կացութեան հոգեկան ցնցումներու պատկերը։ Ինչպէս ամէն անգամ, անցումային շրջանի արուեստի մէջ, այս պարադային առաւել սրութեամբ, կը դրուին յեղափոխութեան նպատակի, հասարակութեան արդիականացման, կամ ժամանակին հետ քայլ պահելու, մեկուսացումը յաղթահարելու եւ աշխարհի հետ կենդանի յարաբերութիւններ հաստատելու խնդիրը։

Անխուսափելի ետք, Հայաստանի ժամանակակից արուեստին առջեւ աշխարհի հետ երկխօսութեան եւ փոխանակումներու լայն հնարաւորութիւններ ստեղծուեցան։ Անոնք պայմանաւորուած էին, ոչ միայն խորհրդային արգելքի վերացումով, այլեւ աշխարհի հետ Հայաստանի եւ հայութեան կապերու վերջին քանի մը հարիւր տարիներու, եւ մանաւանդ Ի դարու ընթացքին ստեղծուած առանձնայատկութիւններով։

Հայաստանի եւ հայութեան ցիրուցան ներկայութիւնը նաեւ արուեստի համար մասնայատուկ վիճակներ ստեղծած է։ Ի դարու սկիզբի Վենետիկի արուեստի մեծ ցուցահանդէսներուն, քանի մը անգամ Հայաստանի տաղաւար բացուած է, երբ Հայաստանը բաժնուած ըլլալով Ռուսիոյ եւ Օսմանեան կայսրութեան միջեւ, դեռ դոյութիւն չունէր որպէս անկախ պետութիւն։ Միւս կողմէ, Ռուսիոյ կարճատեւ, մօտ երեք տարի տեւած անկախութեան ընթացքին, եւ աւելի ուշ՝ անոր խորհրդայնացումէն ետք, մինչեւ վաթսունական տարիներու սկիզբը, Եւրոպայի եւ Ռուսիոյ մէջ կրթութիւն ստացած եւ արդէն նկարչական որոշ համբաւ ունեցող բազմաթիւ արուեստագէտներ եկան իրենց լուման բերելու Հայաստանի արուեստի միջավայրի կայացման։

Բացի այս ֆիզիքական փոխներարկումներէն, ժամանակակից արուեստի զարգացման շրջանակներէն դուրս մնացած Խորհրդային

«Բերֆորմանս», Կարինէ Մացակեան

«Մատնոցի մէջ տնկուած մոլախոտին ջրելը կաթոցիչով», Կարէն Անդէասեան

«Աշխարհը առանց մեզ», Դաւիթ Գարաեան

digitised by A.R.A.R.@

Հայաստանի արուեստը, Փտրիզի, Մոսկուայի, Նիւ Եորքի միջավայրերուն մէջ գործող ծագումով հայ արուեստագէտներու ստեղծագործութիւններու միջոցով, կրած է նաեւ անուղղակի ազդեցութիւններ, որոնց հետեւանքով անոր մէջ երբեմն զարգացած են ամբողջական ուղղութիւններ։ Օրինակ, եօթանասուն-ութսունական տարիներուն, Հայաստանի վերացական տպաւորապաշտութեան տարածման վրայ աննախադէպ ազդեցութիւն ունեցած է Նիւ Եորքի դպրոցի հիմնադիրներէն Արշիլ Կորքիի արուեստը։

Աշխարհի հետ կապերը եւ մասամբ միակողմանիութիւնը յանգեցան անոր, որ Ի դարու կէսէն սկսեալ, երբ Հայաստանի մէջ սկսաւ զարգանալ ժամանակակից արուեստը, բազմաթիւ միտումներ եւ ուղղութիւններ, որոնք զարգացած էին Արեւմուտքի մէջ, իրենց արտացոլումը չգտան, բայց նաեւ ժամանակակից արուեստը պաշտպանուեցաւ ներքին ցնցումներէ եւ խզումներէ, վաթսուն-ութսունական տարիներուն արձանագրելով այլընտրական զարգացման նոր աւանդոյթ մը։

Իննիսուանական տարիներուն ընծայուած հնարաւորութիւնները այդ միակողմանիութեան յաղթահարման եւ երկկողմանի ու ուղղակի կապերուն ու փոխանակութիւններուն կը վերաբերին։ Այս պարագային եւս իր վճռորոշ դերը կը ստանձնէ Սփիւռքը։ Շուրջ մը արուեստագէտներ, յատկապէս Նիւ Եորքէն, կը փորձեն ոչ միայն բնակութիւն հաստատել Հայաստան, այլ գտնել իրենց տեղը Հայաստանի ժամանակակից արուեստին մէջ։ Կրթական-ստեղծագործական դործունէութենէ աւելի, արհեստական եւ դրամական ներդրումներ կատարելու աշխատանք կը կատարուի։ Կարելի է ըսել որ նոր համակարգի կայացումը յետխորհրդային Հայաստանի արուեստին մէջ, Սփիւռքահայ արուեստագէտ եւ մտաւորական շրջանակներու ներգրումով պայմանաւորուած էր։ Ամենամեծ ցուցահանդէսային նախագծերը նոյնպէս այդ ներդրումներու շնորհիւ ծնած են, եւ վերջապէս, աշխարհը ժամանակակից հայ արուեստի առջեւ բանալու փոխադարձ կապի խնդիրը նոյնպէս աւանդական այդ խողովակով լուծուած է։

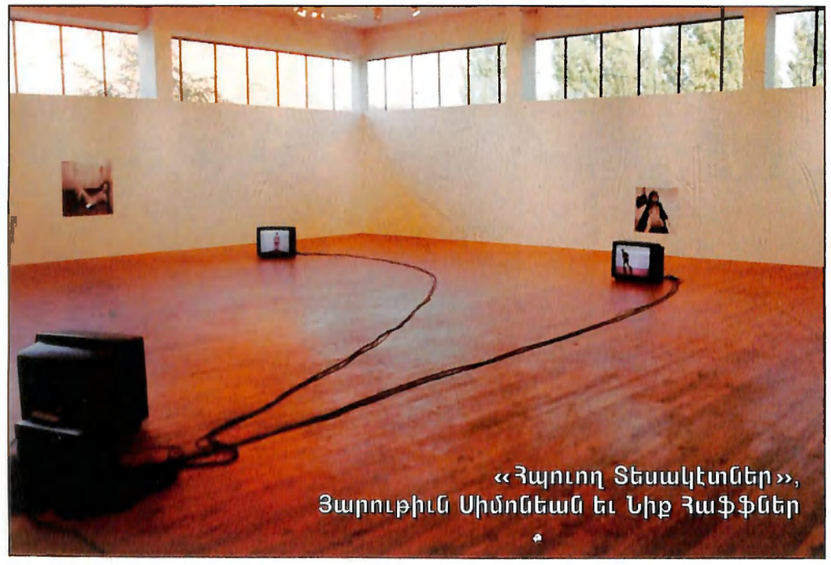

«Հպուող Տեսակէտներ», Յարութիւն Սիմոնեան եւ Նիք Հաֆֆներ

ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԵՂՈՒՄ. ՀԱՂՈՐԴԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Մեկուսացուածութիւն-ներդրաւուածութիւն խնդրին հետ, փլուզումներու եւ յեղափոխութիւններու մէջէն անցնող արուեստին մէջ յատուկ սրութեամբ վերստին կը յայտնուի շարունակականութիւն-ընդյատականութիւն խնդիրը։ Որքանո՞վ իննիսունական տարիներու կերպարանափոխութիւնը կը տեղաւորուի մէկ կողմէ ազգային կերպարուեստի մտածողութեան ակունքներուն վերադառնալու, միւս կողմէ ժամանակակից կշռոյթներ եւ մակերեսներ ցոլացնել կարողանալու այն պահանջներու շրջանակին մէջ, որ ուրուագծուեցաւ վաթսունական տարիներու սկիզբը, ungռեալիստական արուեստին հակադրուող արուեստագէտներու ստեղծագործութեան միջոցով։ Կը թուի, թէ իննիսունական տարիներու արուեստը ոչ թէ լուծած է մակերեսայնօրէն ձեւակերպուած ըլլալու պատճառով վաթսունական տարիներու սերունդը տագնապեցնող երկուութեան մատնած, իսկ անոնց յաջորդներն ալ մշակոյթի եւ արուեստի պատմութեան ժամանակավրէպ վերապրումներու տիրոյթը մղած այդ խնդիրը, այլ իր աննախադէպ արտայայտութիւններով որեւէ կապ չունի անցեալի եւ պատմութեան հետ։ Աւելին. պատկերներ ստեղծելու իր սկզբունքներով, նոյնիսկ որոշ փոխաբերութիւններու ուղղակի փոխառութեամբ, եւ վերջապէս իր մոլուցքով, ան աւելի մօտ կը թուի ungռեալիզմին, քան՝ պատմողականութիւնը, այնուհետեւ նաեւ կերպարայնութիւնը մերժած վաթսուն-եօթանասունական թուականներու սերունդը։

Արդեո՞ք պտոյտի եւ կրկնութեան համար նախատեսուած կերտողական հէնքերը եւ եղանակները, որոնք ի յայտ եկան իննիսունական տարիներու արուեստին մէջ, աշխարհի հետ նիւթական կապի բոլորովին այլ տիպեր կը բերեն հայկական միջավայր եւ կը փոխեն զգացականութիւնը։ Առաջին հայեացքով կը թուի, թէ այդ հէնքերու վրայ ստեղծուած դործերը չունին այն ատաղձը, որուն նկատմամբ հայկական մտածողութեան մէջ ծիսական վերաբերում գոյութիւն ունի. նիւթի կենդանութեան հաւատք մը, որուն հետքերը մինչեւ այսօր ալ հայերէնի մէջ պահպանուած են որպէս սրբազան արգելքներ. կարելի չէ հացը դանակով կտրել, աղը թափել, քարի մէջ արիւն կայ,... եւ այլն։

Բայց քարի մշակման ճարտարութիւնը իր մէջ բիւրեղացուցած է այնպիսի իմաստ, որ այսօր հերքելով այդ տեսակէտը, հայ մշակոյթի համար կը բացայայտէ համակարգային այնպիսի նշանակութիւն, որ կարելի է իննիսունական տարիներուն Հայաստան թափանցած մեդիա հէնքերու մէջ գտնել։

Քարի նկատմամբ վերաբերման դիտարկումը թոյլ կու տայ ենթադրել, որ տաշելը իբրեւ կերտողական արարք իր մէջ կը միացնէ ինչպէս դեղագիտական, այնպէս ալ ծիսական տարր։ Այսպէս, եթէ անտաշ քարը զուտ դեղագիտական առումով բանուած է, ապա սրբատաշ քարին տրուած է առաւել աւելի բարձր ծիսական դործօն դեր. կը կառուցեն եկեղեցի։ Այս աշխատանքը կը վկայէ, որ քարի յզկման բարձրագոյն նպատակը, մարմնաւորումներէ աւելի, կառուցուածքային-նշանային արտայայտութիւնն է։ Արձան հասկացութիւնն ինքնին, հայերէնի մէջ, տարածուած է ոչ թէ մարմնաւորումներու, այլ քարէ արձանագրութիւններու վրայ, որոնց մէջ ուղղահայեաց խաչքարերը ընդհանրապէս հայկական մշակոյթը կը խորհրդանշեն։ Խաչքարը եւ եկեղեցին, այսպիսով, քարի մշակման ծիսական եւ կառուցուածքային բարձրագոյն այս նպատակի իրականացումները կը դառնան։

Հայաստանի ընդհանրական հէնքի սրբագործման այդ արտայայտութիւններուն մէջ, անոր յատկութիւններու՝ հաղորդականութեան եւ փոխադրականութեան նկատմամբ բացայայտուող պաշտամունքը կը տարածուի ամբողջ մշակոյթի վրայ։ Այսպէս, ոչ միայն Աստուածաշունչն է սուրբ դիրք, այլ նաեւ գրքի հետ կապուած բոլոր աշխատանքները, որոնց շարքին՝ թարգմանութիւնները։ Մինչեւ այսօր հայ ժողովուրդը կը նշէ Սուրբ Թարգմանչաց տօնը։ Թարգմանութեան եւ փոխանցման միսթիքը ըմբռնման բացառիկ օրինակ է Ժ դարու միսթիք բանաստեղծ Գրիգոր Նարեկացիի գլխաւոր երկին՝ Մատեան Ողբերգութեան ճակատագիրը։ Հազար տարի շարունակ չկարդացուած դիրքը նոյնքան տարի սրբացուած է եւ ըմբռնուած ոչ թէ որպէս հոդեւոր

digitised by A.R.A.R.@

«Զանգահարել
53- 08- 59»
Արա Յովսէփեան

«Թողէք ինձ մենակ» Տիանա Յակոբեան

սպեղանի, այլ՝ դրուելով հիւանդի բարձին տակ, համարուած է մարմնական բուժման միջոց։

ԱՆԱՆՁՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԻՆՔՆԱՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՒԷՐ

Յեղափոխութիւնները կ՚առաջադրեն արդիականացում, ապա միայն կը քննուի վճարուած գինը, որմէ ետք ի յայտ կու գայ վերապրելու, դոյատեւման եւ ինքնութեան վերահաստատման խնդիրը։

Իննիսունական տարիներու արուեստը կը բերէ՞ նոր ինքնահաստատումներ։ Որքանո՞վ է ընդունակ բացի ինքզինք ներկայացնելէ լուծելու այլ խնդիրներ, ուրիշին իր մէջ տեղ տալ։ Որքանո՞վ անոնք համահունչ են ժամանակակից աշխարհի մղումներուն, եւ, որքանո՞վ ներգրաւուած են այս աշխարհին մէջ։ Նոր հէնքերու զարգացումով, որքանո՞վ լոկ անվերադարձօրէն հեռացող իրականութեան պատկերները արձանագրելու, անոնց մակերեսներու թափանցիկութիւնը եւ անդրացականութիւնը փոխանցելու խնդիրները կը լուծուին, զորս արուեստագէտները աւանդական ձեւերով կարծէք այլեւս ընդունակ չէին իրականացնելու։ Այսինքն, այդ զարգացումը արդեօ՞ք կ՚աւարտի նկարչութեան սահմաններով, թէ՞, նաեւ նիւթի նկատմամբ աւանդական ծիսական վերաբերումի նոր ուղղութիւններ են դէպի երկրագունդի հարստութիւնները խղճմտօրէն ուսումնասիրելու, մարդկութեան նուաճումները արդարօրէն բաշխելու, գոյաբանական մարտահրաւէրները համատեղ ուժերով դիմագրաւելու։

Արուեստի եւ արուեստագէտի ինքնութեան այդ փոփոխուող տեսակները որքանո՞վ ունակ են պատմական եւ յառաջդիմական գիտակցութեան պարտութեան պայմաններուն մէջ վերահաստատելու աշխարհը խորհրդանշաններու վերածելու իրենց լիազօրութիւնները։ Կա՞ն ներկայիս նպատակներ արուեստի եւ արուեստագէտի դերի վերադնահատումը ընելու, յարաբերական, տեղեկատուական ժամանակշրջանի, աշխարհի հետ անանձնական հաղորդակցութեան, գործընկերութեան եւ համագործակցութեան պահանջներուն համապատասխանող հէնքի վրայ, նպատակներ, որոնք կը ստիպեն արուեստագէտը հրաժարիլ հեղինակ ըլլալու ազատութենէ՝ ստանձնելու համար հասարակական միջնորդի պատասխանատուութիւնը եւ արուեստին պարտադրել գերծ մնալ ընկերութեան յառաջընթացին նպաստող մարմնաւորումներէ, դառնալու համար անձի իրաւունքներու եւ ազատութիւններու խորհրդանշական արտայայտման ժամանակաւոր վայր մը։

Յետ խորհրդային Հայաստանի ժամանակակից արուեստը թոյլ կու տայ նման հարցեր տալ։ Այս չի նշանակեր, որ կարելի է նոյն յաջողութեամբ անոնցմէ պատասխաններ ակնկալել։ Բայց այս հաւանօրէն այնպիսի թերացում չէ, որ կը թոյլատրէ եզրակացնել, թէ այդ արուեստը չի մասնակցիր քննարկման, որ սահմաններ չի ճանչնար։

ՆԱԶԱՐԷԹ ԿԱՐՈՅԵԱՆ

7/4/2004

ԶՐՈՅՑ՝ ԴԱՒԻԹ ԵՐԵՒԱՆՑԻ ԲԱԲԱՅԵԱՆԻ ՀԵՏ

Գարուն է։ Ջերմութիւնը խաբուսիկ է, բայց արեւ կայ Փարիզի եւ անոր արուարձան քաղաքներուն վրայ։ Դաւիթ կը բնակի եւ կը ստեղծագործէ քաղաքի մը մէջ ուր կը պահուի յիշատակը աշխարհի ամենէն նշանաւոր ազգային օրհներգի հեղինակին, օրհներգը՝ Լա Մարսէյէզ, հեղինակը՝ Ռուժէ տը Լիլ, որուն դամբանը կը գտնուի Շուազի-լը-Ռուայի գերեզմանատունը։ Դաւիթին երթալու համար հարկ է անցնիլ Ֆրանսական Յեղափոխութեան այս դէմքի յուշարձանին կողքով, ապա գտնել այն փողոցը որ կը կրէ անոր անունը։ Բազմաթիւ բնակարաններով չէնք մը, որուն ճակատին գետեղուած է Դաւիթի որմնաքանդակը։ Շէնքին մէջ կը բնակին նաեւ հայ ընտանիքներ։

> **«... առանց ազգային որակի ոչ մէկ արուեստի գործ կեանքի կը կոչուի, ոչ մէկ գործ յուզում կը փոխանցէ»**

Դաւիթի բնակարանը վերնատան մը կը նմանի։ Բաւական ընդարձակ սենեակ մը, ուր կ՚աշխատի Դաւիթ, ուր դրուած են նաեւ իր զանազան գործերը, քանդակ եւ դեղանկար, պրոնզ, յախճապակի։ Կը գծէ, կը քանդակէ յուշարձան եւ որմնաքանդակ, որոնք յետոյ կը մեծցուին եւ կը ձուլուին ուրիշ քաղաքներու մէջ։ Սենեակէն կը բարձանան աստիճաններ եւ կը տանին ննջարան։ Կենսուրախ այս արուեստագէտը կ՚ապրի վանականի պէս, թէքէեանի բառերով՝ վեհագոյն լռութիւն մը, բայց ինք լուռ չէ, տեւական զրոյցի մէջ է իր բարեկամներուն եւ այցելուներու հետ, սիրտը բաց, սեղանը բաց։ Հայաստանէն դուրս եկած է խորհրդային օրերուն, բայց կը բաբախէ Հայաստանով եւ իրեն համար մեծ բաւարարութիւն են Երեւանի մէջ իր կանգնած քանդակները, զորս որպէս որդիական տուրք կ՚ընծայէ հայրենիքին։ Դաւիթ զրոյցի մէջ է նաեւ, երբ առանձին է, ազգի ոգիին, տաղանդները ապրեցնող խորհուրդներու եւ պատգամներու հետ։

Կը պատմէ որ ծնած է Երեւան, 1940ին, Սայաթ Նովա փողոց, ուր որմնաքանդակ մը պիտի գետեղէ, որպէս ազգային մշակոյթի կտակ։ Կը պատմէ.

- Եօթը տարեկանիս կը գգայի կաւի եւ մատիտի պահանջ։ Կրաղիւսով քանդակներ կը պատրաստէի, ձեռքերս ուռած էին։ Աղասի Դաւթեան, հոյակապ անձնաւորութիւն մը, տեսնելով ձեռքերուս վիճակը, ըսաւ որ Պիոնէրներու պալատ երթամ, քանի որ հոն աշխատելու, գծելու եւ քանդակելու դիւրութիւններ կային, նիւթերը ձրի կու տային։ Ազնիւ մարդիկ տեսան որ չնորհ ունէի, քաջալերեցին, բայց մասնաւոր երախտագիտութեամբ կը յիշեմ Աղասի Դաւթեանը, որ գինիի մասնագէտ էր եւ կը գրէր երգեր։ Այդ օրերուն հոն էին նաեւ Արայիկ Շիրաղ, Բենիկ Պետրոսեան, Եուրի Պետրոսեան՝ որ Արամ Խաչատրեանի քանդակի հեղինակն է։

Դաւիթ կանգ կ՚առնէ պահ մը, կը յիշէ դէմքեր, անուններ, յուզումով կը խօսի Գրիգոր Հասրաթեանի մասին, Երեւանի ճարտարապետական աշխատանքներու ղեկավար։ Ան

digitised by A.R.A.R.@

իր մէջ տեսած է տաղանդը եւ դիւրացուցած է իր ճամբան։

Երբ հարց տուի իրեն թէ ինչո՞ւ այսքա՛ն տենդով կ՚աշխատի եւ կը ստեղծագործէ, Դաւիթի պատասխանը արագ էր, եւ միաժամանակ կը տարածուէր.

- Կը ստեղծագործեմ, կ՚աշխատիմ, որովհետեւ ներքին հզօր պահանջ ունիմ, կերպարներու եւ խորհուրդներուս հետ մնայուն կապի մէջ եմ, անոնց հետ կը բաբախեմ։ Զմոռնանք որ բոյս ենք, կեանք, կը ծաղկինք, տեւական շարժումով։ Ի հարկէ, ստեղծագործելու համար ցանկութիւնը չի բաւեր, նաեւ կայ օժտուած ըլլալու հարցը, ինչ որ ի վերուստ ստացուած շնորհ է։ Բայց նաեւ, օժտուածութեան բովանդակութիւն կու տայ ազգային կտակը, որ մեր մէջ է, զոր ես կ՚ապրիմ տեւաբար։

Մեր զրոյցը կ՚ընթանայ ոստոստելով, քանի որ Դաւիթի մօտ մտածումը կը վերածուի առատ խօսքի, զգացումի, անցեալի եւ պատմութեան հետ հաղորդութեան։ Դաւիթ միշտ փնտռած է հարազատութիւնը, սեփական ժողովուրդի ակունքներէն։ Կը խօսինք իտալական Վերածնունդի մասին, որ համաշխարհային արուեստի վերածնունդն էր։ Դաւիթ կը շարունակէ.

- Հայ արուեստը ունեցած է իր վերածնունդը, ինքնատիպ եւ հզօր, ինչպէս Թորոս Ռոսլինը, իտալական վերածնունդէն առաջ, հայերը եղած են մեծ մասնագէտներ եւ իրենց նպաստը բերած են իտալական արուեստին, մասնակցած են եկեղեցիներու կառուցման։ Հայ վարպետներու հետքը եւ դերը անուրանալի են Իտալիոյ մէջ։ Արուեստը մասնակի երեւոյթ չէ, կեանք է, արուեստները զիրար կը լրացնեն։ Ես Կոմիտաս քանդակեցի, որովհետեւ ան իմ մէջս էր, ես Կոմիտաս կ՚երգեմ, լաւ ալ կ՚երգեմ։

Կանգ կ՚առնէ։ Զրոյցը կը շեղի եւ կը յիշէ իր հանդիպումը լրագրողուհիի մը հետ.

- Ան զիս կը դիտէը եւ ապա ըսաւ. դուն կը նմանիս հայրիկիդ, Փիքասոյին։

Արդարեւ, մանաւանդ լուսանկարներու վրայ, Դաւիթի եւ Փիքասոյի միջեւ նմանութիւններ կան։ Դրուագը կը յիշեցնէ ժպիտով։

Հարց տուի իրեն թէ ինչպէս կը բնորոշէ իր շրջանները, իր արուեստի հոլովոյթը, արտայայտութեան փոփոխութիւնները, կա՞ն տարբերութիւններ եւ փոփոխութիւններ։

- Նիւթերու տարբերութիւնները եւ անոնց արժեւորումները, ժամանակի ընթացքին, կուտակուած են մէջս։ Ես տեւաբար թաթխուած եղած եմ հայ մշակոյթի եւ հայոց պատմութեան մէջ, բոլորը համատեղած եմ ներկայ ժամանակին հետ, հայկական եւ միջազգային, զանոնք կը գրսեւորեմ ներքին մղումով, ապրելով երազներուս մէջ։ Իրականութեան, կեանքի եւ երեւակայութեան միջեւ պատնէշներ չեմ զգար։

Թէ ի՞նչ բան դրոշմած է զինք, Դաւիթ կը բացատրէ.

- Կան անբացատրելի տրամաբանութիւններ կապուած տիեզերքի եւ մարդու փոխադարձութեան, ստացուած տիեզերքի անբացտրելի ժառանգութեան։ Հարց է թէ որքա՞նով կը դրսեւորես ստացուած ժառանգութիւնը, ազդեցութիւնները, կապերը։ Արուեստագէտը այդ բոլորը կարենալ արտայայտելու համար, զանոնք պիտի փնտռէ իր մէջ, պիտի աշխատի։ Կը մտածեմ կապ ունենալ տիեզերքի հետ եւ ան որ ունի այդ կապը, նոյն այդ տիեզերքի մէջ ամենէն ազատ մարդն է։ Ես կը հաւատամ Աստուծոյ ուժին, չեմ կրնար ըսել թէ Ան անհատական կերպար է թէ ոչ , բայց քրիստոնեայ ազգին, ժողովուրդին, այդ կտակը կը կրեմ իմ մէջս։

Դաւիթ կը գծէ, կը քանդակէ։ Իր սենեակին պատերը զարդարուած են դծագրութիւններով, տախտակամածը արձաններու պուրակ է, դէմքեր, մարմիններ՝ ցանկայարոյց կիներու։ Կը բացատրէ.

- Կը սիրեմ երկար աշխատիլ, այդ պատճառով ալ կը քանդակեմ, կը գծեմ, իսկ աշխատանքիս ձեւը եւ նիւթը կը հպատակին իմ ներքին պահանջներուս, այդ պատճառով ալ կ՚ընտրեմ մարմար, պրոնզ, յախճապակի, մատիտ, ըստ ներքին ապրումի։ Նիւթը նպատակ չէ, ան միջոց է կրելու համար ապրումներս։ Կիներու կերպարներս արդիւնք են հոգեկան պահանջի, ծարաւներ կան զորս հարկ է յագեցնել։ Այդպէս են սէրը եւ ստեղծագործութիւնը, երազը, յարաբերութիւնները։ Հանդիպած եմ բազմաթիւ կիներու, այդ կ՚երեւի ստեղծագործութիւններուս մէջ։ Մերկ կիներ կրնան ըլլալ, բայց անոնք անպայման գեղեցիկ չեն։ Կինը կ՚արթնցնէ զգացումներ որոնք սոսկ կենդանական չեն, այսպէս, կան կնոջ ստինքներ որոնք կու լան։ Գիտէք, ես ամուսնացած եմ արուեստի հետ, թէեւ դեռ կրնայ անսպասելի հանդիպումը տեղի ունենալ, քանի որ անակնկալը կեանքի յատկանիշ է։ Կիները մայրեր են, ես տեսած եմ կնոջ մէջ ոչ միայն կիրք եւ ցանկութիւն, այլ նաեւ մայր ժառանգութիւնը, որ կեանք կու տայ, որ ընտանիքի մայր է։

Դաւիթ աւելի քան երեսուն տարիներէ ի վեր հաստատուած է Ֆրանսա։ Գտնուած է բազմաթիւ երկիրներ, քիչ կը խօսի իր ստացած մրցանակներուն մասին, բայց անխառն հպարտութեամբ կը յիշէ որ բազմաթիւ մայրաքաղաքներու հրապարակներուն վրայ եւ թանգարաններու մէջ կան իր դրծերը, ինչպէս Երեւան, Փրակա, Ֆրանսայի մէջ տեղադրուած են իր աւելի քան տասնհինգ յուշարձանները, պետական պատուէրներ։ Երբ հարց տուի թէ հայրենի հողէ հեռացումը միթէ՞ բացասական կերպով չ՚անդրադառնար իր աշխատանքի ներքին որակին, արմատներէ հեռացումը չ՚ենթադրե՞ր հարազատութեան նուազում կամ կորուստ, Դաւիթ ամենայն պարզութեամբ պատասխանեց.

- Այն հեռացումը, որուն կ՚ակնարկէք, կը մղէ արուեստագէտը որ ան աւելի լաւ աշխատի, դէթ այդպէս է իմ պարագաս։ Եթէ հոն մնացած ըլլայի, կ՚ոյայի անգրագէտ, չէի յառաջդիմեր։ Նադեան, Քոչար, վերադարձան Հայաստան, մեծեր էին, բայց կոմունիստները կերան զանոնք։ Զարենց Հայաստան կանչեց Քոչարը, բայց կոմունիստները կերան ե՛ւ զինք ե՛ւ Քոչարը։ Սարեան վերադարձաւ, համակերպեցաւ եւ չյառաջդիմեց։ Ցամենայն դէպս, ես ամէն տարի կ՚երթամ Հայաստան, կը բերեմ նպաստս, կու տամ արուստագէտի տուրքս։ Ես ծիրան կերած տղայ եմ եւ այդ կորիզը չի մեռնիր իմ մէջ։ Ես շատ կը սիրեմ իմ

digitised by A.R.A.R.@

Երեւանս, ուր անցած է կեանքիս մէկ մասը, իմ մէջ կ՚ապրին յիշատակները քաղաքին եւ մարդոց։

Կար եւ միշտ պիտի ըլլայ օտար ափերու վրայ ստեղծագործելու բարդ խնդիրը, որ կը բնորոշուի ազգային որակի նուազումով, յաճախ՝ կորուստով։ Այս մասին, Դաւիթի տեսակէտը պարզ է, բնորոշ է իր անձնաւորութեան։ Կ՚ըսէ.

- Ինչպէս ըսի, Փարիզի մէջ տեղադրած եմ տասնհինգ յուշարձաններ, առանց միջնորդի, մրցոյթներու որպէս արդիւնք։ Բայց պէտք է գիտնալ որ առանց ազգային որակի ոչ մէկ արուեստի գործ կեանքի կը կոչուի, ոչ մէկ գործ յուղում կը փոխանցէ, հետեւաբար, անհրաժեշտ է յենուլ ազգային հողի վրայ, անոր զանազան արտայայտութիւններով։ Յաջողելու համար անհրաժեշտ է համատեղել ազգայինը եւ համազգայինը, համամարդկայինը։

Այս բազմաշնորհ արուեստագէտը, ծանօթ էր արուեստասէրներու շրջանակին, տարբեր երկիրներէ կու գան եւ կ՚այցելեն իր արուեստանոց-բնակարանը, բայց հայ զանգուածներուն համար, Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, Դաւիթ ներխուժեց հայ կեանքի մէջ, Փարիզի սրտին վրայ տեղադրուած իր Կոմիտասի յուշարձանով, որուն ընտրութիւնը կատարուած էր Ֆրանսայի յուշարձաններու ընտրութեան յատուկ յանձնախումբին կողմէ, ոգեկոչելու համար հայոց ցեղասպանութիւնը։ Թէ Ցեղասպանութիւնը նշելու համար ինչո՞ւ ընտրած էր Կոմիտասը, Դաւիթ կը բացատրէ, կրնայ երկար խօսիլ.

- Կոմիտասի եւ իմ միջեւ կայ հոգեկցութիւն։ Լաւ կ՚երգեմ, Կոմիտաս կ՚երգեմ, ինչպէս ըսի։ Ես կ՚ապրէի Կոմիտասով, իր երգով, քանի որ ան իր մէջ կը կրէր աղդի ժառանգութիւնը։ Ան ժառանդած էր, հարստացուց եւ փոխանցեց, բայց նաեւ հանդիսացաւ մեր պատմութեան կեսպարը, հարուածուեցաւ թշնամիին կողմէ։ Ան ազգին եւ օտարին տուաւ ազգային որակաւոր եւ հարուստ մշակոյթը, որուն մէջ կան հայրենիքը, անոր արեւը, Արարատեան դաշտավայրը։ Կան անբացատրելի կտակներ, որոնք կան մեր հոգիի ներքին ծալքերուն մէջ եւ յանկարծ կը պայթին։ Իմ գործերս, ինչպէս յաճախ կը կրկնեմ, ունին ազգային գիծ, իմ ապրումներուս ճամբով գրսեւորուող, անոնք նոյնքան ազգային են, որքան միջազգային, այդ պատճառով ալ անոնք կ՚ընդունուին միջազգային շրջանակներու կողմէ։ Դիտէք ինչ, եթէ ես Ռոտէնի պէս քանդակէի, ոչ ոք պիտի զարմանար, այլ եթէ կը մնաս դուն քեզի հետ, չես աղաւաղուիր, այն ատեն է որ կը զարմացնես։ Ես դիտեմ թէ ո՞ւր կանգնած եմ։ Երբ մատիտը կը վերցնեմ, ես դիտեմ որ հայ եմ։

Մեր զրոյցը կ՚ընթանար ոստոստելով, ազատօրէն։ Դասարանի մէջ չէինք, լաւ էր որ ինք արտայայտուէր առանց մտահոգուելու արտաքին աշխարհին իր հրամցնելիք պատկերով։ Գիտէի որ Օգոստոսի վերջին օրերուն, Ֆրանսայի ազատագրութեան տօնակատարութիւններու ծիրէն ներս, իր բնակած քաղաքին մէջ, Շուազիլը Ռուա, բացումը պիտի կատարուի իր նոր յուշարձանին, Խաղաղութիւն, ամերիկացի անկերդելաւորները էջքի օրը։ Երբ հարց կու տայի իրեն թէ ինք որ Ֆրանսայի պատմութիւնը չէր դիտեր, ժամանակակիցը չէր եղած պատմական այդ կարեւոր իրադարձութիւններուն, ուրկէ՞

կ՚առնէր իր ներշնչումը, զայն վերածելու համար յուղումի, խորհրդանիշի։ Դաւիթի բացատրութիւնը պարզ է, իր ըմբռնումներու ուղիղ գծին վրայ.

- Ներշնչումը կու գայ իմ ներքին աշխարհէս, որ հարուստ է, կու գայ այն կտակէն զոր ստացած եմ, որ զիս ծնած է եւ հիմնուելով ազգայինի վրայ, կը հասկնամ եւ կը ստեղծեմ միջազգայինը։ Այս ըմբռնումը էական նշանակութիւն ունի ինծի համար որպէս մարդ, եւ որպէս ստեղծագործող։

Արուեստասէրը, բարեկամներ, նկատած են որ Դաւիթի գործերուն մէջ ընդհանրապէս կը բացակայի այր կերպարը, ի բաց առեալ յատուկ պարագաներէ, կիները տիրական են, անոնք կը կրեն գաղափարները եւ զգացումները։ Այս մասին Դաւիթ կ՚ըսէ.

- Կան այր մարդիկ կնոջ հետ, կան կիները որպէս սէր, որպէս սիրոյ արտայայտութիւն, նաեւ անոր համար որ կինը գեղեցկութիւն է, մայրութիւն, հետեւաբար՝ յաւերժութեան խորհրդանիշ։ Կինը խորհրդանիշ է հողի։ Այդպէս է Երեւան տեղադրուած եւ Հայաստանի նուէր տրուած Ղարաբաղի Կինը, կամ Լիլա քաղաքի մէջ տեղադրուած կինը, տարբեր արտայայտութիւններով բայց նոյն հիմնական ներշնչումով։ Այս տեսակէտէն ես աշակերտն եմ ընութեան եւ դեռ կը շարունակեմ անկէ սորվիլ բաներ, քաղել։ Բնութիւնն իմ մէջ է եւ կ՚իշխէ։

Սենեակին մէջ, պատին կախնած էր որմնաքանդակի պրոնզեայ ստեղծագործութիւն մը, նուիրուած Սայաթ Նովայի։ Դաւիթ կը խօսի, որոշակի յուղումով.

- Այս քանդակը նուիրուած է Սայաթ Նովայի, եւ պիտի տեղադրուի Սայաթ Նովա փողոցին մէջ։ Նախապէս կար, նուիրած էի քաղաքիս, բայց գողցան, գողցան նաեւ Զանդեզուրցի կիներ քանդակս։ Այժմ, հանդիսաւորապէս Սայաթ Նովան կրկին պիտի զարդարէ փողոցը։ Սայաթ Նովան եղած է ազգի յատկութիւններու արտակարգ կրողը եւ ան է մեր մշակոյթի ժառանգը, որ կայ մեր մէջ։

Զրոյցը շարունակելէ առաջ ճաշի սեղանին առջեւ, Դաւիթ կը բնորոշէ ինք իր կերպարը.

- Ես պատուէրի զոհը չեմ։ Ես կը ստեղծագործեմ սիրով։ Յաջողութիւններու եւ դժուարութիւններու պատճառով գլուխս չեմ կորսնցներ, դրամի զոհը չեմ ուզած ըլլալ։ Իսկ ինչ կը վերաբերի Հայաստանէն հեռացման, ես խոյս տուի խորհրդային վարչակարգէն, նախընտրեցի փախչիլ, որպէսզի շարունակեմ ստեղծագործել։ Ես կը սիրեմ կեանքը։

Ընդհանրապէս արուեստագէտը ինք պէտք չէ բացատրէ իր դործը, բայց հարկ է ճանչնալ արուեստագէտը, որ մարդ է, որպէսզի անոր ստեղծագործութեան խտութիւնը բացուի եւ արուեստի յուզումը ըլլայ վարակիչ։

Դաւիթ Երեւանցի պարզ եւ սիրելի անձնաւորութիւն է, անզուգական հիւրընկալ, այսինքն՝ մարդ, ծիրան կերած հայ։

Յ. Պալեան

Ապրիլ 2004

digitised by A.R.A.R.@

Գիրքերու հետ

«Ծղրի՛թը, Նորէ՛ն»
Աբրահամ Ալիքեան
Պէյրութ, 2004
ստանալու համար դիմել՝
bookstore@cathcil.org

«Երկնքի եւ Երկրի Արարողութիւններ»
Վահագն Գարագաշեան
Երեւան, 2004
ստանալու համար դիմել՝
vahaknk@yahoo.com

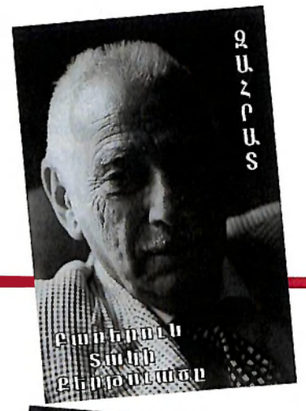

«Բառերուն Տակի Քերթուածը»
Զահրատ
Երեւան, 2004
ստանալու համար դիմել՝
«Նայիրի» հրատարակչատուն, Երեւան

«Ենթաեսէն Փշրուած»
Հրանդ Մարգարեան
Երեւան, 2004
ստանալու համար դիմել՝
hmarkarian@yahoo.com

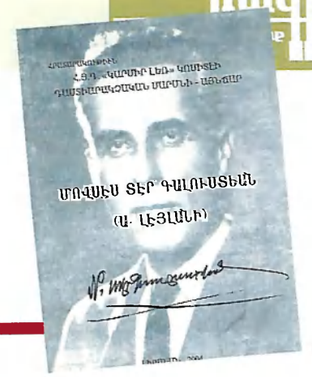

Մովսէս Տէր Գալուստեան (Ա. Լէյլանի)
Խմբագիր՝ Պօղոս Մնապեան
Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան 2004
ստանալու համար դիմել՝ Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Մարիամին Աղջիկները»
Թամար Տաանապետեան
Պէյրութ, 2004
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Ալքիմիկոսը»
Փաուլօ Քոէլօ
Պէյրութ, 2004
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Գլխատում»
Վարանդ
Երեւան, 2003
ստանալու համար դիմել՝
«Ալիք» օրաթերթ

digitised by A.R.A.R.@

Վահան Արծրունի՝

«Կոմիտաս. 10 Յայտնութիւններ»

Վահան Արծրունիի եօթներորդ ձայնասկաւառակն է, ուր ամփոփուած են Կոմիտասի տասը բանաստեղծութիւնները Արծրունիի երաժշտական մեկնաբանութեամբ: Վահան Արծրունիի կ՚ընկերանայ աշխարհահռչակ մեցցո սոփրանո Աննա Մայիլեան:

Ստանալու համար դիմել՝

www.naregatsi.org

digitised by A.R.A.R.@

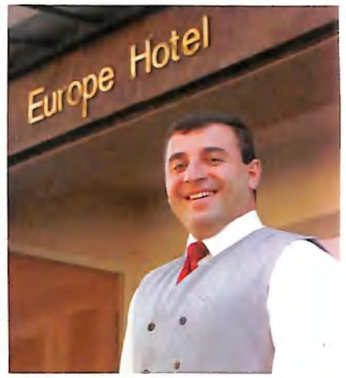

- **Hotel de Charme,** Nouvelle Constuction, Architecture Francaise, Normes Internationales, situé à 100 m de la Place de la République et à 15 min de l'Aéroport International d'Erevan.
- **47 Chambres dont 3 Suites,** Confortables, Équipées de téléphone international direct avec accès internet, minibar, sèche cheveux, climatisation individueiie et TV chaines internationales.
- **Service personnalisé,** 24h de réception et service de chambre.
- **Bar**

EuropeHotel ★★★★

Réservation Erevan
Tel 374 1 54 60 60
Fax 374 1 54 60 50
sales@europehotel.am
www.europehotel.am

Réservation Paris
Tel 331 42 96 10 10
Fax 331 42 96 18 77
sabera@wanadoo.fr

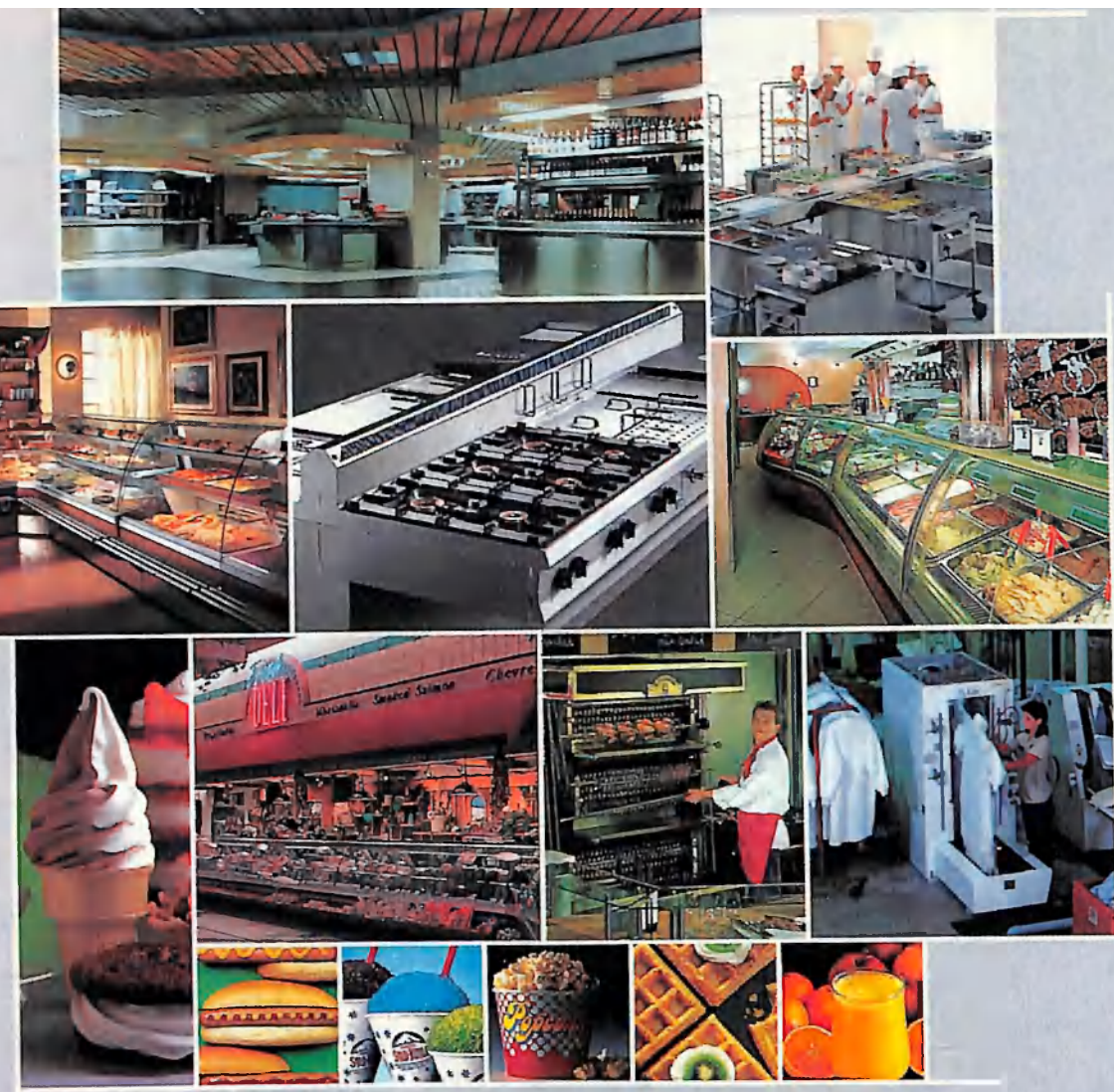

EQUIPMENT FOR

Restaurants. Fast food. Hotels. Pastries. Supermarkets
Hospitals. Catering. Cafeterias. Laundry... And more

Food service equipment & laundry

VRESSO

A. Sabounjian MFG. Company S.A.L.

62 years

Autostrade Jal El Dib, Sabounjian Bldg., Lebanon
Tel: 04 - 712300, GSM: 03 - 655300 - Fax: 04 - 712301, P.O.Box 60003
E.mail: info@vresso.com, Website: www.vresso.com

digitised by A.R.A.R.@